

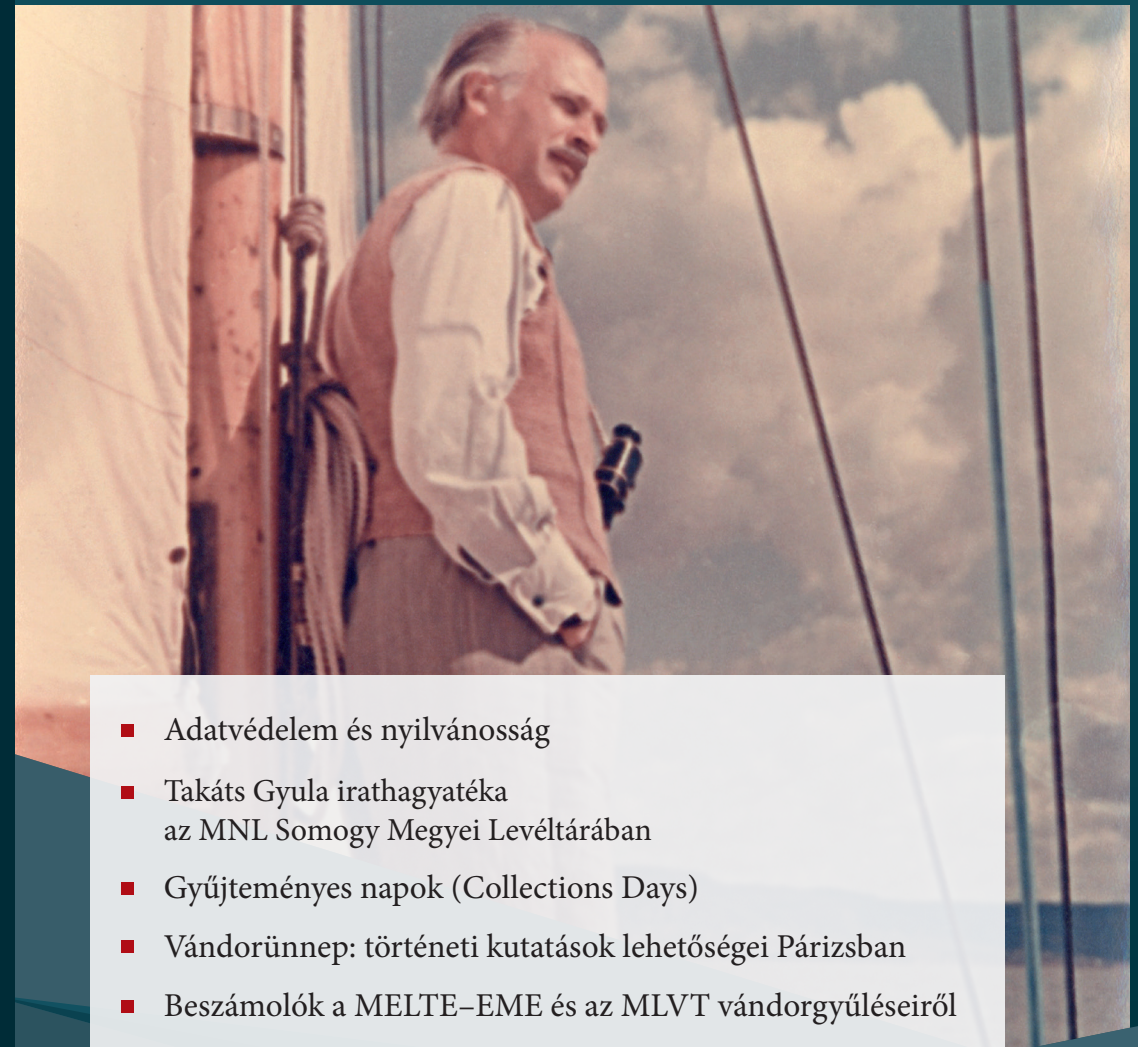
450 Ft

LEVÉLTÁRI SZEMLE

68. évfolyam

2018. 3. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- Adatvédelem és nyilvánosság
- Takáts Gyula irathagyatéka az MNL Somogy Megyei Levéltárában
- Gyűjteményes napok (Collections Days)
- Vándorünnep: történeti kutatások lehetőségei Párizsban
- Beszámolók a MELTE-EME és az MLVT vándorgyűléseiről

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:
a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html>

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levéiben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón:

Takáts Gyula 1958 szeptemberében (MNL SML XIV. 81.)
(Illusztráció a 27–41. oldalon található tanulmányhoz)

LEVÉLTÁRI SZEMLE

68. évfolyam ■ 2018. 3. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Haraszi Viktor	
Adatvédelem és nyilvánosság – Szemelvények a személyes adatok védelme és a levéltári kutatás, nyilvánosság konfliktusai köréből	5
MŰHELYMUNKÁK	
Kiss Norbert Péter	
Takáts Gyula irathagyatéka az MNL Somogy Megyei Levéltárában	27
Schmidt Anikó – Szabó Dorottya	
Gyűjteményes napok (Collections Days) az MNL Országos Levéltárában	41
KILÁTÓ	
Laczlavik György – Sági Éva – Telek Ágnes	
Ausztriai levéltári tanulmányút tapasztalatai	49
Müller Gabriella	
A szovjet kulturális propaganda „eszközei” az Orosz Föderáció Állami Levéltárában	66
Vér Eszter Virág	
Vándorünnep: történeti kutatások lehetőségei Párizsban	69
MÉRLEG	
Bárh János: Jankováci levelek (Polgár Tamás)	76
EÁrchívum – Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére (Dávid Péter)	79
HÍREK	
Szögi László köszöntése (Draskóczy István)	84
MELTE – EME vándorgyűlés, 2018 (Vass Csongor)	86
Közgyűjteményi kihívások napjainkban – a Fiatal Levéltárosok Egyesületének 10. Tudományos Nyári Tábor (Fóris Ákos)	91
Változó egyetem, változó levéltár Beszámoló a 60 éves ELTE Egyetemi Levéltár és a 25 éves Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség közös rendezvényéről (Csik Tamás)	96
Beszámoló az MLVT 2018. október 4–6. közti vándorgyűléséről és közgyűléséről (Haraszi Viktor)	101

SZERZŐINK

Csik Tamás, levéltáros

- ELTE Egyetemi Levéltár

Dávid Péter, középiskolai tanár

- Karácsonyi János Katolikus Gimnázium

Draskóczy István, egyetemi tanár

- Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fóris Ákos, munkatárs

- Clio Intézet

Haraszti Viktor, főigazgató-helyettes

- Budapest Főváros Levéltára

Kiss Norbert Péter, igazgató-helyettes

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Laczlavik György, főosztályvezető

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Müller Gabriella, történész

- Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala

Polgár Tamás, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Sági Éva, levéltárvezető

- Soproni Egyetem Központi Levéltár, Sopron

Schmidt Anikó, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Szabó Dorottya, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Telek Ágnes, csoportvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Vass Csongor, levéltáros

- Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár

Vér Eszter Virág, tanársegéd

- Eötvös Loránd Tudományegyetem

Adatvédelem és nyilvánosság

Szemelvények a személyes adatok védelme és a levéltári kutatás, nyilvánosság konfliktusai köréből

A Magyar Köztársaság Alkotmánya¹ 1989. október 23-tól hatályos szövege alkotmányos alapelvvé emelte a tudományos élet szabadságának elvét [70/G. § (1). bek.], az egyének személyes adatok védelméhez való jogát [59. § (1). bek.], valamint a közérdekű adatok megismerésének jogát [61. § (1). bek.]. A három alapjog, főképp így egyenrangúan, egymás mellett, az állampárti időszakban ismeretlen volt, részletes szabályozásuk is hiányzott. A korábbi levéltári szabályozások messze nem feleltek meg egy polgári állam alkotmányos alapjogok követelményeinek.

A Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya által a minisztertanácsi előterjesztéshez készített szakmai indoklás hat fő pontban² foglalta össze a változtatások szükségességét. A szükséges törvényi szabályozás előkészítéséhez hosszú idő kellett volna, így a terület szabályozására a rendeleti utat választották. A megalkotott jogszabály a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről szóló 118/1989. (XI. 22.) MT rendelet (Rendelet). A rendelet sok pozitívumot tartalmazott, szűkítette a kutatási korlátozások körét, harminc évben határozta meg a szabad kutathatóság időhatárát, amelyen belül az iratkeletkeztető szerv engedélyével lehetett kutatni. A Rendelet 4. §-ában foglaltak alapján a korábbi ötvenhat tárgykategória helyett tízben állapított meg korlátozást. A jogszabály megalkotása előtt csupán „államigazgatási egyeztetésre” került sor, nyilvános szakmai vitára nem.³

¹ 1949. évi XX. tv.

² 1) A korlátozásokat nem nyilvános jogszabály rendelte el, így egyfajta misztikum övezi azokat. 2) A korlátozásokat határozott időponttól, de határozatlan időre állapították meg, azaz pl. az 1920. év korlátozás alá eső iratai az eredeti 55 évvel szemben 1989-ben már 68 éve álltak korlátozás alatt. 3) Indokolatlanul sok tárgykört korlátoztak indokolatlanul hosszú időkre, egyeseket aktuálpolitikai törekvések eredményeként pl. nemzetiségi ügyek, 1956-os ügyek. 4) Az ún. hivatásos és nem hivatásos kutatók megkülönböztetése alkotmányjogi szempontból problematikus, a kutatás állampolgári jog, nem pedig intézmények alkalmazottainak és megbízottainak kiváltsága. 5) A külföldi kutatók hazaiaknál kedvezőtlenebb elbírálása külföldön negatív visszhangot váltott ki. 6) Csökkenteni kell az engedélyezési rendszer túlburjánzó adminisztratív elemeit. Szakmai indoklás a levéltári kutatások tárgyában teendő intézkedéshez. 1989. október 30. Lakos János gépirata, szerző birtokában.

³ Lakos János: A személyiségi jogok védelmével kapcsolatos kérdések kezelése a 118/1989. (XI. 22.) MT rendelet előkészítése során. In: A levéltári kutatási korlátozások kérdései I. – A személyiségi jogok védelme és a kutatási szabadság. Szerk.: G. Vass István. Bp., 1991. 19–27.

A jogszabály rendelkezései hatályba lépésük után azonnal támadások kereszt-tüzébe kerültek: a kutatók sokkal többet vártak, a levéltárosok a jogszabály szubjektív elemeit bírálták.

Karsai László történész a korlátozás alá vont iratokról szólva kijelentette: „nem lehet olyan méltányolható érdek, ami harminc év elteltével megakadályozhatja a levéltári iratok kutatását”.⁴ A legtöbb értetlenséget a 7. § rendelkezése váltotta ki, mely kimondta: „A közgyűjtemény a közgyűjteményi anyag kutatása során az e rendeletben meghatározott korlátozásokon túlmenően is köteles biztosítani a Polgári Törvénykönyv és egyéb jogszabályok azon rendelkezéseinek érvényesülését, amelyek a személyhez fűződő jogok és a jogos magánérdekek védelmét szolgálják.”

Gyáni Gábor történész szerint a „személyhez fűződő jogok” és a „jogos magánérdek védelmét” a rendelet nem definiálta és így egy jogilag tisztázatlan fogalom védelméért a levéltárosok tehetők felelőssé.⁵ Az ÚMKL⁶ állásfoglalása egy másik jogi kérdést is felvet. Mint írják: „a jogszabály alkotói figyelmen kívül hagyták, hogy a személyhez fűződő jogok megsértése nem az adatoknak a kutató rendelkezésére bocsátásával, hanem azoknak a kutató által való nyilvánosságra hozásával valósul meg” és félőnek tartották, hogy a betű szerinti értelmezés folytán – hisz adatvédelmi jogszabály akkor még nem született meg – a kutatási korlátozások aránytalan módon kiterjedhetnek.⁷ Lakos János ezzel szemben úgy vélte, „hogy a személyes szférába tartozó információk védelmére elsősorban nem a kutató, hanem az adatok őrzője, a levéltár köteles”.⁸ Karsai László a személyiségi jogokról rendezett fórumon a Rendeletet a „késői Kádár rendszer tipikus termékének” tartotta és sürgős felszámolását javasolta.⁹ A vitában ellenpontként Törő Károly a Legfelsőbb Bíróság bírója személyiségi jogot (kegyeleti jogot) sértőnek vélte, hogy a Báthory családra vonatkozó egészségügyi adatokat hoztak nyilvánosságra.¹⁰

A levéltári kutatást szabályozó törvény előzményei – az Alkotmánybíróság döntése a levéltári kutatásokról

A személyes adatok védelmének jogi szabályozása a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. tv-el (Avtv.) 1993. május 1-jei időponttal lépett hatályba. Az Avtv. hatályba lépése után a két alkotmányos

⁴ Interjú a Népszabadság 1990. július 21-i számában. „Jogsértő jogvédelem avagy mikor nyílnak meg a levéltárak kapui?”

⁵ Interjú a Hiány 1990. március 13-i számában.

⁶ Új Magyar Központi Levéltár (1970–1991)

⁷ Idézi Lakos János 3. sz. lábjegyzetben hivatkozott tanulmányában 25.

⁸ Uo.

⁹ Hozzászólás a vitához. Karsai László hozzászólása. In: A levéltári kutatási korlátozások kérdései I. – A személyiségi jogok védelme és a kutatási szabadság. Szerk.: G. Vass István. Bp., 1991. 53.

¹⁰ Hozzászólás a vitához. Dr. Törő Károly hozzászólása. Uo. 63.

alapjog (a személyes adatok védelme és a tudományos kutatás szabadsága) konkurrálása az illeszkedő levéltári és titokvédelmi szabályok megalkotásának elmaradása miatt továbbra is fennmaradt. A levéltári kutatásokat szabályozó Rendelet és a titokvédelmet szabályozó 1987. évi 5. tvr. rendelkezései már köszönőviszonyban sem voltak a hazai jogszabályi környezet megváltozott, vonatkozó elemeivel.

Az adatvédelmi törvény hatályba lépésével nem került sor a levéltári és a titokvédelmi szabályok megújítására. Bár mindkét jogszabály tervezete készen állt, a napi politikai események országgyűlés elé terjesztésüket egyre tovább odázták. Két évvel az adatvédelmi törvény hatályba lépése után még mindig a korábban ismertetett áldatlan állapotokról lehetett beszámolni.

A jogalkotásnak az Alkotmánybíróság döntése adta meg a végső lökést. 34/1994. (VI. 24.) AB határozatával két jogalkotást elősegítő döntést hozott az Alkotmánybíróság: a közgyűjteményben folytatható kutatások egyes kérdéseiről szóló 118/1989. (X. 22.) MT rendeletet, az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1987. évi 5. tvr.-t, valamint a végrehajtására kiadott 17/1987. (VI. 9.) MT rendeletet alkotmányellenesnek nyilvánította és azokat 1995. június 30-i határrappal megsemmisítette.¹¹

Az Alkotmánybíróság a tudományos élet szabadságának tiszteletben tartásával kapcsolatban kimondta, hogy – az Alkotmány 70/G. §-ában foglaltak figyelembe vételével – „általában a tudomány, a tudományos ismeretszerzés és a tudományos tanítás szabadsága, noha nem korlátozhatatlan, de mindenképpen olyan szabadságjog, amelynek csak kivételes korlátozó rendelkezésekkel szemben kell engednie, olyanokkal, amelyek közvetlenül valamely alapjog érvényesítésére és védelmére szolgálnak, vagy amelyek valamely elvont alkotmányos érték (pl. törvényen alapuló titokvédelem) feltétlen érvényesülését hivatottak biztosítani. Ilyen szóba jöhető, és az indítvány elbírálása szempontjából is releváns korlátozások különösen a személyes adatok védelméhez fűződő alapjog, továbbá az egyes, nem személyes adatnak minősülő adatokhoz való hozzáférhetőséget tiltó, közérdekű – törvénybe foglalt – titoktartási rendelkezések”.

A személyes adatok védelmével kapcsolatban megállapították, hogy „az Alkotmány 59. § (1) bekezdése a személyes adatok védelméhez való jogot alkotmányos alapjogként fogalmazza meg. Az Alkotmánybíróság a személyes adatok védelméhez való jogot állandó gyakorlata szerint nem hagyományos védelmi jogként, hanem annak aktív oldalát is figyelembe véve, információs önrendelkezési jogként értelmezi és alkalmazza”.¹² Az Alkotmány 59. §-ában biztosított jognak eszerint az a tartalma, hogy mindenki maga rendelkezhet személyes adatainak feltárásáról és felhasználásáról.

¹¹ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, 1994. 06. 22. 103/B/1992. ügyszám

¹² 15/1991. (IV. 13.) AB határozat (ABH 1991., 41–42.)

Az egymással versengő alapjogok esetében az információszabadságot, beleértve a tudományos kutatás szabadságát, egy másik alapjog, a személyes adatok alkotmányos védelme korlátozhatja ugyan, de a korlátozásnak az alkotmányos alapjogok korlátozásánál meglévő alkotmányos követelményeknek is meg kell felelni. Az Alkotmánybíróság határozatában a közérdekű adatok nyilvánossága, az információszabadság és a tudományos megismerés, a kutatás szabadsága közt koherens kapcsolatot állapított meg. Ugyanakkor az információszabadság korlátozása csak akkor lehet alkotmányosan indokolt, ha azt más alapjog érvényesülése kényszeríti ki, teszi szükségessé. Úgy az információszabadság, mint a tudományos élet szabadságának korlátozása esetében megállapította az Alkotmánybíróság, hogy „szükségtelen, elkerülhető és a korlátozással elérni kívánt célhoz képest aránytalan korlátozás alkotmányosan megengedhetetlen, ezért alkotmányellenes”.

A levéltári kutatás szabályainak miniszteri utasítással történt meghatározását, valamint a levéltári kutatás szabályait megállapító LÜSZ (Levéltári Ügyviteli Szabályzat) szakaszokat az Alkotmánybíróság alkotmányellenes volta miatt megsemmisítette. A LÜSZ-ben a formai alkotmányellenesség tartalmi alkotmányellenességgel párosult, mivel az állampolgárok jogait és kötelezettségeit érintő, ki nem hirdetett, meg nem ismerhető, nem jogszabályi szintű normák ellentétesek voltak az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében rögzített jogállamiság elveivel.¹³ A levéltári kutatások, főként azok korlátozásainak szabályai a pártállami keretek közt hosszú évtizedekig csak az érintettek, teljes körűen pedig csak a levéltárakban dolgozók előtt lehettek ismertek. Ezt a gyakorlatot szüntette meg végérvényesen az Alkotmánybíróság. A közgyűjteményekben folytatható egyes kutatásokról szóló Rendeletre vonatkozóan az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az a jogforrási, jogszabályozási szint be nem tartása miatt – mivel alapvető jogra vonatkozó közvetlen szabályokat állapít meg, nem törvényi szinten – formai okból egészében alkotmányellenes, ami egyben tartalmi alkotmányellenességet is jelentett.

Érdekes az okfejtés, amelyet a tartalmi alkotmányellenességgel kapcsolatban az Alkotmánybíróság kifejt. A Rendelet egyrészt a közgyűjteményekben őrzött iratok kutatását azok tárgya és keletkezési éve szerint, másrészt a kutatók személye oldaláról szabályozta. A két kérdéscsoport az Alkotmány már említett 70/G. §-ba foglalt tudományos élet szabadságának biztosítása elvével szoros összefüggésben áll, a Rendelet ennek az alapjognak közvetlen és jelentős korlátozását tartalmazza. Az engedélyezési hatáskör levéltárak, ill. tágabb értelemben a közigazgatás körébe utalása már önmagában ellentétes az Alkotmány 70/G. § (2) bekezdésében foglaltakkal, amely szerint „tudományos igazságok kérdésében dönten, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak”.

¹³ A LÜSZ-t a művelődésügyi miniszter 130/1971. (M. K. 10.) MM számú utasításával adta ki, melyet az érdekelteknek közvetlenül küldött meg, azaz tette nyilvánossá.

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy mind a kutatás engedélyezésének szabályait, mind a kutatásra vonatkozó korlátokat, ezek garanciáit törvényi szinten kell szabályozni úgy, hogy az alapvető jog lényeges tartalmát a szabályozás nem korlátozhatja. Az Alkotmánybíróság ugyanakkor elutasította az indítványozó azon álláspontját, amely szerint alkotmányos követelmény lenne a közgyűjteményeknek és a levéltáraknak a nyilvánosság előtti korlátlan megnyitása, azaz a kutatás szabadságának korlátlan biztosítása.

Az alkotmánybíróági döntés talán legvitatottabb része ezzel, a kutatói minőség megkövetelésével kapcsolatos. Az indítványozó ezt alkotmányellenes követelménynek tartotta, míg az Alkotmánybíróság a beadványnak ezt a részét elutasította.

Az Alkotmánybíróság döntését az Alkotmány tudományos élet szabadságát garantáló 70/G. § (1) bekezdésére vezeti vissza. „A kommunikációs alapjogok e nevesített szabadságjogának sajátja, hogy a benne foglalt állami kötelezettséggel, alkotmányi feladattal szemben az alanyi jogok jogosultjai a tudomány művelői. Vagyis a tudományos élet szabadsága mindenkit megillet ugyan, azaz mindenkire vonatkozik, a szabadság konkrét jogosultjai ugyanakkor meghatározhatóak.” Más megfogalmazásban: „A tudományos élet szabadsága tehát magába foglalja a tudományos kutatáshoz és a tudományos igazságok és ismeretek terjesztéséhez való szabadságjogot, amely tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz kapcsolódik, egyúttal tartalmazza az államnak azt a kötelezettségét, hogy tartsa tiszteletben, és biztosítsa a tudományos élet teljes függetlenségét, a tudomány tisztaságát, elfogulatlanságát és pártatlanságát. A tudományos élet szabadságához fűződő jog elvileg ugyan mindenkit megillet, a szabadságjog tényleges jogosultjai azonban csak a tudomány művelői.”

Ebben a kérdésben viszont, ti. a tudományos minőség meghatározásában – a tudomány autonómiája folytán – ugyancsak egyedül „a tudomány művelői jogosultak dönteni”. Az alkotmánybíróági döntés alapján ugyanakkor „a tudomány szabadsága – másik alapvető jog és szabadság védelme vagy érvényesülése, illetve egyéb alkotmányos érdek garantálása érdekében – még a jogosultaknak ebben a meghatározható jogosulti körben is korlátozható”.¹⁴

Az Alkotmánybíróság kutató és kutató közti megkülönböztetése megosztotta a véleményeket. Trócsányi Sára szerint a tudományos élet szabadságát megfogalmazó elvi álláspont és az azt korlátozó gyakorlati megközelítés komoly ellentmondásban van. Az Alkotmánybíróság „egy szabadságjog vonatkozásában »elvi« és »gyakorlati« jogosultakra osztja az Alkotmány által meghatározott »mindenki«-t. Nehéz ugyanakkor a tudományos ismeretek terjesztéséhez való jogot úgy gyakorolni, hogy azt nem lehet az ismeretek közvetlen megszerzésével megalapozni.”¹⁵

¹⁴ 34/1994. (VI. 24.) AB határozat

¹⁵ Trócsányi Sára: Információs jog – múlthoz való jog? Az odaát nyíló ajtó. Bp., 2001. 139–150.

Az Alkotmánybíróság határozata a kutatókat tudományos és nem tudományos, kutatókra osztásáról jogelméleti szinten megtörténhet ugyan, de a gyakorlatban kevésbé kivitelezhető, amire később visszatérek. Az Alkotmánybíróság az ismertetett elvek alapján a LÜSZ kutatási korlátozásokkal foglalkozó rendelkezéseit és Rendelet, valamint a Ttvr. és végrehajtási rendelete egészét alkotmányellenesnek nyilvánította és azokat egészében megsemmisítette,¹⁶ döntése után nem lehetett tovább odázni az új jogszabály megalkotását. Így született meg köziratokról, a közlevéltárakról és a levéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény. (Ltv.)

A levéltári törvény létrejötte és a levéltári kutatás szabályai

A levéltári törvény megalkotását nagy várakozás előzte meg, hisz nem csak a kutatások szabályozásának elvei maradtak el a kor elvárásaitól, hanem más, a levéltárak életét szabályozó rendelkezések is. A közlevéltárak anyagában történő kutatás eddigi legrészletesebb szabályai láttak napvilágot törvényi szinten, lényegi elemeit tekintve a mai napig változatlan formában.

Az Ltv. az Alkotmánybíróság határozata alapján főszabályként harminc év általános kutatási időhatárt állapított meg, ami az európai levéltári joggyakorlatban általánosnak mondható. Egyidejűleg egyedi elemként kettős időhatárt is létrehozott: az 1990. május 2-a előtt, vagyis a pártállami időkben keletkezett iratok keletkezésük után tizenöt évvel már kutathatóvá váltak, az erre a célra létrehozott kuratórium engedélyével.¹⁷

A már nyilvánosságra hozott levéltári anyagban időhatár nélkül folytatható kutatás, szintúgy azokban az iratokban, amelyek tartalmát adatvédelmi törvény alapján bárki megismerheti, azaz közérdekű adatoknak minősülnek. A levéltári kutatás bármely természetes személy számára ingyenes és a kutatásra kiadott levéltári anyagról saját költségén a kutató másolatot is készíttethet.

Az Avtv. – és ezt a szakaszt később az Infotv. változatlanul vette át – kimondta, hogy a személyes adatot tartalmazó levéltári anyag az érintett halálozási évét követő harminc év után válik bárki számára kutathatóvá. A védelmi idő, ha a halálozás éve nem ismert, az érintett születéstől számított kilencven év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, a levéltári anyag keletkezésétől számított hatvan év. Ugyanakkor az Ltv. a védelmi idő lejártá előtt is megengedi a kutatást, de három vagylagos feltétel egyikének meglétéhez köti (24. §):

¹⁶ 32/1992. (V. 29.) AB határozat

¹⁷ A megállapított időhatár május 2-án összeült szabadon választott parlament első ülésnapjához kötődik. Szimbolikus, de mára már inkább problémás, hisz az ügyiratok legtrikább esetben kötődnek egy naphoz. Több éven átívelő bírósági ügyirat esetében az ügyirat egyik része tizenöt év, míg másik része – ami május 2-a után keletkezett harminc éven túl kutatható? Vélelmezem, itt megint egy bármikor kipattanó jogértelmezési vita szikrája rejlik.

„(2) A védelmi idő lejártá előtt is kutatható az (1) bekezdésben meghatározott levéltári anyag, ha

- a) a kutatás – a kérelmező költségére – anonimizált másolattal is megvalósítható, vagy
- b) a kutatáshoz az érintett, vagy annak halálát követően bármely örököse, a Polgári Törvénykönyv szerinti hozzátartozója¹⁸ vagy bejegyzett élettársa a kutató kérésére hozzájárult, vagy
- c) a kutatásra tudományos célból van szükség – feltéve, hogy a 22. § (1) bekezdésében meghatározott harminc, illetve tizenöt év már eltelt – és a kutató a (3) és (4) bekezdésben¹⁹ meghatározott követelményeknek eleget tesz.”

Az Ltv. fenti rendelkezései 23 éve lényegét tekintve változatlan formában hatályosak és a gyakorlatban jól használhatónak bizonyultak. Azért-e, mert a jogalkotást megelőzően gondosan kimunkált előírásokról van szó, avagy azért, mert nem volt olyan eset, ami kiváltotta volna értelmezésük vitáját?

Az első esetben nyilvánvalónak tűnő feltétel, hogy amennyiben a kutatás anonimizált másolattal is megvalósítható, akkor a levéltár az egyéb feltételek megléte esetén köteles biztosítani azt. Az anonimizálás mikéntjére vonatkozóan a levéltárak részére jogszabályi előírások vagy szakmai ajánlások az Ltv. hatályba lépése óta nem állnak rendelkezésre.

A b) pont esetében a jogszabályszöveg az évek során csupán az új Polgári törvénykönyvhöz igazodva változott. Az érintett hozzájárulása saját személyes adatai megismeréséhez viszonylagosan egyszerűnek tűnik. Jobban megvizsgálva azonban felvetethet további kérdéseket. Ha pl. egy személyi kartont vagy egészségügyi lapot kíván az érintett hozzájárulásával harmadik személy megtekinteni, úgy ez problémamentes, de ha már egy sokszereplős – pl. 10 terhelt – bírósági tárgyalás iratanyagát, akkor az engedély csak az érintett tekintetében teljes körű, a többi terhelt tekintetében már csak az a) pontba foglaltak alkalmazásával adható ki az iratanyag.

Ugyanakkor véleményem szerint itt el van vetve egy probléma magva: bár nem személyiségi jogi kérdés, hanem kegyeleti jogi,²⁰ de az érintett elhunyt után közvetlen bármely örökös (vérszerinti, végrendeleti), hozzátartozó engedélyezheti a kutatást s

¹⁸ 2013. évi V. tv. szerinti hozzátartozó: a közeli hozzátartozó (a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér), az élettárs, az egyeneságbeli rokon házastársa, a házastárs egyeneságbeli rokona és testvére, és a testvér házastársa;

¹⁹ Ltv. 24. § (3) A közlevéltár a (2) bekezdés c) pontja szerinti tudományos célú kutatást akkor köteles engedélyezni, ha a kutató csatolja a tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szervnek – a kutató részletes kutatási terve alapján megadott – támogató állásfoglalását. (4) A kutatónak írásos nyilatkozatban vállalnia kell, hogy a megismert és kigyűjtött személyes adatokat az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvénynek a tudományos kutatás céljára való adatkezelésre vonatkozó előírásai szerint meghatározott módon kezeli és használja fel, továbbá az írásos nyilatkozatban meg kell jelölnie az adatkezelés helyét.

²⁰ 2013. évi V. tv. 2:50. § [Kegyeleti jog] (1) Meghalt ember emlékének megsértése miatt bírósághoz fordulhat a hozzátartozó vagy az, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített.

e szerint maga is kutathat. A jogszabály által felsorolt széles kört tekintve nem kizárt, hogy előbb-utóbb itt is konfliktushelyzet keletkezhet, ha pl. egy örökös hozzájárul a kutatáshoz, majd megjelenik a nyilvánosság előtt olyasmi, amit egy másik örökös sértőnek érez.

A c) pontba foglalt feltétel teljesüléséhez a következő törvényi feltételek teljesülése szükséges: a tudományos kutatónak csatolni kell a tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szervnek – a kutató részletes kutatási terve alapján megadott – támogató állásfoglalását, valamint nyilatkozatot arról, hogy a megismert és kigyűjtött személyes adatokat az adatvédelmi törvényben (Infotv.) meghatározott módon kezeli és használja fel, továbbá az írásos nyilatkozatban meg kell jelölni az adatkezelés helyét.²¹

Elvi alapon a tudományos élet szabadságához való jog mindenkit megillet, tényleges jogosultja azonban csak a tudomány művelője lehet, ahogy az AB döntés megállapítja. Ha kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatát ellátó szerv kutatást támogató állásfoglalást ad, az esetben a kutató tudományos kutató lesz. De ha az állásfoglalást bármely okból megtagadja, akkor bármennyi publikáció, akár tudományos fokozat is lehet a kutató tarsolyában, ez még nem igazolja tudományos kutató mivoltát.

Támogató nyilatkozat kiadására jogosult a Magyar Tudományos Akadémiától kezdve az egy részmunkaidős levéltárossal rendelkező, de önálló szaklevéltárként működő Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára, vagy bármely városi, községi múzeum, levéltár, könyvtár. A törvény nem követeli meg, hogy az elbíráló a tudományterület szakavatott művelője legyen, de a felelősséget a levéltárakról a nyilatkozattevőre hárítja.

Így a megkülönböztetés elvi szintű, gyakorlatban gimnazista diák is lehet tudományos kutató. A törvényi korlátozás visszatartó ereje az alkalmi kutatókat korlátozhatja csupán, ha nem rendelkeznek túlzott érdeklődéssel. Ha érdekli a kutatót a téma, nem nehéz valamely, közfeladatot ellátó és tudományos tevékenységet rendeltetésszerűen végző szerv támogató állásfoglalásának megszerzése.

Az Ltv. alapján a kutatási korlátozások száma jelentősen csökkent és a törvényben rögzített esetekben érvényesülhetnek csupán. A kutatás megtagadhatóságának okait az Ltv. 25. §-a taxatív felsorolja. Fontos eleme a szabályozásnak, hogy a kutatási kérelem megtagadását írásban kell indokolni és a kutató előtt nyitva áll a bírósági jogérvényesítés lehetősége.

²¹ A 2011. évi CXII. törvény (Infotv.) 2018. július 26-tól hatályos szövege már nem tartalmazza a személyes adatok tudományos kutatás során történő kezelésére vonatkozó kitételeket. A korábbi 12. §-t – amire a kutatói nyilatkozatokban hivatkozni kellett – hatályon kívül helyezte a jogalkotó. A tudományos kutatás szabályozása az általános jogalapok közé került: 5 § (8). bek. „A tudományos kutatást végző szerv vagy személy személyes adatot nyilvánosságra hozhat, ha az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges.” A tudományos és történelmi kutatások egyéb szabályait az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (GDPR - általános adatvédelmi rendelet) tartalmazza.

A Yad Vashem-ügy

Úgy tűnt, a megalkotott jogszabályok – az adatvédelmi törvénnyel együtt – teljes körben biztosítják a tudományos élet szabadságának, a személyes adatok védelmének és az információszabadság jogának egymást feltételező és egymást kölcsönösen korlátozó érvényesülését.

Az Ltv. rendelkezései alapján a tudományos intézmény támogató állásfoglalását elnyert kutató a harminc, illetve tizenöt évnél régebben keletkezett iratokban a személyes és különleges adatot is tartalmazó iratokat egyaránt kutathatta. A jogszabály rendelkezéseinek értelmezési vitája egyrészt a kutatott iratok reprodukálása körül (teljes körű vagy csak anonimizált, a személyazonosításra alkalmas adatok olvashatatlaná tétele utáni reprodukció készíthetősége), másrészt a reprodukciók külföldre továbbíthatóságának kérdése körül robbant ki.

Karsai László történész és munkacsoportja a jeruzsálemi székhelyű Yad Vashem Archívum megbízásából a magyarországi Holokauszt történetével kapcsolatos 1938–1945 közt keletkezett iratok, valamint az 1945 utáni népbírószági iratok kutatását, egyúttal a Yad Vashem Archívum számára másolatban, mikrofilmen történő átadását tűzte ki célul. A kért iratok másolatát egyes levéltárak kiadták, mások csak részben vagy csak anonimizált formában (letakart, lefestett nevekkal), amire a kutatók nem tartottak igényt. Karsai László 1995. augusztus 22-én kelt beadványában Majtényi László adatvédelmi biztoshoz fordult.²²

Bár Karsai Lászlónak a tudományos támogató nyilatkozat birtokában „még a személyes adatokat tartalmazó, de kutatási témámhoz tartozó iratokat is”²³ lehetősége nyílt kutatni, de a kutatásra kiadott iratok másolhatósága kérdésében továbbra sem volt egységes a levéltári gyakorlat. A Magyar Országos Levéltárban (MOL) kialakított jogértelmezés szerint az Ltv. és az Avtv. által megszabott védelmi idő lejártá előtt a személyes adatot tartalmazó iratokban az Ltv.-ben meghatározott feltételek teljesítése esetén a levéltár lehetővé tette a tudományos kutatást, a kutató betekinthesett az iratokba, azokról jegyzeteket készíthetett, de fénymásolatot csak anonimizált formában kaphatott.

A Budapest Főváros Levéltárában követett gyakorlat ezzel ellentétben a tudományos kutató teljes körű, állampolgárságtól független másolási joga mellett foglalt állást és tudományos célú adatkezelés esetében indokolatlannak tartották a külföldre történő adattovábbítás tiltását is. A megyei levéltárak gyakorlata a két ismertetett álláspont közt oszlott meg.

²² Az egykori Adatvédelmi Biztos Hivatali irattára (= ABH ir.tár.) 33/A/1995-1 nyilvántartási szám (= ny. sz.)

²³ ABH ir.tár. 33/A/l 995-4. ny. sz.

Az adatvédelmi biztos a kérdés három adatvédelmi vetületét határozta meg: a személyes adatot tartalmazó levéltári iratok kutathatósága általában, azaz az Avtv. és az Ltv. együttes értelmezése; a kutatott iratok mikrofilmzésével kapcsolatos korlátozások és a mikrofilmeknek a Yad Vashem Archívumba történő kijuttatása, azaz a külföldre történő adattovábbítás kérdése.²⁴

A Művelődési és Közoktatási Miniszter állásfoglalása alapján a MOL „főigazgatójának az ügyben kialakított álláspontja megegyezik az 1992. évi LXIII. tv. betűjével. Az idézett rendelkezés szerint ugyanis személyes adat az országból – az adathordozótól vagy az adatátvitel módjától függetlenül – külföldi adatkezelő részére csak akkor továbbítható, ha az érintett ahhoz hozzájárul vagy törvény azt lehetővé teszi, feltéve hogy az adatkezelés feltételei a külföldi adatkezelőnél minden egyes adatra teljesülnek.”²⁵

A MOL főigazgatója kijelentette, hogy minden olyan irat „eredetiben történő teljes másolását” engedélyezi, amelyben „az egyértelmű azonosítás lehetősége kizárt”, a pontos azonosítást lehetővé tevő iratokról azonban csak anonimizált másolat készítésére ad engedélyt.²⁶

Az Alkotmány az alapvető jogok körében biztosította a személyes adatok védelméhez fűződő jogot, pozitív és aktív jogként, azaz információs önrendelkezési jogként, amelynek tartalma, hogy alapvetően mindenki szabadon rendelkezhet személyes adatainak nyilvánosságra hozataláról és felhasználásáról. Fenti alapjoggal egymást kölcsönösen feltételezve és korlátozva létezik a tudományos élet szabadságának, a tudományos kutatás szabadságának alkotmányos joga. Elsősorban történészek közt volt elterjedt az a nézet, hogy az adatvédelmi szabályozások egyre nagyobb hangsúlyt kapnak és ez a személyiségi jogok abszolutizálásához vezet, ami gátját képezi a legújabb kor történeti kutatásainak. Ez a nézet az utóbbi években ismét erősödni látszik.²⁷

A két alapjog versengése, egymás kényszerű, kölcsönös korlátozása nem csorbíthatja egyik alkotmányos alapjog lényeges tartalmát sem. Az egymást korlátozó alapjogok közti alkotmányos határok megállapítása már a jogalkotás és nem kevésbé a jogalkalmazás feladata. A tudományos kutatás szabadsága a történettudományi kutatásokban a múlt feltárását, megismerését, az eredmények publikálását jelenti, amely alapvető társadalmi érdek.

A történelmi események alanyait azonban életükben az információs önrendelkezési jog védi, haláluk után a kegyeleti jog, amelyet a hazai levéltári kutatási szabályok a nemzetközi levéltári kutatási szabályokhoz hasonlóan védelmi időhatárokkal

²⁴ Az adatvédelmi biztos beszámolója, 1995–1996. Bp., 1997. 223–254.

²⁵ Magyar Bálint miniszter levele Majtényi Lászlóhoz. 1996. június 13. ABH ir.tár. 33/A/1995-14. ny. sz.

²⁶ Lakos János levele Majtényi Lászlónak. 1996. október 29. ABH ir.tár. 33/A/1995-20. ny. sz.

²⁷ Tudni akarja, miért ítélték el egy magyar politikust fiatal korában? Joób Sándor – Kolozi Ádám, 2016.07.21. http://index.hu/belfold/2016/07/21/informacios_szabadsag_kiss_laszlo-ugy_budapest_fovaros_leveltara_naih_peterfalvi_attila/

biztosítanak. Az Avtv. korábbi és az Infotv. ma hatályos vonatkozó rendelkezései szerint a tudományos kutatást végző szerv vagy személy személyes adatot csak akkor hozhat nyilvánosságra, ha abba az érintett beleegyezett vagy a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges.²⁸

Az Ltv. alapján megszűnt a levéltárak vezetőinek évtizedekig fennálló mérlegelési jogköre a kutatás engedélyezése körében, azaz a tudományos kutatás elsőbbségének vagy a személyes adatok védelméhez fűződő jogok megállapítása terén, ha az Ltv.-ben meghatározott feltételek teljesülnek, akkor a kutatást biztosítani kell.²⁹ Az Ltv. megalkotáskori hiányosságaként volt felróható ugyanakkor, hogy a kutathatóság biztosításának konkrét szabályait nem határozta meg és explicit szabályt nem tartalmazott arra, hogy a kutatási engedély csak a betekintést, a jegyzetelést vagy egyúttal a teljes körű másolatkészítési jogot is magában foglalja-e.

Karsai László és munkacsoportja kutatásai a személyes adatok széles körét érintették és az esetek jelentős részében különleges adatokat is tartalmaztak. Az Avtv. alapján személyes adat kezeléséhez elsősorban az érintett hozzájárulása volt szükséges, míg különleges adat kezeléséhez már az érintett írásos hozzájárulását írta elő.³⁰

A kutatással érintett személyek egy része a Holokauszt során életét veszítette, esetükben a védelmi idő (a halálozástól számított harminc év) letelt. Az eltelt idő relatív rövideje miatt azonban feltehető volt, hogy az érintettek egy része még él. Bár az érintettek túlnyomó többsége tekintetében a kutathatóság törvényi feltételei bizonyosan fennálltak, ez mégsem jelenthette az iratanyag egészének korlátozás nélküli felhasználását, mivel a védelmi idő (a születési dátum ismerete híján ez az adat keletkezésétől számított hatvan év) a kutatás időpontjában még nem járt le.

Az Avtv. (ma az Infotv.) az érintetti jogokat biztosítja az adatvédelem terén, az érintett elhalálozása után a kegyeleti jog érvényesül, mely az elhunyt személyiségi jogi értékeit védi.³¹ Az információs önrendelkezési jogon túl a Polgári Törvénykönyv által elismert kegyeleti jogot biztosítja az Ltv. rendelkezése, amely szerint a kutatást a védelmi időn belül is biztosítani lehet, ha ahhoz az érintett, illetőleg annak halálát követően bármely örököse vagy hozzátartozója a kutató kérésére hozzájárult.

²⁸ Avtv. 32. § (3) bek ; Infotv. 12. § (3) A két szakasz szövegében 2018. július 26-ig nem változott. (Vö. 21. sz. jegyzet.) Az Avtv. a személyes adat kutatás lezárulta utáni anonimizálását rendelte el, míg az Infotv. személyes adat érintettel való kapcsolata megállapításának lehetetlenné tételét. A jogszabály megfogalmazásánál több aligha várható el, a digitális világban azonban a tudományos kutató akár egy teljes per anyagát egy pendrive-on magával viheti. A felelősség innentől a tudományos kutatóé, azonban a digitalizált iratok, képek utóélete követhetetlen az Internet korában.

²⁹ Az Ltv. 25. § taxatív felsorolása, mely körön kívül a levéltárnak nincs joga megtagadni a kutatást, ha az egyéb feltételek is fennállnak:

³⁰ Avtv. 3. § (1) bek. és Infotv. 5. § (1) bek., az érintett hozzájárulása tekintetében változatlan szöveggel, a 20108. július 26-tól hatályos szövege az érintett „kifejezett” hozzájárulását követeli meg.

³¹ Görög Márta: A kegyeleti jog gyakorlásának jogosultjairól és az érvényesíthetőség időbeli korlátairól, PJK, 2005/2., 15–19.

Az adatok kezeléséhez a munkacsoport nem kísérelte meg az érintettek – illetőleg örököseik vagy hozzátartozóik – hozzájárulásának beszerzését. Így bár a személyes és különleges adatokat tartalmazó iratokhoz való hozzáférés a tudományos kutatást végző munkacsoportnak biztosított volt, az adatok publikálása és másolatban külföldre történő továbbítása jogszerűen nem volt kivitelezhető. Az adatvédelmi biztos ajánlása fent ismertetett problémát megvizsgálva 1996. december 31-én született meg: „Ajánlás a náci korszak zsidóüldözéseivel kapcsolatos, személyes adatokat tartalmazó iratok mikrofilmre vételéről és a jeruzsálemi Yad Vashem Archívumba továbbításáról” címmel.³²

Az állásfoglalásban foglaltak szerint a még élő érintettek, ill. az elhunytak hozzátartozói kifejezett hozzájárulásának megszerzése szinte lehetetlen, ezért az explicit hozzájárulás helyett a tiltakozás jogának biztosítását kell megoldásként alkalmazni. E szempontból az adatkezelő (a kutató) feladata, hogy az érintettek és hozzátartozók tudomására hozza az adatkezelés tényét és biztosítsa tiltakozási jogukat, ami általános felhívás közzétételével valósítható meg. A kutatók által közzéteendő felhívásban a lehetséges érintetteket tájékoztatni kell az adattovábbítás céljáról és az információs önrendelkezési joguk gyakorlásának lehetőségeiről.

A másolatkészítési jog tárgyában az adatvédelmi biztos az Ltv. hiányosságára hívta fel a figyelmet. A törvény csak a közlevéltári anyag használatának általános szabályainál határozta meg saját költségen történő másolatkészítés jogát. A személyes és a minősített adatok kutathatóságát szabályozó rendelkezések a másolatkészítési jog módját nem határozták meg.

A személyes és különleges adatokat tartalmazó iratok kutatása során történő másolatkészítési jog gyakorlását az Ajánlás külön kezeli. Míg a különleges adatok esetében nem, addig a személyes adatokat tartalmazó iratoknál a kutatással egyidejű másolatkészítési jog gyakorlása biztosítja a tudományos kutatás szabadságának alkotmányos jogát. Emellett a tudományos kutatási célú adatfelhasználás szabályainak betartása is elengedhetetlen. Ha a kutatásra nem tudományos célból kerül sor és a védelmi idő még nem járt le, csak az érintettek vagy halálozásuk után hozzátartozóik hozzájárulásával készíthető anonimizálatlan másolat.

Az ajánlásban ugyanakkor különleges adatok esetében a személyes adatok védelméhez való alkotmányos alapjog védelme bizonyult erősebbnek. Az Avtv. ezen adatok gyűjtéséhez, felhasználásához az érintettek írásos hozzájárulását követelte meg – ahogy ma az Infotv. is.

„Mindez indokolja, hogy a fokozott védelem a levéltári kutatások terén is érvényesüljön, és hogy a különleges adatokat tartalmazó iratok védelmi időn belüli, tudományos indokkal történő kutatása esetén az iratörző ne adjon ki a kutatónak anonimizálatlan másolatot. Az ilyen iratmásolatok kiadhatóságának feltétele tehát az érintettek kifejezett, írásos hozzájárulása.”³³

³² Az adatvédelmi biztos beszámolója i. m. 223–254.

³³ Az adatvédelmi biztos beszámolója i. m. 1997. 252.

A Yad Vashem-ügy következményei

Az Ajánlásban foglaltak közzététele után nem sokkal „robbant a bomba”.³⁴ A Népszava 1997. január 27-i számában „Védett adatok vándorolnak a levéltárakból Izraelbe” címmel jelentett meg cikket, majd hasonló tartalommal más napilapok, folyóiratok is.

A közleményben érintett iratörző helyek sorra tiltakoztak. A Fővárosi Levéltár vezetője azonnal helyreigazítást kért, mivel szerinte „holocaustra vonatkozóan levéltárunk a népbíróági anyagokkal rendelkezik és tekintettel arra, hogy ezek keletkezési idején nyilvánosak voltak, a hatályos jogszabályok szerint ma is nyilvánosnak minősülnek.” Véleménye szerint „a népbíróági iratok formailag nem tartalmazznak szenzitív adatot, az üldözöttet nem nevezik zsidónak, a tettest pedig nem politikai véleménye, hanem vélt vagy valós bűntette alapján vonták felelősségre” és akkor követett volna el jogsértést, ha „az iratok kiadását, másolását, külföldre továbbítását megtagadta” volna.³⁵ A bírósági, így a népbíróági iratok nyilvánossága azonban sosem volt teljes körű, nyilvános elhangzottak az ítéletek voltak, nem a per egészének iratanyaga.³⁶

Karsai László által közölt adatok szerint Budapest Főváros Levéltárában az ajánlás megszületéséig 75 000 felvétel készült el és jutott is ki Izraelbe. Ezen kívül a Fejér Megyei Levéltárból jutott ki 7500 felvétel az elkészült 20 000-ből. Felvételek készültek még Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában (17 500 felvétel), a Baranya Megyei Levéltárban (19 000 felvétel), az Evangélikus Országos Levéltárban (16 000 felvétel) és a Belügyminisztérium Központi Irattárában, de ezek nem jutottak ki külföldre.³⁷

Az ajánlás szövegében foglaltak alapján a Művelődési és Közoktatási Minisztérium nemsokára megkezdte az Ltv. módosításának előkészítését, valamint a tiltakozási jog gyakorlására készítendő felhívás kidolgozását. Budapest Főváros Levéltára szerződéstervezetet készített a Yad Vashem Archívum számára mikrofilmen átadandó iratok adatvédelmének biztosítására.³⁸

³⁴ Az adatvédelmi biztos 1997. január 21-én közleményt jelentetett meg, amelyben – többek közt – ezt állt: „Az Archívum megbízásából folyó kutatás keretében a kutatók több ezer oldalról kértek mikrofilm-másolatot. A Belügyminisztérium Történeti Irattára, valamint a Fővárosi Levéltár támogatta munkájukat, az Országos Levéltár és több vidéki levéltár azonban az iratmásolatok kiadása és külföldre továbbítása elől elzárkózott.”

³⁵ Varga László levele Majtényi Lászlónak. 1997. január 27. ABH ir.tár. 33/A/1995-35. ny. sz.

³⁶ Nézetem alátámasztja Gecsényi Lajos, a MOL főigazgatója izraeli útja előtt Majtényi Lászlóval és Székely Ivánnal történt szóbeli megbeszélésről készített feljegyzés. Majtényi László lejegyzett szavai szerint: „A népbíróági iratokból csakis azok tekinthetők nyilvánosnak, amelyek nyilvános tárgyaláson elhangzottakat tartalmaznak vagy amelyek a nyilvános tárgyalás során ismertetésre kerültek, vagy bárki számára megismerhetők voltak.” 1997. augusztus 27. ABH ir.tár. 33/AJ 1995-79. ny. sz.

³⁷ ABH ir.tár. 33/A/1995-54. ny. sz.

³⁸ Varga László levele Majtényi Lászlónak. 1997. május 14. ABH ir.tár. 33/A/1995-58. ny. sz. A szerződés az államközi szerződés előkészítése miatt nem lépett hatályba.

A törvénymódosítás során két változat készült a személyes és különleges adatot tartalmazó iratok reprodukálásának biztosítására. Az A) változat szövege szerint: „tudományos célú kutatás során feltárt személyes adatot tartalmazó iratokról – ideértve a különleges adatokat tartalmazó iratokat is – a kutató saját költségén másolatot készíttethet.”

A B) változat szövege szerint: „tudományos célú kutatás során feltárt személyes adatot tartalmazó iratokról csak akkor adható ki anonimizálatlan másolat, ha az adat nem minősül különleges adatnak vagy a különleges adatot tartalmazó irat lemásolásához az érintett, illetőleg annak halálát követően bármely örököse vagy hozzátartozója – a kutató kérésére – hozzájárult.”³⁹

Az adatvédelmi biztos hivatalának ajánlását az A) változat egyáltalán nem vette figyelembe, míg a B) változat már igen és az adatvédelmi biztos is ezt támogatta.⁴⁰ A törvénymódosítás során végül egy harmadik változat került elfogadásra, amely csak részben tükrözte az Ajánlásban foglaltakat, mivel a különleges (szenzitív) adatok másolhatóságára nem tért ki: „A kutató [...] tudományos célú kutatás során feltárt személyes adatot tartalmazó iratról” a „védelmi idő lejártá előtt is készíttethet nem anonimizált másolatot.”

Az 1997. évi CXL. törvénnyel beiktatott módosítások a külföldi kutatókra és a külföldre történő adattovábbítás szabályozására is kiterjedtek.⁴¹ A személyes adatok azonos védelmét biztosító ország kutatója számára tudományos célból a védelmi idő lejártá előtt is engedélyezhetővé vált a személyes adatot tartalmazó levéltári anyag kutatása. A külföldi kutató másolatkészítési joga a hazai kutatóéval megegyező lett.

Az adattovábbításra vonatkozóan a törvénymódosítás felhatalmazta a kormányt, hogy személyes adatot tartalmazó levéltári anyag másolatának – a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatása céljából – külföldi tudományos intézmény részére védelmi idő lejártá előtt történő átadása tárgyában adatvédelmi szerződést kössön. Az ilyen célú adatvédelmi szerződésen alapuló adattovábbítást – a védelmi idő lejártáig – az érintett, illetőleg annak halálát követően bármely örököse vagy hozzátartozója megtilthatta. A tiltakozási jog gyakorlásával kapcsolatos eljárási szabályok megállapítására a törvénymódosítás a művelődési és közoktatási minisztert hatalmazta fel.⁴²

Az Ajánlás különleges adatok védelmi időn belüli másolhatóságát kifejezetten korlátozó, azt az érintettek vagy hozzátartozóik írásos engedélyéhez kötő megfogalmazását a jogalkotó nem vette át, a problémakör egyértelmű szabályozása elmaradt.

³⁹ Molnár József (Művelődésügyi és Közoktatási Minisztérium Levéltári Osztály) levele Székely Ivánnak. ABH ir.tár. 1997. május 25. 33/A/1995-60. ny. sz.

⁴⁰ Majtényi László levele Honti Máriának (MKM, államtitkár) 1997. június 2. ABH ir.tár. ügyszám nélkül

⁴¹ A külföldiek levéltári kutatása során a személyes adatok azonos védelmét biztosító országok körét az igazságügy-miniszter és az adatvédelmi biztos 800/1999. (IK.6.) IM tájékoztatója állapította meg.

⁴² 20/1998. (V. 13.) MKM rendelet a védett személyes adatot tartalmazó levéltári anyag másolatának adatvédelmi szerződés alapján történő továbbítása elleni tiltakozási jog gyakorlásáról

A személyes adatok védelme és a tudományos kutatás szabadsága alkotmányos alapjogainak versengéséből eredő konfliktusok tisztázásához a különleges (szenzitív) adatok másolhatóságának lehetőségét is egyértelművé kellett volna tenni a levéltári törvényben, különös tekintettel az adatvédelmi biztos Ajánlásában foglaltakra.

Karsai László adatvédelmi biztoshoz benyújtott beadványa után hat évvel született meg a kérdést véglegesen tisztázó államközi szerződés, amely a személyes és különleges adatokat tartalmazó iratok másolatainak továbbítását, a Yad Vashem Archívumban történő őrzését és a tiltakozási jog gyakorlásának szabályait kielégítően rendezte.⁴³

A szabályozást a védett személyes adatot tartalmazó levéltári anyag másolatának adatvédelmi szerződés alapján történő továbbítása elleni tiltakozási jog gyakorlásáról szóló 4/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet tette zárt rendszerré. A rendelet alapján minden érintett az Alkotmányban rögzített jogait, azaz személyes adatainak védelmét aktív jogként gyakorolhatja, de a jog gyakorlásának elmaradása esetén a tudományos kutatás szabadságának alkotmányos elve érvényesülhet.

Mint arról előzőleg szó esett, a különleges adatot tartalmazó iratok kezeléséhez akkor is és ma is elsősorban az érintett írásos hozzájárulása kell. Az Ltv. tudományos kutató számára másolhatóságot biztosító jelenlegi szövege 1998 óta változatlan: „A kutató [...] tudományos célú kutatás során feltárt személyes adatot tartalmazó iratról a [...] meghatározott védelmi idő lejártá előtt is készíthet nem anonimizált másolatot.”

A levéltárak – a tudományos kutatók legnagyobb meglepedésére – mindenhol a megengedő értelmezést használták és használják, azaz ha a tudományos kutató az Ltv.-ben rögzített előírásokat betartja, úgy papíralapon, mind digitálisan bármely személyes vagy különleges adatot tartalmazó iratról kaphat nem anonimizált másolatot. Ez alól csak néhány kivétel van (egészségügyi adatot tartalmazó iratok, anyakönyvek), melyek másolhatóságának szabályozása szigorúbb a szektorális jogszabályi előírások miatt.⁴⁴

⁴³ 13/2002. (I. 31.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és Izrael Állam Kormánya között a magyarországi levéltárakban őrzött, védett személyes adatot tartalmazó Holocaust-dokumentumok másolatának a jeruzsálemi Yad Vashem, a Holocaust Mártírjai és Hősei Megemlékezési Hivatala részére történő átadása és felhasználása tárgyában készült adatvédelmi szerződés kihirdetéséről. A MOL a tiltakozási jog gyakorlására rendelkezésre álló fél éves időről szóló felhívást két alkalommal két országos napilapban tette közzé, tiltakozás a levéltárhoz nem érkezett.

⁴⁴ 1997. évi XLVII. törvény az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről, 21. § (1) bek.: „Tudományos kutatás során a tárolt adatokról nem készíthető személyazonosító adatokat is tartalmazó másolat.” és 2010. évi I. törvény az anyakönyvi eljárásról: 93/A § (4) bek.: „Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvény szerinti különleges adatok az anyakönyv kutatása során személyazonosításra alkalmas módon nem rögzíthetők és nem használhatók fel, kivéve, ha az érintett vagy az érintett halálát követően leszármazója ahhoz hozzájárult, vagy a kutatást ő végzi.”

A Nagy Imre-per hanganyagának nyilvánosságra hozatala

Az Avtv. hatályának ideje alatti időszak utolsó nagyobb jelentőségű levéltári adatvédelmi konfliktusát a Nagy Imre per hanganyagának tervezett nyilvánosságra hozatala okozta. Az Open Society Archives 2008 elején azzal az igénnyel fordult a Magyar Országos Levéltárhoz, hogy az 1958 februárjában, áprilisában és júniusában Nagy Imre és társai ellen folytatott büntetőperben, illetve az azt megelőző nyomozás során született huszonnégyezer oldalnyi iratot, hetvenkét órányi hangfelvételt és hetvenpercnyi filmfelvételtől ötvenkét órányi hanganyagot ötven évvel a per után, 2008. június 9–15. között, a per időbeli menetrendjéhez igazodva nyilvánosságra hozza. Az 1958. június 9–15. közötti népbírószági tárgyalást – a vádlottak és a tanúk kihallgatását, a vádirat-ismertetést, a védőbeszédeket és az utolsó szó jogán elmondottakat – a Belügyminisztérium hangtechnikusai rögzítették magnószalagra, a felvételeket 1990 óta a Magyar Országos Levéltárban őrizték és a tudományos kutatók számára hozzáférhetővé is tették. Az elképzelés szerint a felvételt az OSA-hoz tartozó, 150 fő befogadására alkalmas Centrális Galériában az eredeti időrendben tervezték közölni, pontosan úgy, ahogyan ötven évvel ezelőtt elhangzott: június 9-én – ami 1958-ban is hétfőre esett – fél 10-től 20 óra 40 percig a tárgyalást, a halálos ítéletet pedig június 15-én 18 órakor tervezték lejátszani.

A levéltár a teljes, akkorra már digitalizált hanganyag nyilvános lejátszását az Avtv. rendelkezései alapján az érintettek hozzájárulásának beszerzéséhez köthette. Bár a még élő vádlottak hozzájáruló nyilatkozatait az OSA megszerezte, a Levéltár a perben érintett egyéb érintettek személyiségi jogi védelmére hivatkozva a hanganyagot mégsem adta át,⁴⁵ hivatkozva az Ltv. már többször idézett rendelkezésére, mi szerint az érintett halálának évétől számított harminc év a védelmi idő. Rév István, az OSA vezetője szerint a per összes élő szereplőjétől és az elhunytak hozzátartozóitól, mintegy háromszáz személytől kellett volna hozzájáruló nyilatkozatot beszerezniük.

Hogyan nézzünk szembe a múltunkkal, ha nem ismerjük annak forrásait? Ha fontosabbak az adminisztratív akadályok, mint a nyilvánosság? – tette fel a kérdést a Népszava.⁴⁶ Tanulságos felidézni több megkérdozett véleményét:

- Szabó Máté Dániel, az Eötvös Károly Intézet igazgatója szerint valóban ki kell kérni az ügy szereplőinek beleegyezést, még azokét is, akik a perben a közhatalom gyakorlóiként szerepeltek, így például a vádbeszédet mondó ügyészt.
- Székely Iván adatvédelmi szakértő pedig hozzáteszi: „Éppen ez különbözteti meg a jelenlegi rendszert a régitől, hogy a vádlóknak, tanúknak, smasszeroknak is vannak jogaik, függetlenül attól, hogy etikusan viselkedtek-e a per során.”

⁴⁵ Nagy Imre-perpatvar, HVG, 2008. május 28.

⁴⁶ Nagy Imre per: némaságra ítélve, Népszava, 2008. május 28.

- Ungváry Krisztián történész szerint életidegen a levéltár érvelése, hiszen csak az illető származására, betegségeire, szexuális szokására vonatkozó adatok publikálásával kell várni a halál után harminc évet. Itt erről nincs szó.
- Rainer M. János, az '56-os intézet igazgatója szerint a demokráciában született adatvédelmi törvényt visszavetíteni az ötven évvel korábbi, diktatúrában zajlott zárt tárgyalásra lehet, hogy a törvény betűjének megfelel, de történelemellenes. Hiszen a per a bűnben született Kádár-rendszer foglalatosa. Erre most, ötven év múltán, a per szövegének ismételt elhangzásával emlékezni felemelő élmény lett volna.⁴⁷

Több mint negyven történész és levéltáros kérte a Magyar Országos Levéltár – egyre nagyobb nyomás alá kerülő – vezetését, hogy az 50. évforduló alkalmából tegye lehetővé a per hangfelvételének lejátszását.⁴⁸ Nemsoká egy jogi kiskapu megtalálásával út nyílhatott a felvételek lejátszásához. Az OSA egyik munkatársa – Tamási Miklós – tudományos kutatóként (tehát magánszemélyként) kapott engedélyt a hangfelvételek megismerésére, kért és kapott a teljes anyagról – térítési díj ellenében – digitalizált, anonimizálatlan másolatot. Az Ltv. 24. §-a értelmében az 1990 előtt keletkezett, személyes adatot is tartalmazó levéltári anyagot az, aki tudományos célból kutatja, megismerheti, és arról minden adatot tartalmazó másolatot is kaphat. Azaz, a másik oldalról megközelítve: a levéltár az ilyen dokumentációk megismerését köteles biztosítani és a másolat kiadását nem tagadhatja meg.

„Rév István, az OSA igazgatója természetesen nem akart nyilatkozni arról, hogy mi a kutató szándéka a másolattal, de az előzmények ismeretében nem nehéz kitalálni: hallható lesz a hangszalag júniusban.” – írta a Népszava. Keretes írásában pedig fontos megjegyzések olvashatóak: „Rév István, az OSA igazgatója szerint az esemény arra volt jó, hogy ráirányítja a figyelmet a levéltári törvény problémáira. Ezzel egyetért Gecsényi Lajos is, aki szerint nem túl elegáns hungaricum az, hogy a magyar jogrend előjogokat biztosít a kutatóknak az egyszerű állampolgárral szemben. Kutatási engedéllyel – amelyhez egyébként pillanatok alatt hozzá lehet jutni – időkorlát nélkül bármihez hozzá lehet férni, míg a nyilvánosságra hozatal előtt jogi nehézségek tornyosulnak.”⁴⁹

Az ügybeni történésekhez képest kissé megkésve az adatvédelmi biztos jogkörében eljárva dr. Szabó Máté, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa közleményt tett közzé.⁵⁰ Megállapította, hogy: „Az Alkotmányban biztosított információs önrendelkezési jog (59. §) jelen esetben ütközik a véleménynyilvánítás szabadságából (61. §), mint kommunikációs anyajogból fakadó informáltsághoz való joggal.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Mégis nyilvánosságra kerül a Nagy Imre per hanganyaga, Népszava, 2008. május 31.

⁴⁹ 50 év után beszélhet Nagy Imre – Jogi kiskapu kell ahhoz, hogy a magyar történelem legfontosabb forrása megismerhető legyen, Népszava, 2008. május 30.

⁵⁰ 919/H/2008. ügyszám, 2008. július 11.

Két alapjog összeütközése esetén az Alkotmánybíróság által kimunkált és mára a hazai joggyakorlat egészében konzekvensen alkalmazott alapjogi tesztnek kell érvényesülnie, mely szerint bármely alapjog csak egy másik érvényesülése érdekében korlátozható és csak annyira, amennyire az elengedhetetlenül szükséges.” Egyidejűleg kijelentette azt is: „Megítélésem szerint a felvételek közzététele – annak történelmi távlata miatt is – nem okoz olyan, a személyes adatok védelméhez fűződő jog szempontjából jelentős sérelmet, mely a felvételek nyilvánosságra hozatalával szemben az arányosság követelményével ne lenne összeegyeztethető.”

Bár a figyelem ráirányult a kutatási szabályokra, azok mit sem változtak. A kiskapu kinyílt: a per hanganyagát lejátszották és senki nem tiltakozott személyiségi jogai megsértése miatt. Így aztán minden maradt a régiben. De megnyugtató ez így?

Az Alaptörvény rendelkezései, a NAIH létrejötte és az Infotv. – a levéltári törvény változatlansága

2011. április 25-én fogadta el a Magyar Köztársaság Országgyűlése Magyarország Alaptörvényét, mely az adatvédelem és információszabadság terén is új korszakot nyitott. Az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy „mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez, valamint a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez”.

A kutatás szabadságának biztosítója a X. cikkben található, mi szerint is „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát” és fontos a (2) bekezdés is: „Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.” Fontos kiemelni, hogy az Alaptörvény nem általában a kutatás szabadságát, hanem a tudományos kutatás szabadságát emeli a legmagasabb jogi védelem rangjára.

A 2011. december 30-án a Parlament kétharmados szavazatával elfogadott „Magyarország Alaptörvényének Átmeneti Rendelkezései” címet viselő dokumentum 2012. január 1-jei időponttal, azaz a hatéves hivatali mandátum félidejénél kimondta az adatvédelmi biztosi intézmény megszűnését.⁵¹ Az adatvédelmi biztosi intézményét autonóm közigazgatási szervként a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság (NAIH) váltotta fel.⁵²

⁵¹ 16. cikk: „A hivatalban lévő adatvédelmi biztos megbízatása az Alaptörvény hatálybalépésével megszűnik.”

⁵² A törvényszöveg indoklása szerint: „a biztosi intézmény működése során bebizonyosodott, hogy az ombudsmani hatáskör és eszköztár nem nyújt megfelelő mozgásteret és lehetőséget a jogsértések kivizsgálására és szankcionálására. Az információtechnológia elterjedése, az ennek nyomán változó társadalmi szokások folytán, illetve a globalizáció által teremtetett új helyzetben a '90-es évek közepén létrehozott ombudsmani rendszernél lényegesen hatékonyabb hatósági fellépésre van szükség. Erre a szerepre megfelelőbb szervezeti forma a hatóság, így az ombudsmani intézmény helyett az új kihívásokkal szembenézni képes hatóságot kell kialakítani. Az új körülmények szükségessé teszik, hogy az Alaptörvény koncepciójába illeszkedő és az európai uniós elvárásoknak megfelelő új szabályozás és szervezet jöjjön létre ezen a területen.”

Az Ltv. alapvető fogalmi rendszerét az Infotv. hatályba lépése nem változtatta meg, ami egyes esetekben látványosan jelenik meg. Így pl. az Ltv. 23. § (1) bekezdésének 1995. évi megjelenéskori szövege mai napig változatlan,⁵³ pedig az AB 2004-es döntése kimondta, hogy a „belső használatra készült”, illetve a „döntés-előkészítéssel összefüggő” adatok fogalmi tisztázatlansága, differenciálatlansága, együttes használata és az azokkal kapcsolatban azonos szabályok alkalmazása önmagában is olyan súlyos szabályozási hiányt jelent, amely a közérdekű adatok nyilvánosságához való alkotmányos alapjog [Alkotmány 61. § (1) bekezdés] szükségtelen és aránytalan korlátozását eredményezi, mert bizonytalan körű adatok tekintetében rendeli el a nyilvánosság kizárását. Kimondták azt is, hogy a vizsgált nyilvánosság-korlátozás nem válik alkotmányossági szempontból kielégítő megoldássá azáltal, hogy kérelemre az adatok megismerését a szerv vezetője engedélyezheti. Ez ugyanis csak a szerv vezetőjének diszkrecionális döntése, melytől nem függhet egy alapvető jog érvényesülése.⁵⁴ Az AB döntés után változott az Avtv., de az Ltv. szövege változatlan maradt, mely így egy vita esetén az alkotmányossági vizsgálaton feltehetően elbukna.⁵⁵

Az iratok kutatásának egyik fontos korlátja jelenleg az irat keletkezésétől számított harminc év eltelte, azaz ez a fő szabály, míg a másik a személyes adatok védelme érdekében hozott szabály, mi szerint a személyes adatot tartalmazó levéltári anyag az érintett halálozási évét követő harminc év után válik bárki számára kutathatóvá (ha törvény másképp nem rendelkezik). A védelmi idő, ha a halálozás éve nem ismert, az érintett születéstől számított kilencven év, ha pedig a születés és a halálozás időpontja sem ismert, a levéltári anyag keletkezésétől számított hatvan év.⁵⁶

A levéltárak a hatályos jogszabályok alapján járnak el. Ha a védelmi időn belüli kutatás esete merült fel, akkor előírászerűen tájékoztatják a kutatót a 24. §-ban rögzített lehetőségekről. Az anonimizált másolatok viszonylag magas díja miatt nagyobb irategyüttesek anonimizált másolatban történő kutatása nem mindennapos, ellenben a tudományos célú kutatások száma igen, mely esetben a kutató rendel-

⁵³ „23. § (1) Az 1990. május 1-je után keletkezett, a keletkezés naptári évétől számított harminc év lejártá előtt a belső használatra készült, valamint a döntéselőkészítést tartalmazó levéltári anyagban folytatható kutatást az átdó szerv hozzájárulásával a levéltári anyagot őrző közlevéltár engedélyezi. Jogutód nélkül megszűnt szerv levéltári anyagában a kutatást a levéltári anyagot őrző közlevéltár engedélyezi.”

⁵⁴ 12/2004. (IV. 7.) AB határozat

⁵⁵ A döntéselőkészítéshez szükséges adatok hozzáféréseinek biztosításáról külön jogszabály, a 2007. évi CI. törvény rendelkezik, az Ltv.-ben még szereplő „belső használatra készült” meghatározást ma már az Ltv.-n kívül az adatvédelmi jog nem használja.

⁵⁶ Ettől eltérő szabályozást állapít meg az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. tv., amely szerint (93/A.) az anyakönyvbe bejegyzett adatok az érintett halálozási évét követő harminc év, ha a halálozás éve nem ismert, az érintett születésétől számított száz év, vagy – ha az későbbi – a bejegyzés keletkezésétől számított hetvenöt év, ha sem a születés, sem a halálozás időpontja nem ismert, a bejegyzés keletkezésétől számított hetvenöt év után válnak bárki számára kutathatóvá. Ez a szabály a levéltárakban őrzött anyakönyvi másodpéldányokra is igaz, azaz itt a lex specialis felülírja az Ltv.-t.

kezik tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szervnek – a kutató részletes kutatási terve alapján megadott – támogató állásfoglalásával. Ezen felül a kutatónak írásos nyilatkozatban vállalnia kell, hogy a megismert és ki-gyűjtött személyes adatokat az Infotv.-nek a tudományos kutatás céljára való adat-kezelésre vonatkozó előírásai szerint meghatározott módon kezeli és használja fel, továbbá az írásos nyilatkozatban meg kell jelölnie az adatkezelés helyét. A támogatói állásfoglalásokat és a kutatói nyilatkozatokat a levéltár megőrzi.⁵⁷

A tudományos kutatói jogállás egy, a levéltárba betérő kutató saját magáról tör-ténő minősítése, melyet a levéltár nem kérdőjelezhet meg. Ha a magát tudományos kutatónak tartó polgár levéltári kutatásba kezd, mindaddig nem kérdőjelezhető meg ebbéli státusza, míg nem kér olyan iratot, mely védett adatot tartalmaz. Ez esetben még mindig élhet az anonimizált másolat kérésének lehetőségével és/vagy az érintett vagy valamely örököse hozzájárulásának beszerzésével.⁵⁸

Azaz az elsőre egyszerűnek tűnő alaptétel, miszerint tudományos kutató az, akinek támogatói állásfoglalása van az Ltv.-ben meghatározott körbe tartozó intéz-ménytől, nem fedi a valóságot. A levéltári jogi szabályozás nem követte az adatvéde-lem jogi szabályozását.

Keressünk kiskaput! – A BFL 1956-os adatbázisának esete

Végezetül egy „friss ügy” ismertetésével zárom a tanulmányt. Budapest Főváros Levéltára 2001-ben kezdett el adatbázist építeni azzal a céllal, hogy a budapesti illetékességű bíróságoknak és ügyészségeknek az 1956-os forradalom megtorlására vonatkozó irataihoz tematikus levéltári segédletet készítsen. Az adatbázis segítsé-gével egyrészt a forradalom szereplőire, másrészt a forradalmi események helyszínére vonatkozóan lehet kutatásokat végezni. Az adatbázis nemcsak a BFL, hanem a Magyar Országos Levéltár, a Hadtörténelmi Levéltár és az Állambiztonsági Szolgá-latok Történelmi Levéltára 1956-hoz – és a budapesti jogszolgáltatási iratképzőkhöz – kapcsolódó anyagait is tartalmazza, ezernél is több képpel. Az adatbázis a fővárosi eseményekben részt vevők eljárási anyagain kívül azoknak a vidéki megmozdulá-sokban szerepet vállaló személyeknek az adatait is magában foglalta, akiket a fő-városi jogszolgáltatási szervek előtt vontak felelősségre.

Az adatbázis 2006 októberében CD-n jelent meg.⁵⁹ Az elkészült és közzétett adatbázis alapú segédlet mintegy 4000 – 1956-os cselekedeteiért jogfosztást szenvedt – személy adatát tartalmazza. Az adatbázisban kereséseket lehet indítani az el-

⁵⁷ 22. § (4)

⁵⁸ A BFL és a NAIH közti jogvita Kis László bünygyi peres iratai egy részének anonimizált másolatban történő kiadásáról épp erről szól, mely ügy részleteit egy később megjelenő tanulmányban tervezem bemutatni.

⁵⁹ Az 56-os megtorlás adatbázisa, 2006. október 1. Arcanum

járás alá vont személyek neve, az eljáró szervek megnevezése, az ügy lajstromszáma, az alkalmazott jogszabályhelyek ill. a vád tárgyává tett cselekmények alapvető adatai (hely, idő, intézmény stb.), a kapcsolódó iratok (állambiztonsági, büntetés-végrehajtási) száma szerint.

Az 1956-os Emlékbizottság „Sinkovits Imre” pályázata anyagi támogatásával az adatbázis 2016–2017 folyamán adattartalmát tekintve jelentősen kiegészült. Már összesen 4861 személy személyes és különleges (bűnügyi személyes) adatait tartalmazza: nevét, születési helyét, születési idejét, anyja nevét, letartóztatásának idejét, szabadulási címét, szabadulását, elhalálozását vagy kivégzésének idejét, az ítéletben szereplő cselekmény rövid leírását, mely más személyek nevét is tartalmazza. Figyelemmel a NAIH időközben született állásfoglalásaira, a pályázat során a publikáció ill. az internetes közzététel lehetősége érdekében Budapest Főváros Levéltára kikérte a NAIH véleményét, mi szerint:

- Mennyiben felel meg a személyes adatok védelmére vonatkozó törvényi előírásoknak a Budapest Főváros Levéltára által létrehozott személyes és a feldolgozásra került ügyészégi, büntetés-végrehajtási iratok jellegéből eredően bűnügyi személyes adatokat tartalmazó adatbázis internetes közzététele, mely az 1956 utáni megtorlások feltárását célzó levéltári kutatás eredményeiről kívánja tájékoztatni a közvéleményt.
- Ha az érintettek halálozási éve nem ismert, milyen fő szabályt alkalmazzunk, hogy a tervezett közzététel teljes mértékben megfeleljen a hatályos jogszabályi előírásoknak, egyúttal ne legyen gátja a történelmi múltunk e sötét évei megismerhetőségének?⁶⁰

A NAIH válasza az Infotv. 12. §-ra hivatkozva az volt, hogy a tudományos kutatást végző szerv személyes adatot csak akkor hozhat nyilvánosságra, ha ahhoz az érintett hozzájárult, vagy az a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges. Azaz kétség esetén a levéltárnak kell bizonyítani, hogy a személyes adatok nyilvánosságra hozatalára a történelmi eseményekről folytatott kutatások eredményeinek bemutatásához szükséges volt.⁶¹

„Amennyiben az adatkezelő levéltár, mint tudományos kutatást folytató szervezet meggyőződött arról, hogy *minden* (kiemelés a szerzőtől) közzétenni kívánt személyes adat szükséges a történelmi események bemutatásához, akkor ebben az esetben lehetősége nyílik az adatok nyilvánosságra hozatalára.”⁶²

⁶⁰ 1805-29/2017/BFL sz. levél, kelt: 2017. április 27.

⁶¹ NAIH/2017/2466/2/V sz. levele, kelt: 2017. május 31. Az Infotv. 2018. július 26-tól hatályos szövege már csak a történelmi eseményekről folytatott kutatás eredményeinek bemutatásának szükségességét írja elő, így esetünkben a helyzet változatlan.

⁶² Uo.

A közzétenni kívánt adatbázis több ezer adatának egyenkénti felülvizsgálata Budapest Főváros Levéltára kapacitásait meghaladná, ezt egyelőre nem vállalta fel, így az adatbázis töredéke került csak fel az internetre. Egy nagykapu bezárult, de a Nagy Imre per közzétételéhez hasonló kiskapu itt is kereshető, ha egy tudományos kutató másolatban az egész adatbázist megkapja, majd publikálja.

A hatályos Ltv. néhány hiányosságáról már a korábbiakban írtam. A Levéltári törvény szövege a kutatási szabályok terén alapjaiban 23 éve változatlan. Ez veszélyeket hordoz akkor, amikor az adatvédelem Európa szerte változik, erősödik. A GDPR⁶³ közvetlen alkalmazandó 2018. május 25-től, miközben fogalmi elemei, megfogalmazásai sok esetben mások, mint az Levéltári törvény fogalomrendszere. Csak egyet emelnék ki: a GDPR minden esetben „közérdekű archiválás”-ról szól, ami a magyar levéltári jogban, de a jogrendszerben sem használt fogalom ebben a szóösszetételben. Külön-külön mindkét fogalom használt és ismert, de ebben az összetételben nem. De a GDPR-ban említett álnevesítés sem tartozik a magyar levéltári jogi szabályozás eszközrendszere közé. A „bűnüldözési célú adatkezelés” fogalma is új kihívást jelenthet. A GDPR szövege megkülönbözteti a tudományos és történelmi célú kutatásokat, kivételeket rendel hozzájuk, de a két kutatási mód tisztázásával adós marad.

Az internet és az egyre nagyobb mennyiségben felkerülő levéltári tartalmaknak összhangban kell lenni a „right to be forgotten”, az elfeledtetéshez való joggal. A levéltárak hosszú, elvben örök időkre őrzik meg az iratokat, adatokat. A levéltárba kerülést megelőzően vagy a levéltárban őrzött iratokban történő adattörlés, álnevesítés nem járható út. A levéltáros hitvallása az iratok megőrzése, feldolgozása és hozzáférhetővé tétele mind a tudományos kutatás, mind bármely állampolgár részére. Fontos számára, hogy a jogszabályi környezet egyértelmű legyen és világos, a szabályok mindenkire érvényesek legyenek. A levéltári törvény és az adatvédelmi előírások összhangba hozása elodázhatatlan immár.

⁶³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

Kiss Norbert Péter

Takáts Gyula irathagyatéka az MNL Somogy Megyei Levéltárában

A levéltáros számára mindig tanulságos, ha a közigazgatási iratok mellett magániratokkal, személyi irathagyatékkal találkozunk, hiszen e források más nézőpontból, az egyes ember oldaláról mutatják a közigazgatási dokumentumokban rejlő tartalmakat.

Az MNL Somogy Megyei Levéltára közel ötven család és nyolcvan magánszemély iratait őrzi. Átvétel, ha nem is folyamatosan, de évente-kétévente történik. A levéltárba kerülés természetesen kiterjed a papíralapú iratokra is, de a 21. század technikai vívmányainak megfelelően digitalizált iratgyűjteményt is vettünk már át, amikor az iratok tulajdonosa az eredeti iratoktól nem szándékozott megválni. (Ebben az esetben a tulajdonos is megkapta az iratok digitalizált másolatát). Különböző rendezvényeink során, kutatókkal, ügyfelekkel, látogatókkal történő beszélgetések alkalmával sok esetben szóba kerül a családok által őrzött, történeti értékkel bíró iratok, irathagyatékok sorsa, s így módon propagáljuk ezen dokumentumok eredetijének vagy digitalizált másolatának intézményünk részére történő átadását.

Az utóbbi években több esetben első vagy második világháborús családi levelezések átvétele történt, 2017-ben Szegedről került be hozzánk Héricsz Jenő őrtiloszentmihályhegyi evangélikus tanító irathagyatéka. A terjedelmében, valamint történeti, irodalom- és eszmetörténeti értékét tekintve is legjelentősebb magánirat-átvételünk Takáts Gyula irathagyatékának letétbe helyezése volt. A tabi születésű, Kossuth- és kétszeres József Attila-díjas író, költő, műfordító, középiskolai tanár, múzeumigazgató, képzőművész irathagyatéka 2014-ben a Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalával kötött letéti megállapodás alapján került be intézményünkbe. Takáts Gyula végrendeletében házát, annak berendezését, könyvtárát és iratait Kaposvár városra hagyta, azzal a feltétellel, hogy az épületben emlékházat rendezzenek be. 2014 előtt az iratanyagot a költő egykori lakóházában, a Kovács-Sebestyén Gyula utca 9. szám alatt kialakított Takáts Gyula Emlékházban őrizték. Az Emlékházat a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság gondozza, látogatásokat, előadásokat, irodalmi teadélutánokat szerveznek benne. Takáts Gyula végrendeletében az szerepel, hogy az irathagyatékot az Emlékházban őrizték, s ott teremtsék meg a kutathatóság megfelelő körülményeit, infrastruktúráját – erre azonban nem volt lehetőség. A jogutód, a költő unokahúga, a Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány egykori ügyvivője, Parill Orsolya a helyzet megoldásán fáradozva elsőként a Petőfi Irodalmi Múzeummal vette fel a kapcsolatot, s komoly szakmai segítséget kapott

annak munkatársaitól. A hagyaték őrzését, kutathatóvá tételét azonban Kaposvárott szerették volna megvalósítani, így merült fel lehetőségként az MNL Somogy Megyei Levéltára. A levéltárba történő elhelyezést Parill Orsolyán kívül a Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány vezetősége, így Pomogáts Béla elnök, a Berzsenyi Társaság, valamint Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala is támogatta. A rendkívül komoly irodalomtörténeti, szellemtörténeti, képzőművészeti értékkel bíró iratanyagot az Emlékházban, a levéltári átadás előtt Csóti Csaba főlevéltáros rendezte, s középszintű jegyzéket készített róla, amelynek alapját a még Takáts Gyula által kialakítani kezdett tematikus rend képezte. A Takáts-hagyatékot 2012-ben vette át levéltárunk. A letéti szerződést ünnepélyes keretek között 2017-ben hosszabbítottuk meg, s ez alkalommal Parill Orsolyának és Fehér Zoltán filológusnak, Takáts Gyula-kutatónak köszönhetően tovább gyarapodott az iratanyag. A hagyatékot jelen írás szerzője 2017-ben tételszinten rendezte és jegyzékelt. Az alábbiakban a munkafolyamat során szerzett tapasztalatokról, megoldandó kérdésekről, s az iratanyagban rejlő kincsekről, valamint az azzal kapcsolatos tervekről olvashatunk.

Parill Orsolya, és dr. Parill Arany mint általános örökösök átnézték az iratanyag személyes és családi dokumentumokat tartalmazó részét, s nem találtak olyan iratot, amelyet személyes vagy családi okok miatt kutatási korlátozás alá akartak volna vonni, így a hagyaték teljes egészében kutathatóvá vált. A kutatás megkezdése előtt a levéltár vagy a kutató értesíti Parill Orsolyát mint jogutódot. Az iratok digitalizált másolatainak publikálása esetén a jogutód mellett a hivatalos engedélyt Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala adja meg (ilyen eset eddig kétszer fordult elő, erről az alábbiakban lesz szó).

Az iratanyag rendezése, feldolgozása során első lépésként azt kellett eldönteni, hogy mennyire ragaszkodjunk a már középszinten rendezett iratok rendszeréhez, amely bizonyos elemeiben a Takáts Gyula által elkezdett, de be nem fejezett, s több tekintetben következetlen tematikus rendszerezést követte. A korábbi tematikus rendszert kissé átalakítva és kiegészítve végül is megtartottuk. A hagyaték leképezi Takáts Gyula életpályájának, valamint életművének egyes szakaszait, s ezt a tematikus-kronologikus sorrendet tekintettük a rendezés alapjának. E szerint alakítottunk ki tizenöt sorozatot több alsorozattal, tétellel, altétellel, amelyek a következők:

1. Személyes iratok és okmányok

a. Takáts Gyula személyes iratai és okmányai

- I. Hivatalos okmányok
- II. Munkaügyi iratok
- III. Egészségügyi, megbiztosítási dokumentumok
- IV. Katonai szolgálattal kapcsolatos iratok
- V. Úti okmányok
- VI. Vasúti igazolványok

- VII. Szakszervezeti tagsági könyvek
- VIII. Fegyvertartással és fegyverviseléssel kapcsolatos iratok
 - IX. Horgászattal kapcsolatos iratok
 - X. Tagsági igazolványok, igazolások
 - XI. Múzeumi munkával kapcsolatos igazolványok, iratok
 - XII. Tanári állás betöltésével kapcsolatos iratok
- XIII. Egyetemi dokumentumok
- XIV. Születési anyakönyvi kivonatok, önéletrajzok
- XV. Érettségi találkozókkal kapcsolatos iratok
- XVI. Oklevelek, gratulációk
- XVII. Vegyes iratok
- XVIII. Név- és címlisták
- XIX. Irrattartó tokok és tárcák
- b. Takáts Gyuláné Szabó Ilona iratai
 - I. Születési anyakönyvi kivonatok
 - II. Úti okmányok
 - III. Szakszervezettel, társadalombiztosítással kapcsolatos okmányok
 - IV. Iskolai bizonyítványok
 - V. Hatósági és erkölcsi bizonyítványok
 - VI. Munkaügyi iratok
 - VII. Önéletrajzok
 - VIII. Halotti anyakönyvi kivonat, gyászjelentés
 - IX. Családtörténeti iratok (anyakönyvi kivonatok, keresztlevelek)
 - X. Újságkivágások
 - XI. Meghívók
 - XII. Levelek
 - XIII. Fényképek
 - XIV. Vegyes iratok
- c. Takáts Gyuláné Horváth Stefánia iratai
 - I. Személyes iratok és okmányok
 - II. Munkaügyi iratok
 - III. Fényképek
 - IV. Levelek
- 2. Diákkori iratok
 - a. Iskolai (gyakorló)füzetek
 - I. Szépírás, magyar irodalom
 - II. Számtan, mértan
 - III. Angol nyelv

- b. Egyetemi jegyzetek
 - I. Magyar irodalom
 - II. Egyetemes történelem
 - III. Magyar történelem
 - IV. Történetírás, diplomatika
 - V. Esztétika, filozófia
 - VI. Földrajz
- 3. A tanári pályával kapcsolatos iratok
 - a. Óratervek: történelem
 - b. Óratervek: földrajz
 - c. Tankönyvek, tanári kézikönyvek
- 4. A múzeumi munkával kapcsolatos iratok
 - a. Múzeumi és gyűjtőmunkával kapcsolatos körlevelek, üres gyűjtő-, kérdő- és leíróívek, muzeológiai jegyzetek
 - b. Munkatervek
 - c. Munkajelentések
 - d. A múzeumi és gyűjtőmunkával kapcsolatos vegyes iratok
 - e. Múzeumtörténetre, kiállításokra vonatkozó iratok
 - f. Bacsák György kéziratai, jegyzetei, feljegyzései
- 5. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságra vonatkozó iratok
 - a. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságra vonatkozó korai iratok
 - b. Elnökségi ülések és közgyűlések iratai
 - c. Tájékoztatók, körlevelek a Társaság munkájáról
 - d. Alapszabályok, bejegyző végzések
 - e. A Berzsenyi-díjjal kapcsolatos iratok
 - f. Könyvkiadással kapcsolatos iratok
 - g. A „Mi a haza ma?” című pályázatra beérkezett négy díjazott pályamunka
- 6. Levelezés
 - a. Takáts Gyulának küldött levelek (a küldők nevének betűrendjében)
 - b. Takáts Gyula által írott levelek (a címzettek nevének betűrendjében)
 - c. Nem Takáts Gyulának szóló levelek (a címzettek nevének betűrendjében)
 - d. Dísztáviratok, táviratok, gyásztáviratok
 - I. Születésnapi köszöntő dísztáviratok, táviratok
 - II. Névnapi köszöntő dísztáviratok, táviratok
 - III. Kitüntetéshez gratuláló dísztáviratok, táviratok
 - IV. Gyásztáviratok Takáts Gyuláné sz. Mocsy Lenke halálára
 - V. Gyásztáviratok Takáts Gyuláné sz. Szabó Ilona halálára

- VI. Gyásztáviratok Takáts Gyuláné sz. Horváth Stefánia halálára
- VII. Gyásztáviratok Takáts Gyula halálára
- VIII. Vegyes köszöntő és üdvözlő dísztaviratok
- e. Képeslapok, üdvözlőlapok
 - I. Karácsonyi és újévi képeslapok, üdvözlőlapok
 - II. Húsvéti képeslapok
 - III. Születésnap képeslapok, üdvözlőlapok
- 7. (Apró)nyomtatványok
 - a. Gyászjelentések (betűrendben)
 - b. Meghívók, plakátok, kiállítások ismertetői (tematikus csoportokban, azon belül időrendben)
 - I. Avató- és évfordulós ünnepségek meghívói
 - II. Képzőművészeti kiállítások meghívói
 - III. Irodalmi kiállítások meghívói
 - IV. Történeti, régészeti, néprajzi rendezvények, kiállítások és előadások meghívói
 - V. Emlékülések, megemlékezések meghívói
 - VI. Irodalmi estek, műsorok, találkozók meghívói
 - VII. Könyvhetek meghívói
 - VIII. Könyvbemutatók meghívói
 - IX. Zenei, színházi, filmművészeti rendezvények meghívói
 - X. Meghívók a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság rendezvényeire
 - XI. Báli meghívók
 - XII. Közgyűlési meghívók
 - XIII. Egyéb meghívók
 - XIV. Takáts Gyulával kapcsolatos rendezvények meghívói és plakátjai
 - c. Vegyes nyomtatványok (időrendben)
 - d. Újságcikkek, újságkivágások (időrendben)
 - e. Térképek
 - f. Szentképek
 - g. Képeslapok, utazások során vásárolt fényképek
 - h. Névjegykártyák
 - i. Bankjegyek
- 8. Kéziratok
 - a. Verses művek kéziratai
 - I. Versek kéziratai (időrendben)
 - II. Versíró füzetek (időrendben)

- III. Verseskötetek kéziratai (kötetenként, kronológiai sorrendben)
- IV. Vegyes verses kéziratok
 - 1. A visszavett alkotmány c. mű kéziratai
 - 2. Gyerekversek kéziratai
 - 3. Műfordítások kéziratai
 - 4. Takáts Gyula lengyelre fordított verseinek kéziratai
- b. Prózai művek kéziratai
 - I. A regények és az elbeszéléskötet kéziratai kötetenként, kronológiai sorrendben
 - II. Iskolai fogalmazások, elbeszélések, versek; cserkészcsapatnaplók
 - III. Vegyes szépprózai kéziratok
 - IV. Az esszékötetek kéziratai kötetenként, kronológiai sorrendben
 - V. A Képek és versek útjain c. tanulmánykötet kézirata
 - VI. A Martyn-Takáts-levelezéskötet kézirata
 - VII. Az Öt esztendő Drangalagban c. naplókötet kézirata
 - VIII. A Fodor-Takáts-levelezéskötet kézirata cd lemezen
 - IX. A helyét kereső nemzedék c. levelezéskötet kézirata
 - X. Néprajzi tárgyú írások és gyűjtések
 - XI. Kötetben nem publikált tanulmányok, esszék kéziratai
 - XII. Kötetben nem publikált beszédek kéziratai
 - XIII. Előszavak, ajánlások kéziratai
 - XIV. Recenziók kéziratai
- c. Jegyzetek, noteszek, feljegyzések
 - I. Noteszek, jegyzettömbök
 - II. Önéletrajzi tárgyú jegyzetek
 - III. Irodalmi tárgyú jegyzetek
 - IV. Művészettörténeti tárgyú jegyzetek
 - V. Földrajzi tárgyú jegyzetek
 - VI. Somogy megye történetére vonatkozó jegyzetek
 - VII. Néprajzi tárgyú jegyzetek
 - VIII. Gyűjtőfüzetek, jegyzetfüzetek néprajzi témakörben
 - IX. Vegyes jegyzetek
- 9. Takáts Gyula a sajtóban (tematikus csoportokban, azon belül időrendben)
 - a. Riportok Takáts Gyulával (kéziratok, újságok, újságkivágások)
 - b. Takáts Gyulával kapcsolatos újságcikkek (újságok, újságkivágások)
 - c. Takáts Gyula különböző lapokban megjelent versei (újságok, újságkivágások)
 - d. Takáts Gyula különböző lapokban megjelent prózai művei (újságok, újságkivágások)

- e. Takáts Gyula köteteiről, egyes műveiről különböző lapokban megjelent kritikák, recenziók, méltatások (újságok, újságkivágások; kötetenként, kronológiai rendben)
- f. Takáts Gyuláról szóló írások
- g. Takáts Gyulának szóló versek, verses gratulációk
- h. Takáts Gyula műveiből készült zeneművek kottái
- i. Rajzok Takáts Gyuláról

10. Idegen kéziratok (időrendben)

11. Takáts Gyula rajzai és festményei

12. Fényképek és negatívok

13. Diaképek

14. Hangfelvételek

15. Videofelvételek

A rendezés során többször felül kellett bírálni a korábban már kialakított rendszert, mert olyan típusú iratok is előkerültek, amelyek egyik sorozatba sem illettek bele, vagy éppen több helyre is besorolhatók lettek volna. Így például a karácsonyi, húsvéti, névnapi, születésnap üdvözlőlapokat, képeslapokat, (dísz)táviratokat – amennyiben a gratuláción kívül más információt nem tartalmaztak, s küldőiknek más levelük nem volt, – nem soroltuk be a Takáts Gyulának küldött levelek közé, ahogy a gyásztáviratokat is külön rendeztük. Hasonlóképpen a néprajzi tárgyú írások, kutatások, feljegyzések, gyűjtőfüzetek a kéziratok közé kerültek, s nem a múzeumi munkával kapcsolatos sorozatba, viszont Bacsák György kézirateit, jegyzeteit az említett sorozatban hagytuk, s nem az idegen kéziratok között helyeztük el. Az imént felsorolt sorozatok kialakítása során a rendezés szempontrendszere világosan adta magát. A személyes iratok és okmányok sorozata, valamint a diákkori iratokat tartalmazó sorozat is egyértelmű.

Takáts Gyula 1939–1940 között a Munkácsi Magyar Királyi Árpád Fejedelem Állami Gimnáziumban, majd 1940–1947 között a Kaposvári Magyar Királyi Somssich Pál Állami Gimnáziumban tanított. A hagyatéka következő sorozata a tanári pályához kötődik.

Takáts életútjának következő állomása a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum igazgatói posztja volt, amelyet 1949–1971 között töltött be. A múzeumi munkával kapcsolatos iratokat munkatervek, munkajelentések, gyűjtőívek, kiállításokkal kapcsolatos iratok alkotják, emellett Bacsák György tudós, polihisztor geológiai, csillagászati, régészeti, nyelvészeti, klimatológiai jegyzeteit és kézirateit, valamint Simkó Gyula debreceni professzorral folytatott levelezését is tartalmazzák. Takáts Gyula történeti és néprajzi tárgyú jegyzeteit, kézirateit a kéziratok sorozatában helyeztük el.

Ezek között találhatóak Somogy megye történetére vonatkozó, valamint a szömörce-aratással, a szőlőműveléssel, a (nádi) pásztorkodással, a halászattal, a Nagyberekkel kapcsolatos szövegek, feljegyzések, gyűjtések. (Doktori értekezését A somogyi Nagyberek címmel írta meg.)

1947-ben választották meg az 1946-ban harmadszor megalakult Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság elnökévé, amely tisztet a Társaság 1949-es feloszlata-sáig töltötte be, majd az 1985-ben negyedszer is megalakult egyesületnek ismét elnöke lett. Ily módon a hagyaték a Berzsényi Társaságra vonatkozóan is tartalmaz iratokat, amelyek közül külön kiemelendő az 1938. április 2-án Kaposvárott tartott Modern költők estjének meghívója, valamint a rendezvényen készült öt fénykép, amelyen Takáts mellett Szabó Lőrinc, Merényi Oszkár, Biczó Ferenc és Gáti István szerepelnek. Fontos a fényképalbuma is, amely Berzsényi Dániel hamvainak 1948-as újratemeté-sén, valamint a niklai lakóház és a síremlék ünnepélyes felavatásán készült felvételek tartalmazza. Az újjáalakult Berzsényi Társaságra vonatkozó iratok közül kiemeltük a különböző rendezvények meghívóit, s a meghívók sorozatába rendeztük őket.

A hagyaték következő, terjedelmében az egyik legnagyobb egysége a levelezés, melyet a küldők, illetve címzettek nevének alfabetikus sorrendjében, ezen belül pe-dig kronologikusan rendeztünk. Ezen rendszer kialakítását nehezítette, hogy Takáts Gyula több intézménytől, egyesülettől, hivaltaltól, szerkesztőségtől, kiadótól is ka-pott levelet, s nehéz volt eldönteni, hogy ezen esetekben a szerv vagy az aláíró(k) nevének betűrendje alapján soroljuk-e be az iratokat a rendszerbe. Végül alapvetően az utóbbi mellett döntöttünk, amennyiben olvasható vagy kinyomozható volt az alá-író neve, nem hivatalos jellegű volt a levél, illetve a küldőnek voltak magánlevelei is. Mindezek ellenére több esetben kénytelenek voltunk intézményeket, szerveket is felvenni a névsorba, többek között abban az esetben is, ha egy szerv nevében több aláíró szerepel a levélen. Így például a Szépirodalmi Könyvkiadót felvettük a név-sorba, de Domokos Mátyásnak mint a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjének levelei Domokos nevével szerepelnek.

A levelezés rendezése során el kellett dönteni, hogy a családtagokkal váltott, illet-ve a személyes jellegű leveleket vajon besoroljuk-e Takáts Gyula mint közéleti szereplő levelei közé. A kérdést egyrészt az döntötte el, hogy Takáts ma is élő családtagjai nem látták akadályát ezen levelek kutathatóságának, másrészt a kapott és küldött levelek egységét nem kívántuk megbontani, harmadrészt a családtagokkal váltott levelekben is sok szó esik irodalomról, művészetről, művek kiadásáról. Semmi sem indokolta tehát, hogy a magánleveleket külön kezeljük. Így kerültek be a sorba a szülők, a testvérek, az unokahúgok, a feleségek által írt és nekik szóló levelek is. A két feleség azon leveleit, melyek nem Takáts Gyulának szólnak s nem is kapcsola-tosak vele, a személyes iratok és okmányok sorozatában hagytuk.

További eldöntendő kérdés volt, hogy a hagyatékban fellelhető, Takáts Gyula által írt leveleket elkülönítve helyezzük-e el, vagy besoroljuk az adott címzett Takátsnak

szóló levelei közé, illetve mellé. Végül az első megoldás mellett döntöttünk, így alakítottuk ki a Takáts Gyula által írt levelek sorozatát, amelyben a címzettek nevének alfabetikus sorrendjében szerepelnek a dokumentumok.

A teljesség igénye nélkül néhány név, akikkel Takáts Gyula levelezésben állt: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Szerb Antal, Radnóti Miklós, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Nagy László, Kunffy Lajos, Aczél György, Albert Gábor és Albert Zsuzsa, Bertók László, a Berzsenyi család, Vas István és Szántó Piroska, Kardos Tibor, Csorba Győző, Egry József, Fodor András, Illyés Gyula, Kanyar József, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ortutay Gyula, Réz Pál, Martyn Ferenc.

A levelezés rendezése során szomorúan szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a Takáts Gyula szerkesztésében 1984-ben megjelent Helyét kereső nemzedék című kötetben közölt 1934–1949 közötti, hozzá szóló levelek nem kerültek elő a hagyatékban található levelezésből. Annál nagyobb volt az öröm és a meglepetés, amikor az említett kötet kéziratát tartalmazó dossziékban felleltük a hiányzó leveleket, amelyek közül különösen a Radnóti Miklós által írt két képeslapot volt nagy élmény kézbe venni. Ezen iratokat is besoroltuk a Takáts Gyulának szóló levelek sorozatába. Nem alakult ilyen szerencsésen a Várkonyi Nándor által írt levelek esete. Közülük öt eredeti darabon és három másolaton kívül 27 üres borítékot tartalmaz az anyag. Kis öröm az ürömben, hogy bár a levelek elkallódtak, a Somogy folyóirat 1997-es évfolyamának számaiban közölte őket Takáts Gyula – így nyomtatásban elérhetőek.

A raktári jegyzék készítése során igyekeztünk a levelek küldőit, illetve címzettjeit néhány szóval azonosítani, a névegyezés okozta problémák elkerülése, valamint a kutatás megkönnyítése érdekében. Ebben az adott levelek tartalma mellett segítségünkre voltak különböző könyvészeti források, valamint az internet is. Amikor a levél küldőjének neve nem volt teljes bizonyossággal kiolvasható, s csak következtetni tudtunk a feladó kilétére, segített a feltételezett küldő más levelein szereplő aláírás összevetése a kérdéses aláírással, valamint, amennyiben ilyen nem állt rendelkezésre, az adott személy aláírásának a világhálón megtalált képe. Emellett Takáts Gyula munkásságának és hagyatékának kutatói (Fehér Zoltán, Stamler Ábel), valamint a rokonok (Parill Orsolya, dr. Parill Arany) is a segítségünkre voltak az olvashatatlan aláírások megfejtésében, illetve azon személyek azonosításában, akik nevét ugyan sikerült kiolvasni, de semmit nem tudtunk kilétükről. Mindezek ellenére 148 levél ismeretlen címzettektől érkezett, négy darabot pedig azonosítatlan címzetteknek szóló levélként vettünk fel a jegyzékbe – ezek megfejtése még várat magára.

A Takáts Gyulának írt levelek alsorozata 1210 feladó néhány ezer, a Takáts Gyula által írt leveleké pedig 48 címzett közel 300 levelét tartalmazza. Az anyagnak ezen része két forrásból folyamatosan bővül. A család, különösképpen Parill Orsolya több száz levéllel gyarapította az anyagot, Fehér Zoltán filológus, Takáts Gyula-kutató pedig különböző aukciókon vásárolt Takátsnak szóló vagy általa írt levelekkel járul hozzá a hagyaték bővüléséhez.

A levelek kapcsán felmerül, hogy a levelezőpartnerek hagyatékában megtalálhatóak-e a Takáts által írt levelek, hiszen egy forrásközlés akkor lenne teljes, ha mindkét fél leveleit tartalmazná. Sajnos jó néhány esetben úgy tűnik, hogy a családok nem fordítottak akkora gondot a hagyatékokra, bár akad ellenpélda. Ennek köszönhetően jelenhetett meg Takáts Gyula és Csorba Győző, illetve Takáts és Fodor András levelezése, de sajnos a Weöres Sándorhoz írt leveleket nem ismerhetjük meg.

A hagyaték következő sorozata az (apró)nyomtatványokat tartalmazza. A gyászjelentések esetében felmerült, hogy – mivel borítékban, levélként érkeztek, s maga Takáts Gyula is a levelek közé sorolta őket –, a levelezést tartalmazó sorozatba vegyük fel. Végül gyakorlatiasabb és kutatóbarátabb megoldásnak láttuk, ha külön tematikus alsorozatba kerülnek. A több száz meghívót, plakátot téma, ezen belül pedig kronológia szerint csoportosítva rendeztük, külön tételként szerepeltetve a Takáts Gyulával kapcsolatos rendezvények meghívóit, plakátjait. A nyomtatványok között helyeztük el a nem Takáts Gyulára vonatkozó újságkivágásokat, cikkeket is.

A levelezés mellett a hagyaték másik hatalmas része a kéziratok sorozata. Ezen belül külön alsorozatokat hoztunk létre a lírai, a prózai kéziratoknak, valamint a különböző tárgyú jegyzeteknek, gyűjtéseknek, feljegyzéseknek. Rendezési szempontjuk inkább irodalmi, mint levéltári: műnemenként, illetve műfajonként csoportosítottuk őket, mivel a kronológiai vagy az alfabetikus rendszer nehezebben áttekinthetőnek tűnt.

Takáts Gyula lírai életművét több mint harminc, 1935 és 2007 között megjelent verseskötet alkotja, amelyek nagy részének kéziratai megtalálhatók a hagyatékban. A lírai művek kéziratának alsorozata tartalmazza Takáts ún. „versíró füzetait”, valamint azon versek időrendbe rendezett kézirateit, amelyeket darabszintű feldolgozás nélkül egyelőre nem sorolhattunk még be a kötetek kéziratai közé, köztük még publikálatlan művek is. Utóbbiak még komolyabb feldolgozásra várnak. A lírai művek csoportját gyarapítják a gyermekversek, a műfordítások (Carmina Burana, Janus Pannonius, Francesco Petrarca, Walt Whitman, Horatius stb.), valamint a költő lengyelre fordított verseinek kéziratai is.

Takáts Gyula életében megjelent prózai művei között három regény, két ifjúsági regény, egy elbeszéléskötet, tizenegy esszé-, illetve tanulmánykötet, egy napló- és négy levelezéskötet, valamint a Bacchus könyve című kiadvány szerepel. Többségük kéziratai – akár több változatban is – a hagyatékot gyarapítják. Ha ugyanakkor a műnek több változata is előkerült (esetleg különböző címekkel), akkor a rendezés során azt egy helyre soroltuk be. Így például a Polgárjelöltek című regény négy kéziratban maradt fenn, és első címváltozata Az élet betegei volt. Hasonlóképpen a Színház az „Ezüst Kancsóban” először A bakádi lovagok címet kapta, s egy kézírásos és egy gépelt kézírata lapozható át a hagyatékban. Önálló tételként szerepelnek a prózai művek között a diákkori fogalmazások, elbeszélések, cserkészcsapatnaplók, a kötetben meg nem jelent elbeszélések, tanulmányok, esszék, beszédek, recenziók.

A kéziratok sorozatában találtak helyükre az irodalmi, történeti, földrajzi, művészettörténeti, néprajzi vonatkozású jegyzetek, valamint a Takáts Gyula által végzett néprajzi gyűjtések anyagai is.

Külön sorozatot képeznek a Takátsról szóló írások, valamint az ő sajtómegjelenései. Ezen tárgycsoport egyik alsorozatát a Takáts Gyula által összegyűjtött, róla szóló újságcikkek jelentik, amelyeket kronológiai sorrendben helyeztük el, csakúgy, mint a szintén alsorozatokba rendezett, Takáts különböző lapokban megjelent verseit, illetve prózai munkáit, valamint a köteteiről írott recenziókat, méltatásokat, kritikákat. Ezeket szintén maga Takáts Gyula gyűjtötte össze. Akad köztük újságkivágás, egy-egy újságlap, de teljes lapszám is – ezeket a raktári jegyzéken feltüntettük. Önálló egységet hoztunk létre a Takáts Gyuláról szóló művekből is. Szintén alsorozatokat alkotnak a Takáts Gyulának szóló versek és verses gratulációk, az ő műveiből írt zeneművek kottái, illetve a róla készített rajzok.

Külön sorozatba kerültek a hagyatékban fellelhető idegen kéziratok, amelyek egy részét recenzálásra, véleményalkotásra, bírálatra küldték meg számára. Ezen tematikus csoportban helyeztük el Takáts Gyula anyai dédapjának testvére, Mocsy Antal 1855-ben megjelent Phaedrus-fordításának az OSZK-tól kapott fénymásolatát is.

Takáts Gyula az irodalmon kívül képzőművészként is alkotott, a hagyatékot gazdagítja egy doboznyi rajz és festmény, amely a következő sorozatot alkotja.

A hagyaték utolsó sorozatait képezik a fényképek és negatívok, a diaképek, valamint az audiovizuális dokumentumok. A több száz fénykép nagy hányada még azonosítatlan személyeket vagy helyszíneket ábrázol. Azon fotók esetében mondhatjuk szerencsésnek magunkat, amelyek hátlapján felirat szerepel. Takáts Gyulán és a családtagokon kívül a fényképfelvételeken felbukkan többek között Jankovich Ferenc, Martyn Ferenc, Kanyar József, Tornai József, Csoóri Sándor, Fodor András. A diaképek főként a becei birtokot ábrázolják, de vannak köztük a görögországi nyaralásból származó vagy Egyházashetyén készült felvételek is. A hang- és videofelvételek között magnószalagok, magnókazetták, videokazetták, CD és DVD lemezek találhatók, melyek Takáts Gyulával készült interjúk, riportok vagy Takáts-versek felvételét tartalmazzák.

Az iratanyag mennyisége jelenleg 82 kisdoboz, azaz 10,25 ifm, s ez folyamatosan bővül.

Hogy az iratanyag megfelelő és szakszerű kezelést biztosító, kutatást megkönnyítő körülmények közé került, bizonyítja a kutatás folyamatossága, a megjelenő vagy készülő publikációk száma is. Fehér Zoltán filológus két írással jelentkezett már a témában folytatott kutatások alapján: Takáts Gyula utóélete címmel a Somogy című folyóiratban jelent meg tanulmánya; Takáts Gyula és Rózsa Béla, az Életünk szerkesztője levelezését pedig a Vasi Szemlében publikálta. Ezek mellett megjelenés előtt áll Takáts Gyula és Anna-Maija Raittila levelezésének közreadása, valamint egy kötet, amely Takáts könyvtárának dedikált köteteit dolgozza fel. 2015-ben jelentek meg

Szülőgyöngy címmel Takáts Gyula ifjúkori, még kiadatlan művei Stamler Ábel szerkesztésében, aki 2015-ben a Somogyban adta közre Határ Győző Takátsnak szóló leveleit is, valamint megjelenés előtt áll egy-egy dolgozata Hamvas Béla, illetve Cs. Szabó László és Takáts Gyula kapcsolatáról, levelezéséről. Mindezek mellett egy válogatáson is dolgozik, amelyben Takátsnak képzőművészekkel folytatott leveleiből közöl egy csokorra valót. Bíró-Balogh Tamás szerkesztésében 2017-ben jelent meg Radnóti Miklós levelezésének első kötete, amelybe szövegszerűen és digitalizált másolatban is bekerült a már említett két, Takátshoz szóló levél.

A Petőfi Irodalmi Múzeum 2018-ban kiállítást rendezett *Balaton nyár – Írófényképek az 1950-es, '60-as, '70-es évekből* címmel, amelynek anyagából Kovács Ida szerkesztésében kötetben is napvilágot látott egy válogatás. Mind a kiállítás, mind a kötet tartalmaz fényképet Takáts Gyula hagyatékából.

A kutatók, így jelen sorok írója tervei között is szerepel, a hagyaték és az életmű további szegmenseinek feltárása, publikálása, még kiadatlan levelek és művek megjelenítése vagy irodalomtörténeti kutatási eredmények közzététele.

Levéltárunk továbbra is várja a kutatókat, s ennek elősegítése érdekében egy ajánló tematika összeállítását tervezzük, amelyet az ország felsőoktatási intézményeinek irodalom tanszékei kapnának meg. Ily módon is ajánlanánk a hagyatékot, annak kutatási lehetőségeit, hiszen az irodalmi kéziratok gyűjteménye, valamint a több évtizedet felölelő levelezés Takáts Gyula életművének még feltáratlan területe.

2018. november 20-án lesz Takáts Gyula halálának tizedik évfordulója, s ezen alkalomból az MNL Somogy Megyei Levéltára kiállítást szervez a költő hagyatékából, amely az életút, életmű mellett az intézményünkben őrzött hagyatékot is bemutatja. Az irathagyaték bemutatása több esetben és több fórumon is megtörtént már: a 2018. évi *Múzeumok Éjszakája – Levéltári Éjszaka* egyik előadása is erről szólt. 2017-ben egy, a Berzsenyi Társaság által szervezett irodalmi teadélutánon is megismerhették az érdeklődők az iratanyagot, s a helyi médiában is többször készült riport, interjú ezzel kapcsolatban.

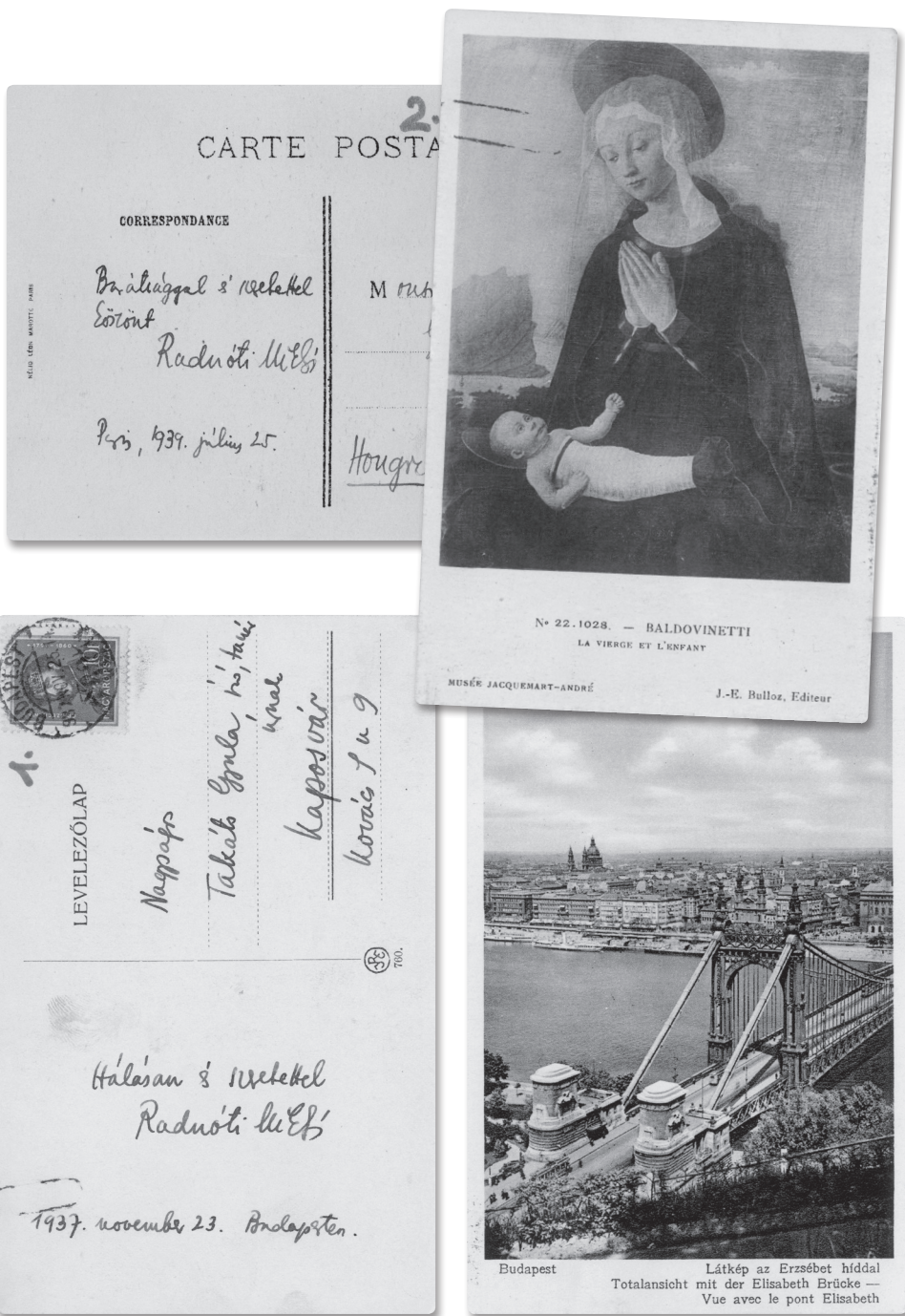
Levéltári szempontból még milyen távlati terveket vet fel a hagyaték? Az iratanyag digitalizálása kiállításokhoz, előadásokhoz kapcsolódóan, valamint a kutatói igényeknek megfelelően szinte folyamatos. Terveink között szerepel darabszintű adatbázis készítése a levelezésről, s a kéziratok elektronikus adatbázisban történő leírása is nagyban elősegítené a kutatást. Ezenkívül mindkét említett iratcsoport digitalizálása és elektronikus úton történő publikálása is rendkívül üdvös és hasznos lenne – de ez még a jövő zenéje.

Takáts Gyula, Gáti István, Szabó Lőrinc, Biczó Ferenc és Merényi Oszkár
a megyeház udvarán, 1938. április 3.

A Takáts Gyula irathagyatékában folytatott kutatások alapján
elkészült publikációk 2015-től:

- Fehér Zoltán József: Takáts Gyula utóélete. Somogy, 2017. 1. sz. 17–31.
- Fehér Zoltán József: Takáts Gyula és az Életünk Rózsa Bélával folytatott levelezése tükrében – a kezdetektől 1986-ig. Vasi Szemle, 2017. 5. sz. 555–586.
- Fehér Zoltán József: „Mindig csak vártam eléggé nyugalmas estére, hogy hosszú, beszélgetési levelet írjak.” Takáts Gyula és Anna-Maija Raittila levelezése. Somogy, 2018. 4. sz. Megjelenés előtt.
- Fehér Zoltán József: „Annak az estének öröme, amikor költeményeiddel meghódítottál bennünket.” Dedikált könyvek Takáts Gyula könyvtárában. Pécs, 2018. Megjelenés előtt.
- Stamler Ábel: „Mert egyetlen Balaton volt akkor ott az egész határ.” Takáts Gyula balatoni évszázada. Irodalmi Magazin, 2015. 1. sz. 100–103.
- Stamler Ábel: Határ Győző levelei Takáts Gyulának. Somogy, 2015. 2. sz. 31–35.
- Stamler Ábel: Műzsai lét. Takáts Gyula és Hamvas Béla kapcsolódásai. Megjelenés előtt.
- Stamler Ábel: Cs. Szabó László és Takáts Gyula levelezése. Megjelenés előtt.
- Stamler Ábel: „Mert bennük a szépen túli messze.” Takáts Gyula képzőművészeti kapcsolódásai. (Válogatás Takáts Gyula képzőművészekkel folytatott levelezéséből) Összeállítás alatt.
- Takáts Gyula: Szőlőgyöngy. Ifjúkori művek. Szerk. Stamler Ábel. Pécs, 2015.

Radnóti Miklós képeslapjai a Takáts-hagyatékából (MNL SML XIV. 81.)

Schmidt Anikó
Szabó Dorottya

Gyűjteményes napok (Collections Days) az MNL Országos Levéltárában

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának gyűjtőkori tevékenysége

Az MNL Országos Levéltárának (a továbbiakban: MNL OL) az 1995. évi LXVI. évi levéltári törvény 117. § (2) bekezdésének 1) pontja és a 34. § (1) bekezdése alapján egyik alapvető feladata, hogy maradandó történeti értékkel bíró magániratokkal gyarapítsa gyűjteményét, ajándék, a rendelkezésére álló anyagi források függvényében vásárlás vagy letét, illetve digitális iratmásolatok gyűjtése és állomány vétele útján.

A gyűjtés során érvényesített szempontok egyike, hogy a felkínált iratok – legyenek azok eredetiben vagy másolatban állományba vehető anyagok – a levéltár őrizetében lévő iratanyaghoz illeszkedjenek és azok forrásértékét növeljék, gazdagítsák. Így az MNL OL főként országos jelentőségű családok, egyesületek, testületek, illetve más szempontból, például a közélet, a tudomány, a művészetek terén kiemelkedő személyek hagyatékának átvételére, valamint a külföldi magyar emigráció történetével kapcsolatos gyűjtemény gyarapítására törekszik. Az intézmény kiemelten figyeli az 1541 előtt keletkezett iratokat, és az olyan jelentős történelmi eseményekhez köthető személyes hangvételi dokumentumokat, mint például a Rákóczi-szabadságharc, 1848/1849-es forradalom és szabadságharc, az I. és II. világháború, be- és kitelepítések vagy az 1956-os forradalom és a rendszerváltás. Szintén kiemelt jelentőségű a címeres nemeslevelek, a kéziratos térképek, országos jelentőségű épületek tervrajzai, a 19. századnál korábbi pecsétnyomók és részvények látókörbe kerülésének figyelése. Az MNL OL szívesen vár régi családi fényképeket vagy a kisebbségre vonatkozó magániratokat is.

A gyűjtőkori feladatokról – amelyet a Magyar Nemzeti Levéltáron (továbbiakban: MNL) belül az Országos Levéltárban a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztálya, megyei szinten az adott megyei levéltár koordinál – a 2018-as év tavaszán átfogó tájékoztatás készült, amely a Nemzeti Levéltár honlapjának menüjéből is elérhető,¹ példákkal illusztrálva az ezirányú gyűjtőtevékenységet. E menüpontban foglaltak segítségével ismerheti meg a szélesebb nagyközönség az iratbeadás (eladás,

¹ <http://mnl.gov.hu/tajekoztatok>, elérési útvonala: <http://mnl.gov.hu> – fent középen lenyitható menü – Szolgáltatások – Gyűjtőkör. (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

ajándékozás, letét) módját. A *példatárban* néhány jellemző eset és irat bemutatása olvasható,² míg a *Legújabb szerzeményeink* pontba kerültek³ – és kerülnek folyamatosan – a közelmúlt „szerzeményei”.

Digitalizált iratok gyűjtése, gyarapítása az MNL Országos Levéltárában

A 21. század kihívásainak megfelelően a levéltár digitális iratmásolatokat is gyűjt.

A digitalizáláskor végzett iratbecslés (és átmeneti iratátvétel) szempontjai a fenti felsorolásban szereplő szempontokkal közel azonosak. Ha azonban a másolatkészítésre bemutatott anyagok kapcsán a tulajdonosi motivációt vizsgáljuk, két külön esetet lehet megállapítani.

Az első esetben a levéltár egy védett kulturális örökségnek számító iratról szeretne biztonsági másolatot készíteni. Ez tulajdonképpen a magánosokkal való kapcsolattartás egy speciális esete: a tulajdonos adatait az MNL OL nem ismeri, így a vele (velük) való kapcsolatfelvétel kizárólag közvetítés útján valósulhat meg. Ezt a közvetítő szerepet az örökségvédelmi hatóság⁴ látja el, arra hivatkozva, hogy a törvényi rendelkezések alapján⁵ a védett kulturális örökség tulajdonosai kötelesek előzetes egyeztetés alapján lehetővé tenni az örökség egészének vagy meghatározott részének tanulmányozását, megtekintését, dokumentálását. A levéltár ennek megkönnyítésére keresi meg a magánost az örökségvédelem segítségével, biztonsági másolat készítése céljából.⁶ A digitalizálás a tulajdonosokkal előre egyeztetett időpontban történik, az elkészült biztonsági másolatokat pedig a Levéltári törvény 33. § (4) bekezdése szerint az MNL őrzi meg.

A második esetben az iratbemutatás teljességgel önkéntes, egyéni belátáson alapul. A tulajdonos itt maga jelentkezik a levéltárnál, közvetítő fél nélkül. A közelmúlt egyes, jelen írásban alább részletesen kifejtett iratgyűjtési és iratajándékozási kezdeményezései az ilyen típusú iratbemutatást ösztönözték, az első eredmények ismeretében sikerrel.

A levéltár a magántulajdonban lévő iratokról – legyenek azok védett, vagy védési eljárás alá nem volt anyagok – olyan biztonsági másolatokat készít, amelyek nagy felbontású, torzításmentes, digitális tartalmakként biztosítják az iratokban foglalt adatok hosszú távú megőrzését. Az MNL OL minden esetben kéri a tulajdonos nyilatkozatát, amely a digitalizált irat kutathatóságának és publikálhatóságának engedélyezésére vonatkozik. A digitalizált irat nyilvántartási adatainak publikus felüle-

² <http://mnl.gov.hu/tajekoztatok> – A leírás utolsó része, lefelé görgetve érhető el. (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

³ http://mnl.gov.hu/legujabb_szerzemenyeink (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

⁴ Miniszterelnökség Örökségvédelmi Hatósági Főosztálya, Műtárgyfelügyeleti Hatósági Osztály

⁵ 2001. évi LXIV. törvény 76. § (1) bekezdése

⁶ Mindezt az 1995. évi LXVI. törvény 33. § (3) bekezdése alapján teszi az intézmény.

ten való közzététele, az irat digitális képének kizárólag kutatási célú és minőségű – nem nyomdai minőségű –, publikus felületen történő közzétele, valamint a digitális felvételek nyomdai úton történő sokszorosítása csak a tulajdonos írásbeli hozzájárulásával történhet meg.

A nyitás jegyében: a Bővülő történelem projekt és az Europeana Collection Days gyűjtőköri napok

Az iratbemutató és iratajándékozási esetek bővülő számával egyenes arányban jelent meg annak igénye, hogy legyen látható, ami új ajándék vagy reprodukció formájában a levéltár(ak) állományába kerül. Természetes és igen pozitív velejárója az ilyen visszacsatolásnak a bizalom elmélyülése az intézmények iránt.

Az egyik első ilyen átfogó visszacsatolás az iratajándékozások bemutatását szolgáló, *Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai* névre keresztelt, 2016–2018 között szervezett projekt volt.⁷ Az MNL e rendezvénysorozattal és a hozzá kapcsolt, azonos nevet viselő vándorkiállítással az adományozott iratok sokszínűségét mutatta be, avval a nem titkolt szándékkal, hogy az érdeklődőket további ajándékozási esetek kezdeményezésére sarkallja. A bemutatott anyag átfogta a főnemesi családok levéltárait, családtagok vagy akár egykori alkalmazottak hagyatékából. Fontos részei voltak a köz- és kisbirtokos nemesi családok, értelmiségi és iparos családok archívumai is. Egyesületi, testületi, alapítványi irategységek szintén gyakran kerülnek levéltári őrizetbe, különösen az emigrációs iratok között szerepelnek nagy arányban. A személyi hagyatékokkal tagintézményeink számos visszaemlékezést, naplót, levelezést, fényképeket és fényképalbumokat, filmfelvételeket, cikk- és kéziratgyűjteményt kaptak. Ezek a források a közös magyar történelem személyes vetületét rögzítik. A rendezvénysorozathoz – amely az MNL hét részt vevő tagintézményében tíz levéltári eseményt és számos további sajtómegjelenést eredményezett⁸ – egy azonos nevet viselő vándorkiállítás is készült. A kiállítás anyaga virtuális formában elérhető az MNL és az MNL OL honlapjáról is.⁹

A Bővülő történelem projekt a „szerzemények” megmutatását és további, a rendezvények által inspirált gyűjtéseket tekintve tulajdonképpen az Europeana által életre hívott *Collection Days* gyűjtőnapok előzményének is tekinthető. A Collection Days alapvetően a digitális tartalmak gyűjtésére, állományba vételére és online közzétételére összpontosít(ott). Az MNL OL eddig két alkalommal vett részt Collection Days gyűjtőköri napon.

⁷ <http://mnl.gov.hu/projektek> – A leírás második része, lefelé görgetve érhető el. (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

⁸ http://mnl.gov.hu/bovulo_tortenelem_0 (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

⁹ http://mnl.gov.hu/mnl/ol/virtualis_kiallitas/bovulo_tortenelem_az_elmult_tizenot_ev_iratajandekozasai (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

Az első Collection Days-t az *Europeana* nemzetközi portál migrációs projektjéhez kapcsolódva szervezte az ELTE BTK Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszéke, az MNL pedig stratégiai partnerként vett részt az eseményen. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2018. május 10-11-én megrendezett, konferenciával egybekötött nemzetközi rendezvény keretében a levéltár munkatársai migrációhoz kapcsolódó magániratokat és fényképeket fogadtak, helyszíni digitalizálás céljából.

A második, 2018. szeptember 15-én megtartott gyűjtőkori napot már az MNL OL szervezte a Kulturális Örökség Napjai rendezvénysorozat keretein belül, együttműködésben a Nagy Háború Bloggal¹⁰, Fortepannel¹¹ és természetesen az alapötlet gazdájával, az *Europeana*val¹². A „Háborúk, forradalmak, traumák: Az első világháború története 1914–1918” címet viselő esemény során az intézmény főként az I. világháborúval kapcsolatos magániratokat várt bemutatásra, de felajánlotta további levéltárosi konzultáció egyedi igénybevételét is. A címválasztás nem véletlen: további gyűjtőkori napok megszervezésére is lehetőséget tartogat, a „Háborúk, forradalmak, traumák” főcím felhasználásával és további alcímek, azaz témák megadásával. Igazodva az *Europeana* 1914–1918¹³ projekt profiljához, a fő cél az esemény tervezésekor a levéltár digitális állományának gyarapítása volt, azzal a kiegészítéssel, hogy az MNL OL munkatársai az ajándékba felajánlott iratanyagokat is átveszik, levéltárosi becslés céljából. Az esemény megszervezéséhez az *Europeana* többéves gyűjtési gyakorlata nagy segítséget jelentett. E gyakorlatot követve került sor a rendezvény előtt másfél héttel egy sajtótájékoztató megtartására, amely nagy hatékonysággal hívta fel a figyelmet a tervezett rendezvényre. A rendezvény előtt pedig számos interjú készült a szervezőkkel, televíziók, rádiók és internetes portálok számára. A hírek előzetesen megjelentek az esemény külön Facebookos eseményoldalán¹⁴ és a levéltári honlapon¹⁵ is. Maga a rendezvény két részből állt: egyrészt magából az iratgyűjtésből, másrészt egy kerekasztal-beszélgetésből, amely a levéltár gyűjtőkori munkáját volt hivatott a nagyközönség számára közelebb hozni. A beszélgetésen Kaba Eszter (Politikatörténeti Intézet) moderátor mellett Mikó Zsuzsanna, Szabó Dorottya (MNL), Pintér Tamás (Nagy Háború Blog), Tamási Miklós (Fortepan) és az *Europeana* képviselői, Ad Pollé és Frank Drauschke vettek részt.

A szeptemberi gyűjtés nagyon sok iratanyag-együtttest hozott levéltári látókörbe, ráadásul az utólagos felajánlások, iratbeküldések, személyes iratbemutatók a mai

¹⁰ <https://nagyhaboru.blog.hu/> (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

¹¹ <http://www.fortepan.hu/> (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

¹² <https://www.europeana.eu/portal/hu> (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

¹³ <https://www.europeana.eu/portal/hu/collections/world-war-I> (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

¹⁴ <https://www.facebook.com/events/2179063922371724/> (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

¹⁵ http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/kulturalis_orokseg_napjai_az_mnl_orszagos_leveltaraban – A leírás lefelé görgetve érhető el. (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

napig folyamatosan zajlanak. A második Collection Day¹⁶ rendezvény sikere annak is köszönhető, hogy a levéltár újfajta anyaggyűjtési módszert használt, a már említett digitális gyűjtést. A tulajdonosok ugyanis sokszor a rájuk hagyományozott vagy megszerzett iratoktól nem szeretnék véglegesen megválni. Arra azonban készséggel vállalkoznak, hogy dokumentumaikat digitalizálási céllal bemutassák. Egyes irathagyatékokhoz komoly érzelmek is kötődnek olykor, a keletkeztető személye vagy az iratokban foglalt tartalom miatt. Ez újabb akadálya lehet egy iratajándékozásnak, melyre a digitalizálás jó megoldást jelent.

A Collection Day(s) digitális gyarapításainak tapasztalatai

Egy átfogó iratgyűjtési nap, Collection Day(s) megszervezéséhez komoly infrastruktúra és munkaerő szükséges. A gyűjtés egyik fő mottója – és valószínűleg vonzereje – az volt ugyanis, hogy lehetőség szerint a bemutatott irat- és fényképes anyagokat helyben digitalizálja a levéltár, majd rögtön vissza is szolgáltatja a tulajdonosnak. Ezt az első Collection Days keretében meg tudtuk valósítani, de a másodiknál a jelentkezők komoly számára és a bemutatott iratanyagok terjedelmére való tekintettel csak az esetek kevesebb, mint felében sikerült. A többi iratanyagot átvételi elismervénnyel vettük át tulajdonosaiktól, meghatározott időtartamra, digitalizálásuk jelenleg is folyamatosan zajlik az MNL OL műhelyében.

A szervezett iratgyűjtési nap lebonyolításakor egy olyan első üdvözlő asztalt állítottunk fel, ahol az ott ülő kollégák rögtön köszönthették a látogatót, felvették az alapadatait és koordinálták az interjúztató asztalokhoz való eljutásukat. Ők adtak sorszámot a bemutatott anyaghoz is. Az interjúztató asztaloknál általában két-két kolléga ült: egyik a beszélgetést vezette, a másik számítógépen rögzítette a hallottakat, hogy feltérképezhessék a bemutatott anyag provenienciáját, a keletkeztető élet- és családtörténetét és megörökítsék az elhangzottakat. A fentiek rögzítése után kerülhetett sor az iratanyag helyszíni digitalizálására vagy digitalizálási célú átvételére és annak egyeztetésére, hogy mikor adja vissza a levéltár a bemutatott anyagot. A dokumentálás ezzel még nem zárult le, hiszen a magániratokat bemutató tulajdonosok minden esetben rendelkeztek a képanyag közzétehetőségéről. Az erről szóló szerződéstervezetet is ekkor töltötték ki a kollégák, valamint itt volt érdemes egyeztetni azt is, hogy amennyiben a tulajdonos hozzájárul ahhoz, hogy a digitalizált iratanyag kikerüljön az MNL OL virtuális felületeire, ugyanez megtörténhet-e a partnerek – a második gyűjtőköri nap esetében a Nagy Háború Blog, a Fortepan és az Europeana – webes felületein is.

¹⁶ A májusi gyűjteményes alkalom kétnapos, míg a szeptemberi egynapos volt, ezért a májusit megkülönböztetőleg Collection Days-nek (többszámban), a szeptemberit Collection Day-nek (egyszámban) írjuk.

Az iratok közeljövőbeli állományba vételekor külön figyelmet fogunk annak szentelni, hogy a digitális anyag össze legyen kötve a partnerek weboldalain található megfelelő hivatkozással, hiszen egy és ugyanazon irat-, vagy képanyagot más módon mutat be a háttértörténet, személyes sors rögzítésére specializálódó *Nagy Háború Blog*, a fotókra fókuszáló Fortepan vagy az európai licenszekkel dolgozó, a személyes történeteket egy-egy kiragadott irattal illusztráló Europeana.

A Collection Day(s) során begyűjtött iratanyagok számbavétele

Az első, májusi gyűjteményes napokon a Magyar Nemzeti Múzeum által biztosított helyszínen egy maradandó történeti értékkel rendelkező, a migráció személyes és családi vonatkozásait adatgazdagon illusztráló anyag került az MNL OL látókörébe: a Serényi (Stern)-hagyaték. Az iratképző Serényi Lajos lupini református lakatos hagyatékából egy II. világháborús hadifogolynapló és a családja országváltását rögzítő kiegészítő irat- és képanyag maradt fenn, amelyről az MNL OL digitalizáló munkatársa összesen 83 db JPG fájl készített, majd a tulajdonos az anyagot rögtön a digitalizálás után sértetlenül visszavette. Az iratanyagot három tételre osztva gyarapította be a levéltár a *Védett és bemutatott iratok biztonsági másolatai* (X 10815) közé, az elsőbe a napló, a másodikba a képanyag, a harmadikba pedig a kiegészítő családi iratanyag került.¹⁷

A második, szeptemberi gyűjtéskor összesen huszonegy különféle irat, fénykép és irategyüttes került az MNL OL látókörébe, amelyet a munkatársak huszonhat esetént rögzítettek, mivel voltak olyan beadók, akik több irathagyatékot vagy annak részletét mutatták be. Hat esetben a tulajdonos az anyagot a levéltárnak szánja ajándékba, melyek között szerepelnek például I. világháborús naplók és frontról hazaküldött levelezések is. A személyes sorsokat bemutató dokumentumokon keresztül nem csupán a hadszíntér, hanem a háttérország történéseire vonatkozóan is számos új információval gazdagodhatunk: az egyik ajándékkul felkínált irategyüttes például két, I. világháborús hadiárva sorsába enged bepillantást. A beérkezett iratanyag értékelése, állományba vétele a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztályán folyamatosan zajlik.

A bemutatott anyagokat azonban többségében digitalizálásra hozták be. Ahogy arról szó esett, több anyagot már a gyűjtőkori napon felvételezni lehetett, az MNL OL és a Nagy Háború Blog munkatársai segítségével. Szerepelnek közöttük katonaportrék, és a frontvonal mögött készült életképek, családi és személyi hagyatékokból fennmaradt levelezések az I. világháború idejéből és a 20. század közepéről, teljes fényképalbumok, részletes genealógiai összefoglaló, katonasírról készült fényképek, naplók.

¹⁷ <https://www.eleveltar.hu/web/guest/kereses> – a keresőkifejezés: X_10815_26. (A letöltés ideje: 2018. október 26.)

Érkezett a gyűjtőköri napra egy intarziás faláda is, egy teljes személyi hagyatékkal a belsejében: fényképeket, leveleket és képeslapokat, naplókat, okmányokat és egyéb iratokat tartalmaz, valamint pár szépen kidolgozott kézimunkát. Ezek digitalizálásra való előkészítése megtörtént, amely annyiban jelentett speciális munkát, hogy mivel ezek a bemutatott irat-, tárgy- és képanyagok visszakerülnek a beadóhoz, paginálni, jelzetelni nem lehetett őket, csak a palliumon lehetett jelezni a szükséges megjegyzéseket. Az anyag felvételezése már befejeződött, jelenleg az irat-visszaadást szervezzük a tulajdonossal.

Mivel a digitalizálást és a gyűjtést a Nagy Háború Blog munkatársaival közösen végeztük, előzetesen szóbeli megállapodás született arról, hogy a kapott anyagot megosztjuk velük, amennyiben ehhez a tulajdonos hozzájárul. A megosztást az eddig digitalizált iratokra vonatkozóan már elvégezte a levéltár, az épp digitalizálás alatt álló anyagok esetén ez is folyamatosan zajlik. Ugyanez igaz az Europeanára is: ahol a tulajdonos hozzájárult az iratanyag egy-egy elemének közzétételéhez, ott ez a közeljövőben, levéltári gyarapítást követően meg fog történni. Így tulajdonképpen európai „porondra” kerülnek a korábban fiókokban álmukat alvó családi és személyi hagyatékok.

Összességében elmondható, hogy a gyűjteményes napok sikeres kezdeményezésnek bizonyultak. Végso mérlegüket legkorábban a 2018-as év végén, a 2019-es év elején lehet megvonni az esemény sikerének megítélésével kapcsolatban.

Dr. Palócz (Peitler) Gyula személyi hagyatékából

Dr. Palócz (Peitler) Gyula és Kucsera Ferenc személyi, valamint Vida László családi hagyatékából

Laczlavik György
Sági Éva
Telek Ágnes

Ausztriai levéltári tanulmányút tapasztalatai

A 2017. október 15. és 20. közötti, a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) által levéltári vezetőknek szervezett osztrák tanulmányút során a szerzők az *Alsó-ausztriai Tartományi Levéltárat* (*Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten*), a *Karintiai Tartományi Levéltárat* (*Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt*), a *Stájerországi Tartományi Levéltárat* (*Steiermärkisches Landesarchiv, Graz*), továbbá a *Salzburgi Városi Levéltárat* (*Stadtarchiv und Statistik Stadt Salzburg*), a *Grazi Városi Levéltárat* (*Stadtarchiv Graz*), illetve a *St. Pölteni Püspöki Levéltárat* (*Diözesanarchiv St. Pölten*) és a *salzburgi Paris-Lodron Egyetem Levéltárát* (*Archiv der Paris-Lodron-Universität, Salzburg*) látogatták meg. Jelen beszámolóban a Budapest Főváros Levéltára és a Magyar Levéltárosok Egyesülete közös szervezésében 2017. november 23-án tartott, *Németországi, ausztriai és oroszországi levéltárak ma – Beszámolók tanulmányutakról és kutatásokról* című szakmai napon elhangzott előadások bővített változata kerül közzétételre.

A korábbi – németországi tanulmányútról – készült beszámolóhoz¹ hasonlóan a szerzők a meglátogatott osztrák levéltárakat is három különböző szempontrendszer alapján mutatják be. A magyarországi levéltárak számára is aktuális témakörök a beszámolók sorrendjében a következők: az ausztriai tartományi és városi levéltárak kapcsolata és helyzete a tartományokhoz, illetve a helyi közigazgatáshoz Laczlavik György (1.), a levéltárak társadalmi, közösségi szerepe Sági Éva (2.) és a kutatási lehetőségek Telek Ágnes tolmácsolásában (3.).

1. A levéltárak és a közigazgatás Ausztriában

A jogszabályi kereteket jelentősen meghatározza, hogy Ausztria államformája szövetségi köztársaság. Ez nemcsak egy, a magyarországitól eltérő közigazgatási berendezkedést jelent, hanem egyúttal egy ennek a struktúrának megfelelő levéltári rendszert is. Anélkül, hogy minden részletre kitérnénk, feltétlenül meg kell említeni, hogy a szövetségi levéltári törvény mellett az osztrák tartományok is önálló levéltári törvényekkel rendelkeznek, ezek életbe lépését a következő (I.) táblázat mutatja.

¹ Bozó Bencze Péter – Schramek László – Zámbo István: Németországi levéltárakban gyűjtött tapasztalatok. Levéltári Szemle, 2018. 1. sz. 63–83.

I. Az ausztriai levéltári törvények életbe lépéséről²

TARTOMÁNY (SZÖVETSÉG)	TÖRVÉNY ELFOGADÁSA (ÉLETBE LÉPÉSE)
Karintia (Kärnten)	1997 ³
Szövetségi levéltári törvény (Bundesarchivgesetz)	1999 (2000)
Bécs (Wien)	2000
Felső-Ausztria (Oberösterreich)	2003
Salzburg	2008 ⁴
Alsó-Ausztria (Niederösterreich)	2012 (2011) ⁵
Stájerország (Steiermark)	2013 ⁶
Vorarlberg	2016
Tirol	2017 ⁷

A szövetségi levéltári törvényt⁸ 1999-ben fogadták el, és 2000-ben lépett életbe. A közel 20 éves jogalkotói folyamat eredménye bizonyos hasonlóságok egységesítése lett, azonban az egyes tartományokra jellemző különbségek megtartásával. A szövetségi levéltári törvény egyik érdekessége a magyarországgal szemben, hogy a levéltári anyag (Archivgut) és irat (Schriftgut) fogalmát nem határozza meg, hanem

² A dokumentum a 2017. évi 39. osztrák levéltári napokra (2017. október 11–12., Bregenz) készült válogatás.

³ Gesetz vom 30. Jänner 1997, (Kärntner Landesarchivgesetz - K-LAG). StF: LGBL Nr 40/1997. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrK&Gesetzesnummer=10000219>. (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

⁴ Gesetz vom 23. April 2008 über die Sicherung und Nutzung von öffentlichem Archivgut sowie die Tätigkeit der damit betrauten Archive (Salzburger Archivgesetz). StF: LGBL Nr 53/2008 (Blg LT 13. GP: RV 445, AB 485, jeweils 5. Sess). <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrSbg&Gesetzesnummer=20000576> (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

⁵ NÖ Archivgesetz (NÖ AG). StF: LGBL. 5400-0. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrNO&Gesetzesnummer=20001006> (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

⁶ Gesetz vom 16. April 2013 über die Sicherung, Verwahrung und Nutzung von Archivgut (Steiermärkisches Archivgesetz – StAG) Stammfassung: LGBL. Nr. 59/2013 (XVI. GPStLT RV EZ 1803/1 AB EZ 1803/2); <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrStmk&Gesetzesnummer=20000836> (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

⁷ Gesetz vom 8. November 2017 über die Sicherung, Aufbewahrung und Nutzung von öffentlichem Archivgut (Tiroler Archivgesetz – TAG) StF: LGBL. Nr. 128/2017. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=20000697> (A letöltés ideje: 2018. október 7.)

⁸ Szövetségi levéltári törvény: Bundesgesetz über die Sicherung, Aufbewahrung und Nutzung von Archivgut des Bundes (Bundesarchivgesetz) BGBl. I Nr. 162/1999. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10010143>. (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

az 1923-ban elfogadott műemlékvédelmi törvényben⁹ megfogalmazottakra utal. Tartalmazza azoknak a hivataloknak a neveit, melyek saját levéltár alapítására jogosultak, így a közigazgatási bíróság és a legfelsőbb bíróság, továbbá például a nemzeti könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) mellett az egyetemeknek is lehet levéltáruk, természetesen azonban felajánlhatják irataikat az Osztrák Állami Levéltárnak is. A tartományi levéltárak miniszterelnöki engedéllyel átvehetnek iratokat a területükön lévő állami hivataloktól is. Az egyéb levéltártípusokat csak megemlíti (Bundes-, Landes-, Kommunal- und Privataarchiven), amikor előírja (4. § 2. bekezdés), hogy az Osztrák Állami Levéltárnak (ÖStA) nyilvántartást kell vezetnie (Archivregister)¹⁰ a levéltárakról.

Levéltárak feladatai

Az egyes tartományi levéltári törvények határozzák meg a tartományi levéltárak feladatait. A különbségek ellenére mindegyik törvény az egyik legfontosabb levéltári feladatként a tanácsadást említi, mely szerint a tartományi levéltár (Landesarchiv) támogatást nyújt (Beratung) a tartomány hatóságai és hivatalai, a községek és egyéb közfeladatot ellátó szervek számára iratkezelésük, és a keletkeztetett iratok megőrzése tekintetében, megengedve, hogy a szövetségi állam hivatalai és magánlevéltárak is kérhetnek konzultációt. Illetékesség tekintetében a szövetségi törvényhez hasonlóan megengedik, hogy a szövetségi hivatalok anyagai is bekerüljenek a levéltárba. Erre nagyon jó példát találunk Stájerországban és Alsó-Ausztriában is.

A legjelentősebb eltérés a magyar gyakorlattal szemben, hogy az önkormányzatoknak (városok, községek, kerületek) előírják, hogy saját maguknak kell gondoskodniuk levéltári anyagukról. Ez azt jelentené, hogy saját levéltárakat kellene fenntartaniuk, azonban sajnos ez a legtöbb helyen nincs így. Nagyon sokszor hiányzik a szakértelem, ezért az *Alsó-ausztriai Tartományi Levéltár* tanfolyamokat szervez az önkormányzatok erre kijelölt munkatársai számára. A levéltár nem hatóság, így csak tanácsadási jogkörrel bír, erre azonban nem minden község fogékony. Alsó-Ausztria mintegy 570 önkormányzata közül, csak mintegy 120 községgel sikerült kielégítő kapcsolatot létesítenie a levéltárnak. Természetesen az önkormányzatok dönthetnek úgy is, hogy levéltári anyagukról közösen gondoskodnak, vagy beadják az illetékes tartományi levéltárba. Miután a karintiai szabályozásba is bekerült a fent említett kötelezettség, a tartományi levéltár szerződést kötött Klagenfurt várossal, mely szerint az elvégzett munkaért és őrzésért a város ellenszolgáltatással tartozik a levéltárnak.

⁹ Bundesgesetz betreffend den Schutz von Denkmalen wegen ihrer geschichtlichen, künstlerischen oder sonstigen kulturellen Bedeutung (Denkmalschutzgesetz - DMSG) StF: BGBl. Nr. 533/1923 <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10009184> (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

¹⁰ <http://www.oesta.gv.at/site/5172/default.aspx> (A letöltés ideje: 2017. november 23.)

A fenntartóhoz való viszony

A legtöbb tartományi levéltár a tartományi közigazgatás része, nem önálló jogi személyek. Három példán keresztül szeretném bemutatni az egyik vagy másik irányba eltérő eseteket. Karintia levéltári törvénye a tartományi levéltárra önálló intézményként (Anstalt) tekint, mely nagy önállóságot biztosít az intézménynek. Így például három személy kivételével magánszerződések keretében alkalmaznak a munkavállalókat. Az igazgatót tíz évre nevezik ki, amely egy alkalommal meghosszabbítható, amihez már újabb pályázat kiírása sem szükséges. A levéltár megtakarításai a sajátjai, azokat nem vehetik vissza. A lehetőségek azonban nagy felelősséggel is járnak. A levéltár költségvetésének 15%-át köteles saját magának kitermelnie, ennek következtében mindenből pénzt próbálnak csinálni (bérbe adják az előadótermüket, ahol legalább kéthetente rendezvényt tartanak, a parkolókat, pénzt kérnek a másolatokért, szakvéleményekért stb.). A levéltár leginkább egy önálló vállalkozáshoz hasonlít. Vállalják például községek krónikáinak kiadását: a megrendeléstől a nyomtatásig mindent ők intéznek. Az ajándékba kapott könyveket eladhatják, minden év novemberében vásárt tartanak a könyvekből, akár 10 000 euró bevétellel. A Karintiai Takarékszövetkezet 1997 óta évi 6000 euróval a levéltár szponzora. A levéltárban mindez jól bevált, a hasonló feltételek mellett működő tartományi múzeum azonban csődbe ment.

A *Grazi Városi Levéltár* esete is tanulságos. 2005-ben kiszervezték a múzeumot a város alól, ekkor lett kft. (GmbH). A levéltár 2014-ben került a múzeum szervezeti alárendeltségébe. Ezelőtt tulajdonképpen nem is beszélhetünk levéltárról, csak irattárról, így például az okleveleket a tartományi levéltárba adták letétbe, melyek azóta is ott találhatók. 2014-ben alkalmazták az első diplomás levéltárost. A múzeum és a levéltár az egyesítés óta együtt felel a várostörténetért.

A *Salzburgi Városi Levéltár* a másik irányban eklatáns példa. Az intézmény vezetőjének ugyanis az volt a stratégiája, hogy a levéltárat teljesen a városi közigazgatás részévé teszi. Első lépésben 2001-ben átvették a Statisztikai Hivatal irattárát és feladatait, mivel az igazgató matematikus is, aki 2011-ben a népszámlálást is levezényelte. A levéltár átmeneti levéltárként is funkcionál, az iratértékeléseket és a selejtezéseket döntően a levéltár épületében végzik. Az építési ügyiratok szintén a levéltár épületében találhatók, lezárásuk után rögtön idekerülnek. A város elektronikus iktatási rendszerén (Fabasoft) keresztül napi kapcsolatban állnak a hivatallal, és kölcsönöznek ügyintézésre aktákat. A stratégia sikerességét mutatja, hogy míg a salzburgi levéltár évi költségvetése 1,8 millió euró, addig a grazi múzeum és levéltár csak 1,2 millió euróból gazdálkodhat évente. Ez akkor különösen figyelemreméltó, ha figyelembe vesszük a két város méretbeli különbségét, Graz lakossága például majdnem kétszerese Salzburgénak.

Iratátvétel

A levéltári törvények előírják, hogy a tartomány szervei kötelesek a levéltárnak felajánlani irataikat átvételre, ha a törvényben vagy egyéb helyen meghatározott megőrzési idő lejárt, és hivatali tevékenységükhöz már nem kellenek. Az iratok marandó értékéről a levéltár dönt. A levéltárnak általában egy év áll a rendelkezésére, hogy döntsön az iratok marandó értékéről. Amennyiben ez idő alatt nem születik döntés, az iratok nem számítanak levéltári anyagnak (Archivgut), és selejtezhetők (Skartierung).

Az iratok értékelése (Aussonderung, Bewertung) nem mindig lehetséges irattári terv alapján, bár a legtöbb helyen ez létezik (Aktenplan, Kanzleiordnung). Alsó-Ausztriában néhány éve állítottak fel egy bizottságot a levéltár, illetve a közigazgatási szervek munkatársaiból, melynek feladata, hogy a szervek által (elektronikusan is) keletkeztetett iratanyagot elsősorban a levéltári átvétel szempontjából értékelje. Karintiában előfordul, hogy a nagy mennyiségű iratanyagból sokszor csak mintavétel történik, az állampolgársági ügyiratokat azonban például teljes mennyiségben átveszik. Karintiában külön nehézséget jelent, hogy a levéltár nem része a tartományi bürokráciának, így nehezebb kapcsolatot létesítenie az egyes szervekkel, bár az egyik levéltáros állandó szaktanácsadást nyújt az iratképzőknek. Általános probléma, hogy a hivatalnokok képzése hagy némi kívánnivalót maga után, a megkövetelt vizsga (Dienstprüfung) nem elégséges, az iratkezeléshez nem ad kellő jártasságot. Természetesen vannak eltérések, így Karintiában a bíróságok és a kerületi hivatalok jó munkát végeznek, ellenben a tartomány igazgatási szervei nem mindig urai a helyzetnek. Előfordult már, hogy hónapokig azt sem sikerült kideríteni, az adott szervnél melyik munkatárs az illetékes. Karintiában a megszűnt vállalatoknak át kell adniuk az iratanyagukat a levéltárnak. Ilyenkor döntően iratmentésről lehet csak szó, mivel a vállalatok nem feltétlenül ügyelnek irataikra. Előfordult, hogy egy 250 éves múltra tekintő vállalat után mindössze 5 doboznyi iratanyag maradt.

Az iratok átadásának ideje tartományonként eltérő. Az iratok kutathatóságában, illetve a személyes adatok¹¹ védelmének kezelésében is különbség van. A vizsgált levéltárak esetében a II. táblázat nyújt összefoglalást. Külön érdekesség, hogy a tartományi, illetve városi tisztségviselők külön védelmet élveznek, ugyanis hivatali idejük végétől munkásságuk egészére számít a védelmi idő, vagyis a legutolsó akta keletkezési ideje vonatkozik a legelsőre is.

¹¹ Az adatok védelmében az egyes tartományok a szövetségi adatvédelmi törvénytől eltérő gyakorlatot folytatnak. Az osztrák adatvédelmi törvény az alábbi linken olvasható: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=bundesnormen&Gesetzesnummer=10001597>. (A letöltés ideje: 2018. október 7.)

II.

LEVÉLTÁR	ÁTADÁSI KÖTELEZETTSÉG (ÉV)	VÉDELMI IDŐ (ÉV)	SZEMÉLYES ADATOK VÉDELME (ÉV)
Karintiai Tartományi Levéltár	(ha már nincs rá szükség)	40 (esetenként 50), max. 10. évvel lehet rövidíteni	10 haláltól, 80 születéstől
Salzburgi Városi Levéltár	Bauakten esetében az akta lezárása után rögtön	30	30 haláltól, 100 születéstől
Alsó-ausztriai Tartományi Levéltár	(közös értékelések után)	30	0 születéstől, 110 haláltól
Stájerországi Tartományi Levéltár	30 (dig. 10)	30	0 születéstől, 110 haláltól
Grazi Városi Levéltár	30 (dig. 10)		

E-közigazgatás

Stájerországban 2013-tól csak elektronikusan iktatnak a tartomány közigazgatásában. 2016 óta a Fabasoft programot használják (Ausztriában csak Tirol, Karintia és Burgenland használ másik rendszert), bár elektronikus iktatókönyveket már az 1990-es években is használtak a hivatalokban. A levéltárnak a tartománnyal kiépített jó viszonya következtében hozzáférési és javítási joga is van a rendszerhez, míg más hivataloknak csak olvasási joguk. Az új elektronikus rendszer metaadat-struktúráját a tartományi vezetés szerveivel együttműködésben dolgozzák ki.

Karintiában 2013 óta van elektronikus iktatás (e-Verwaltung) a levéltárban. Itt a DOMEA programot használják. Az egyik levéltárost itt is bevonták a rendszer fejlesztésébe: most építik be a selejtezési funkciót (Skartierung). Általánosan elmondható, hogy Karintiában az e-Verwaltung bevezetése eddig nem hozott nagy sikert, vannak olyan évkörök, ahol segédlet sincs, máshol egyáltalán nem keletkeztetnek aktákat.

Salzburg városában az elektronikus iktatást régóta bevezették, 2000 óta van e-ügyintézés, 2007 óta kötelező az egész városban. Selejtezni is tudnak, 2016-ban például 15 093 e-aktát selejtezték. Az építési ügyiratok esetében az új tervrajzokat is elektronikusan kapják meg, a régiek papír alapon vannak, nincsenek digitalizálva. Azt az irategyüttest, amelyhez papír és elektronikus irat is tartozik, hibridnek hívják. Ezek már 1866-tól a városi levéltárnál vannak, és amint lezárnak egy ügyiratot a városházánál, a Fabasoft rendszerén keresztül rögtön hozzájuk kerül.

A tartományi levéltárak az Osztrák Állami Levéltárhoz képest elmaradásban vannak az elektronikus iratok tekintetében, a hosszú távú megőrzés (Langzeitar-

chivierung) területén. Ennek oka, hogy az egyes tartományok az Osztrák Állami Levéltár rendszerét (SDB) nem tudják megvenni. Ennek orvoslására a tartományi levéltárak konzorciumba tömörültek (a Salzburgi Tartományi Levéltár nélkül, de a *Salzburgi Városi Levéltárral* együtt). 2018-ban fog eldőlni, hogy melyik rendszert választják, egyelőre úgy tűnik, hogy Baden-Württembergből a DIMAG (Digitalische Magazin) rendszer lesz a befutó.

2. A levéltár társadalmi, közösségi szerepe a 21. századi Ausztriában

A társadalom emlékezete

A meglátogatott ausztriai levéltárak igen sokszínűen működnek, köszönhetően a tartományi rendszernek. Közös bennük, hogy valamennyien hivatásuknak tekintik a tartomány, a város, az egyetem – tágabb értelemben véve a helyi társadalom – emlékeinek, történetének megőrzését, életben tartását. Ezt mutatják a különböző levéltárak mottói is:

- Salzburgi Városi Levéltár: „*Haus der Stadtgeschichte*” / „A várostörténet háza”
- Grazi Városi Levéltár: „*Eine Erzählung über die Stadt*” / „Elbeszélés a városról.”
- Alsó-ausztriai Tartományi Levéltár (Niederösterreichische Landesarchiv) St. Pölten: „*Gedächtnis des Landes – Geschichte aus erster Hand*” / „A tartomány emlékezete – Történelem első kézből”
- Püspöki Levéltár (Diözesenarchiv) St. Pölten (Icarus): „*Geschichte für alle. Kein Märchen.*” / Történelem mindenkinek. Mese nélkül.”

Ausztriában a legtöbb levéltár folytat tanácsadást helytörténeti, őstörténeti és levéltártudományi kérdésekben. A tanácsadó szerepkör azonban sok esetben csak a levéltár számára magától értetődő: a *Grazi Stájerországi Tartományi Levéltár* (*Steiermärkisches Landesarchiv Graz*) tapasztalata szerint a közigazgatásban dolgozók gyakran nem tudják, hogy egyes – a tartomány, a város történetére vagy levéltártudományi, iratmegőrzési – kérdésekkel a levéltárat lehet keresni. A jó kapcsolatok és pontos, gyors adatszolgáltatás elismertté tette a levéltárat, így valamivel sűrűbben keresik meg őket várostörténeti kérdésekkel. Jó példa erre, hogy a levéltár egyik részlegvezetője tagja a tartomány heraldikai bizottságának.

Salzburgban napjainkban folyik az utcanévek felülvizsgálata. Hajdanán, a névadásnál nem vették figyelembe, illetve nem vizsgálták az illetők kapcsolatát a náci rezsimmel, és mára sok esetben feledésbe is merült, hogy a névadó kicsoda tulajdonképpen. Dr. Peter F. Kramml, a *Salzburgi Városi Levéltár* (*Stadtarchiv und Statistik Stadt Salzburg*) vezetőjének elmondása alapján eddig mintegy ötven olyan utcát találtak, amelyek átnevezésére szükség lesz a névadó nemzetiszocialista párthoz való kötődése miatt.

A városi közterekhez kapcsolódik a *Salzburgi Városi Levéltár* egy másik projektje. Salzburg utcanevtábláihoz kapcsolódva, azok mellé, alá kis ismertetőket helyezett el a város, mely az utca névadását magyarázza. A táblák szövegeit a levéltár állította össze. A leírásokat a város honlapjáról elérhető, interaktív térképbe is beépítették.

Emlékezet a hálón

Az alábbiakban néhány olyan, ausztriai levéltárak által épített online adatbázisról lesz szó, melyek a hagyományos, levéltári nyilvántartó rendszereken túlmenően szolgálják a közösség emlékezetét.¹²

A *St. Pölteni Püspöki Levéltárban* (*Diözesanarchiv St. Pölten*) betekintést nyerhetünk az adatbázis-építést szolgáló digitalizálási folyamatba. A *Dr. Thomas Aigner* vezette intézmény úttörő szerepet játszik a levéltári anyagok, elsősorban anyakönyvek és oklevelek digitalizálása terén. A *Monasterium.Net*¹³ oklevél-digitalizáló projektet 2002-ben kezdték meg, a templomi anyakönyvek digitalizálását összefogó *Matricula*-portált¹⁴ 2008-ban indították. Mára mindkettő nemzetközi méreteket öltött.¹⁵ Az ő tevékenységük volt az egyik kiindulópontja az *ICARUS* egyesület (*International Centre for Archival Reseach*) megalapításának. Az egyesület ma több mint 170 taggal rendelkezik világszerte (köztük magyar intézményi tagokkal is), elnöke *Dr. Thomas Aigner*.¹⁶

A digitalizálás tapasztalatairól *Franz Kotzian* és *Eugen Novak*, a Püspöki Levéltár munkatársai osztották meg velünk tapasztalataikat. Habár a levéltárnak van kiépített digitalizáló műhelye, a feldolgozás túlnyomó részét külső szolgáltatóval (*Qidenus*) csináltatták, csak a kényesebb (sérült, hiányos) anyagokat digitalizálták helyben. A digitalizáló cég többek között autistákat is alkalmaz, akik monotóniátűrésük miatt kiváló munkát végeznek. A levéltár munkatársai a digitális adatokat utólag visszaellenőrizték: ez sok, aprólékos munkát kívánt. A digitális állományokat duplán tárolják: online csak „tükrözött”, kicsinyített képeket tesznek hozzáférhetővé. Az állományokat egyrészt saját szerverükön tárolják, de emellett szolgáltató által biztosított tárhelykapacitást is igénybe vesznek. A megvalósítás anyagi hátterét Európai Unió pályázatokból tudták fedezni. Elmondásuk szerint 10 évvel ezelőtt egyszerűbb volt támogatást szerezni digitalizálási projektekhez, ma már nehezebb, és az adminisztráció is bonyolultabb lett. Valamennyi anyakönyvük digitalizálva van, online kutatható. Az adatbázisokat eleinte fizetősre tervezték, de annyi panasz és kérés érkezett, hogy

¹² Az ausztriai levéltárak által használt elektronikus levéltárakról (a téma összetettsége miatt) itt nem esik szó.

¹³ <http://monasterium.net/mom/home?lang=deu> (A letöltés ideje: 2017. november 20.)

¹⁴ <http://data.matricula-online.eu/de/> (A letöltés ideje: 2017. november 20.)

¹⁵ <http://www.dasp.at/geschichte> (A letöltés ideje: 2017. november 20.)

¹⁶ <http://icar-us.eu/about-us/> (A letöltés ideje: 2017. november 20.)

végül szabadon hozzáférhetővé tették. Az anyakönyvek könnyű internetes elérhetősége miatt a kutatók létszáma erősen csökkent: a korábbi, éves szinten 1000 fölötti kutatólétszám helyett ma mintegy 160 kutatójuk van évente, többnyire történészek.

A *Salzburgi Városi Levéltár* egyik – a salzburgi egyetemmel közös – rendhagyó projektje a 2017-ben létrehozott, ún. *Migrationsarchiv*,¹⁷ mely Salzburg és környékének népességmozgásait hivatott tükrözni, a kora újkortól napjainkig. A gyűjtemény legrégbbi dokumentumai az 1541-től fellelhető Bürgerbücher, valamint többek között megtalálhatóak itt 1800-tól a ki- és bevándorlást nyilvántartó statisztikák, a honosítási anyakönyvek (Heimatsmatrikeln) 1860 és 1938 közötti időszakból. A levéltár célja, hogy az újabb történeteket is meg tudják „menteni” az utókor számára, ezért a gyűjteményben szerepelnek dokumentumok a 20. században Salzburg környékére bevándorolt (betelepített, menekült) emberekről. Oral history kutatások keretében hang- és videóinterjúkat készítenek bevándorlókkal, személyes történetük megörökítése céljából. Az interjúalanyok érkezés, vallás, nemzetiség tekintetében egyaránt sokfélék. A gyűjtés során külön figyelmet fordítottak a személyiségi jogokra: mindenkitől egyéni hozzájárulást kértek, az engedély mértékétől függ, elérhető-e az interjú az interneten keresztül.

Kiadványok

A levéltári kiadványok jelentős részét helytörténeti kutatásokból születő könyvek adják. A könyveket gyakran más intézménnyel együttműködésben adják ki. Az együttműködésre példa *Graz város történeti évkönyve* (*Historisches Jahrbuch der Stadt Graz*), melynek elkészítésében a grazi városi és a tartományi levéltár is közreműködik, a kiadványt a városi múzeum szerkeszti.

A *Salzburgi Városi Levéltár* is aktívan szerepet vállal a helytörténeti kutatásokban. Az összevont intézmény vezetője, Dr. Peter F. Kramml statisztikus és történész, a helyi történeti társaság (*Freunde der Salzburger Geschichte*) elnöke. Saját történészi tevékenysége mellett intenzíven támogatja a levéltár részvételét a helytörténeti kutatásokban. Az intézmény nem pusztán adatokat szolgáltat, kutat és kutatási lehetőséget biztosít, hanem részt vesznek a helytörténeti kiadványok kiadásában is. 2003 óta összesen 70 könyvet jelentettek meg, melyek webshopon keresztül is elérhetőek. Néhány példa a kiadványok közül: Salzburg történeti atlasza (*Historische Atlas von Salzburg*), a migrációs projekthez kötődő kiadvány (*Migrationsstadt Salzburg*) vagy a fotókönyvek. A levéltár gazdag fotógyűjteményét képes naptárak kiadásához is felhasználják. Külön kiemelendők az „NS-kötetek”, azaz a város nemzetiszocialista múltját feltáró kiadványok (*Die Stadt Salzburg im Nationalsozialismus*) és a témához kapcsolódó emlékhonlap.

¹⁷ <https://www.stadt-salzburg.at/migrationsdatenbank> (A letöltés ideje: 2017. november 18.)

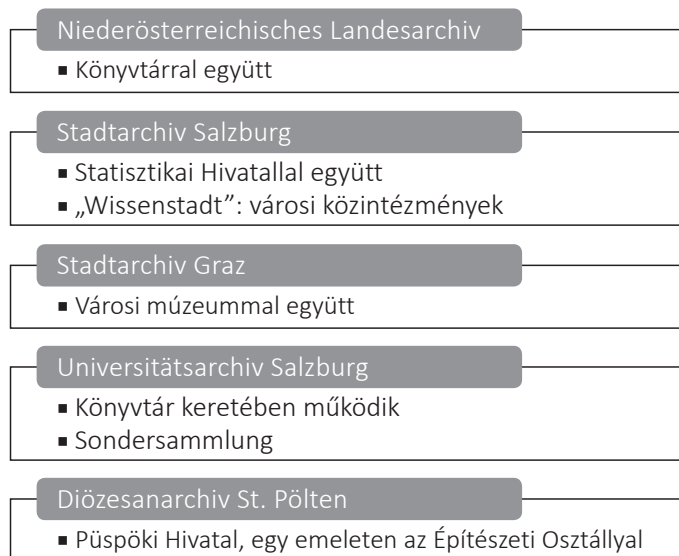
A *klagenfurti Karintiai Tartományi Levéltár* (Kärntner Landesarchiv) számos helytörténeti kiadvány létrejöttét segíti. Az 1970-es évek óta vesznek részt aktívan ilyen irányú kutatásokban. A levéltár kiadóként is működik: ha egy település megkeresi őket azzal, hogy helytörténeti kiadványt szeretnének, akkor a levéltár megszervezi a teljes kiadási folyamatot, a szerző megbízásától a nyomdáig.

A *salzburgi Paris-Lodron Egyetem Levéltára* az egyetemi könyvtár keretében működik. A levéltár mellett a könyvtár része az ún. „különleges gyűjtemény” (Sondersammlung), mely a régi kéziratokat, ősnymtatványokat, rajzokat, műalkotásokat őrzi. A levéltár és a különleges gyűjtemény számos téren, így a könyvek kiadásánál is együttműködik. A levéltár kiadványai jobbra egyetemtörténeti feltárómunkák a barokk kor idejéből, melyek gyakran népszerű témákhoz kapcsolódnak, mint például a barokk kori gyógyítás és a gasztronómia.

Kapcsolat más intézményekkel, egyesületekkel

A meglátogatott ausztriai levéltárak közül csak két tartományi levéltár, a stájerországi és a karintiai működik szervezetileg önállóan. A többi levéltárnál különböző fokú függőség áll fenn (1. ábra).

1. Példák levéltárak együttműködésére más közintézménnyel Ausztriában (2017)

Az *Alsó-ausztiai Tartományi Levéltár* (*Niederösterreichisches Landesarchiv*) az egyetemi könyvtárral működik közös – St. Pölten új kormányzati negyedében álló, modern – épületben. Az igazgató, *Mag. Dr. Willibald Rosner* elmondása szerint ez a kapcsolat gyümölcsöző, próbálnak előnyt kovácsolni abból, hogy a könyvtár révén jobban bekerülnek a köztudatba.

Amint korábban volt róla szó, a *Salzburgi Városi Levéltár* több tekintetben rendhagyó. A statisztikai hivatallal integráltan működik, a városi közigazgatás egyik egysége a „kultúra, képzés és tudomány” területen belül. A különleges helyzetet kihasználva hirdetik, hogy náluk a történeti és az aktuális információk is elérhetőek Salzburgról.

A *Grazi Városi Levéltár* (*Stadtarchiv Graz*), ami 2013-tól kezdve a városi múzeummal összevontan működik, az egyesítést összefogásra használta: a két intézmény különböző kiállítások szervezése kapcsán működik együtt.

A levéltárak jó kapcsolatot ápolnak különböző civil szervezetekkel, jobbára történeti társaságokkal. A *Stájerországi Tartományi Levéltár* a Stájer Történeti Társasággal (*Historischer Verein Steiermark*) együtt szervez ismeretterjesztő kurzusokat, több közös kiadványuk készült. A *Salzburgi Városi Levéltár* szokatlanabb együttműködései közé tartozik a helyi női jogi irodával (*Frauenbüro*), valamint a Rotaryval fenntartott kapcsolat: mindkét szervezettel kutatásokban dolgoztak együtt, valamint rendszeresen tartanak előadásokat az egyletek rendezvényein. A *klagenfurti Karintiai Tartományi Levéltár*nak a helyi történeti társaság segített egy hagyaték hazaszállításánál, és a levéltár vette át a társaság által őrzött régi, helytörténeti értékű anyagokat.

Különleges példa a *grazi Stájerországi Tartományi Levéltár* együttműködése a *Pro Mente* szervezettel, amely megváltozott munkaképességűek és szociálisan hátrányos helyzetűek számára biztosít munkalehetőséget a levéltár berkein belül. A társadalmi beilleszkedést segítő foglalkoztatás keretében könyvkötészeti munkákat végeznek a levéltár kevésbé értékes anyagain.

A meglátogatott levéltárak közül egyedül a *Grazi Városi Levéltárban* van nagyobb tapasztalat önkéntesek levéltári munkájával kapcsolatban. A helyi történeti társaság közvetített számukra néhány önkéntest, akik egy idő után szerettek volna beszélni a szakmai munkába is, ezért az együttműködést nem hosszabbították meg.

Levéltár és oktatás

Minden levéltárban fogadnak iskolás csoportokat, akiknek vezetést tartanak, emellett online előadásokat is rendeznek. Kimondottan levéltárpedagógiai foglalkozásokat inkább csak a nagyobb levéltárak szerveznek, jellemzően középiskolásoknak. Az *Alsó-ausztiai Tartományi Levéltárban* ezen kívül minden nyáron fogadnak diákokat adatfeldolgozásra. A *Salzburgi Városi Levéltárban* az utcanévek történetének felkutatásába vonnak be középiskolásokat.

Felsőoktatási szinten a *Karintiai Tartományi Levéltár* munkatársai lektorként működnek az egyetemen, valamint előadásokat tartanak. A *grazi Stájerországi Tartományi Levéltárban* speciális szemináriumokat tartanak a műszaki egyetem hallgatóinak a kataszteri térképek olvasásáról, valamint a jogászhallgatóknak jogtörténetről. A *Grazi Városi Levéltár* és a *Tartományi Levéltár* munkatársai óraadóként oktatnak a Karl Franz Egyetem történetésképzésén.

Felnőttképzés terén a tartományi levéltárak rendszeresen tartanak levéltári továbbképzéseket. A „tananyag” általános levéltári és jogi ismereteket, állományvédelmi és a restaurálási enciklopédiát foglal magába. Az *Alsó-ausztriai Tartományi Levéltárban* 2013 óta tartanak ilyen, négynapos tanfolyamokat községi levéltárak dolgozóinak, melyekről tanúsítványt állítanak ki. A *grazi Stájerországi Tartományi Levéltár* cégek és állami szervek levéltárainak tart hasonló képzést.

A felnőttképzés másik oldala a kutatók „képzése”. Ilyen például a *Chronistenseminar* – „krónikástanfolyam” – Salzburgban, amely helytörténet iránt érdeklődőknek szól. Az egynapos szemináriumon az előadásokat mindig egy adott téma köré csoportosítják. Az előadásokból valamennyi városi közgyűjtemény kiveszi a részét. A tanfolyamokat közzéteszik a helyi újságokban, általában 100 körüli a résztvevők száma, a részvételi díj a legutolsó rendezvényen 8 euró volt.

A régi iratok olvasása nagy kihívás a civil kutatóknak. Német nyelvterületen még a 20. század első felében keletkezett, kurzív kéziratos iratoknál is nehézségbe ütköznek, ezért több levéltárban tartanak „olvasókurzusokat” (*Leseurse*). Grazban kis kiadványt is készítettek erre a célra.

A családkutatások egyre népszerűbbek napjainkban. Az *Alsó-ausztriai Tartományi Levéltárban* 2006 óta szerveznek genealógiai segédtanfolyamokat. Minden levéltárban rendszeresen fogadnak nyugdíjas csoportokat, több levéltár részt vesz nyugdíjas-egyetemi programokban (pl. Salzburg).

Rendezvények, előadások, kiállítások

A meglátogatott ausztriai levéltárak közül majd mindegyik részt vesz a Múzeumok Éjszakáján. Az *Alsó-ausztriai és a Karintiai Tartományi Levéltár* is minden évben szervez levéltári napot (*Archivtage*), Alsó-Ausztriában emlékérmét is kiadnak ebből az alkalomból.

Salzburgban a városi és az egyetemi levéltár is szerepel különböző előadásokkal a városi kulturális intézményeket egybefogó *Wissensstadt* programokon és a Salzburgi Ünnepi Napokon. Kramml úr szándéka szerint a levéltárnak „nyitott háznak” kell lennie: ezt a célt szolgálják az általuk rendezett helytörténeti kiállítások és a nyílt naphoz hasonló, Nyitott raktár (*Speicher auf!*) programok.

Több levéltár befogad külső rendezvényeket, bérbe adja előadótermeit. A *Karintiai Tartományi Levéltár* épületéhez eleve terveztek kiállítóteret (Ausstellungspavillon), melyhez előadó terem is kapcsolódik. A bejárat aulát is úgy alakították ki, hogy optimális fogadóteret legyen, rendezvények szervezésekor tudják használni. A levéltár az irathagyatékokon kívül könyvhagyatékot is átvesz, elsősorban helytörténeti irodalomra „vadászva”. Az egyes könyvszállítmányokkal azonban sok duplum is bekerül a levéltárba, melyeket évente egyszer, nagy bolhapiac keretében kiárusítanak.

Mindegyik levéltár rendez, illetve befogad kiállításokat. Ezek a múzeumokkal, könyvtárral együttműködő intézményeknél (Grazi Városi Levéltár, St. Pölteni Püspöki Levéltár, salzburgi Egyetemi Levéltár) általában a múzeumi, könyvtári kiállításokba épülnek be. A *Stájerországi Tartományi Levéltárban* ottjártunkkor a Minnesängereket bemutató, interaktív és a mai fiatalság nyelvezetét használó kiállítást tekinthetünk meg, melyet az *Universitätsverein „Steirische Literaturpfade des Mittelalters”* egyesülettel közösen szerveztek.

Média, sajtó, kapcsolattartás

A médiakapcsolat fontosságát főleg a *Salzburgi Városi Levéltárban* és a *Karintiai Tartományi Levéltárban* hangsúlyozták. Mindkét levéltár kiemelte a kölcsönösséget és a rendszerességet. A levéltár hiteles információforrás a sajtó számára, cserébe ingyenes hirdetési lehetőséget kapnak, beszámolnak az újságokban, helyi médiában a levéltár újdonságairól, programjairól, felhívásairól. Emellett hírlevelet is kiadnak, melyet az arra feliratkozó kutatók, érdeklődők kapnak meg. A klagenfurti tartományi levéltárnak ottjártunkkor mintegy 2000 feliratkozója volt a hírlevélre. A honlapok karbantartását mindegyik levéltár fontosnak tartotta, bár nem sok gondjuk van vele: többnyire a fenntartóhoz tartozó informatikai részleg biztosítja a működését.

Összegzés

A levéltárak emléktároló szerepét hatásosan szimbolizálja a *Karintiai Tartományi Levéltárban* látható installáció: a mélyben ragyogó kis fényeket meg kell őrizni, de szükség van az értő levéltárosokra, hogy ne aludjanak el és jó összefüggésben tudjuk értelmezni mondandójukat. Ne felejtjük el a múltat (*Unvergessen*), hogy tanulhassunk belőle a jelenben, a jövő érdekében.

3. Kutatási lehetőségek az ausztriai városi és tartományi levéltárakban – különös tekintettel a képi források gyűjteményeire

A meglátogatott levéltárak közül elsősorban a városi és tartományi gyűjteményekkel kapcsolatos tapasztalatok összefoglalására kerül sor, és a Budapest Főváros Levéltárában végzett mindennapi feladataim tükrében elsősorban a terv-, térkép- és fotótári anyagot, illetve azok kutatótermi kiszolgáltatását, valamint a kutatás kereteit, szabályait vizsgáltam. Mivel ennyiféle intézményt nagyon nehéz egy közös objektív mérce szerint összehasonlítani, mindegyik intézménynél, példánál csak a különlegesen eltérő tapasztalatokat emeltem ki.

Alsó-ausztriai Tartományi Levéltár (St. Pölten)

Az épületbe belépve a mérsékelt informatív előtérből a lépcső közvetlenül a kutatóteremhez vezet. Az olvasóteremből egy kisebb fülke is nyílik, ahol egy mikrofilmolvasó és egy kutatói használatra rendszeresített szkennert és hozzá kapcsolt nyomtatót is találhatók. Ez az egyik legszembetűnőbb különbség a hazai levéltári hagyományokkal szemben, ugyanis Ausztriában több olyan levéltárral is találkoztunk, ahol bevett gyakorlat, hogy a kutatók maguknak szkennelhetik az iratokat, természetesen díj ellenében, de nem kell megrendelniük és főleg, nem kell várniuk rá. Emellett itt fotózásra is van lehetőség, ami szintén kiemelendő, ugyanis nem mindenhol van erre mód. Természetesen mielőtt iratokhoz jutunk, valamilyen formában adminisztrálni kell magunkat. Itt nincs éves beiratkozás, minden egyes alkalommal regisztrálni kell. A levéltár viszont nem vállal felelősséget az iratokból idézett szövegekért, erre külön kitérnek a kutatótermi szabályzatukban.

A terv- és térképtár digitalizálása folyamatban van, A/0-as szkennerekkel 2 GB, 800 dpi felbontású felvételeket is tudnak készíteni. Ilyen gép összesen három darab van egész Ausztriában, eredeti ára 120 000 euró lett volna, de ők használtan vásárolták. Az ICARUS projekthez csatlakozva ezen a gépen szkennelték be a kataszteri térképeiket, melyek azóta online kutathatóak. A Cumulus internetes képadatbázis a fondjegyzékükön keresztül érhető el.¹⁸

Karintiai Tartományi Levéltár (Klagenfurt)

Az előző példához hasonlóan itt is egy új, kifejezetten levéltári funkciónak emelt épületben jártunk. Ritka példa volt, hogy az intézmény vezetője elégedetten nyilatkozott az épület funkcionalitását tekintve. Kiemelt szerepe és vizuális megjelenése

¹⁸ www.noela.findbuch.net (A letöltés ideje: 2017. november 18.)

van az előadóteremnek, melyet számos külső rendezvény számára is bérbe adnak. Meglepő módon az előadóterem mellett a raktárak kerültek az utcafront felé és a kutatóterem a hátsó traktusban kapott helyet. Ennek különlegessége, hogy kialakításra került benne egy leválasztott, három fölkéből álló konzultációs boks, ahová a kutatók egymással vagy a levéltári referensekkel vonulhatnak el, ha kérdésük van, hogy ne zavarják a többi kutatót. Évi egyszeri beiratkozásra van lehetőség, de nincs túl sok személyes megkeresésük, mert a legkutatottabb, közérdekűdésre számot tartó iratok nagy része már digitalizálva van és elérhetőek online a KLAIS: Kärntner Landesarchiv Archivinformationssystem-en¹⁹ keresztül. Megtalálhatóak itt például a digitalizált és georeferált térképek, de a telekkönyvek feldolgozását is megkezdtek már. Személyesen jobbra csak tudományos kutatók keresik fel őket. A kutatóteremben saját kezű fotózásra van lehetőség, de meg is lehet rendelni az iratok fotózását és szkennelését is. Az előkészítési idő néhány nap, van azonban lehetőség sürgősített eljárásra is, melynek díja 10 euró. Külön díjat vezettek be az írásbeli megkeresések megválaszolására is, mely 30–120 euró között lehet. Ha a megkeresés végén szkennelt iratokat is kap a kutató, akkor annak díját kell megtérítenie. Ezen felül a parkolási és a kiállítás megtekintéséért is fizetni kell.

Stájerországi Tartományi Levéltár (Graz)

A különleges épületben, mely korábban templomként funkcionált, a főhajóban helyezték el a kutatótermet. Itt egy emeleti földem behúzásával nagyobb, összefüggő teret hoztak létre, transzparensen üvegfelületekkel elválasztva és négy különböző funkciót kialakítva benne. Helyet kapott a könyvtári olvasóterem, egy kisebb előadóterem, a kutatóterem és a kutatószolgálatos levéltárosok munkaaállomása is, az átmeneti raktárral együtt. A kutatás nem ingyenes: 5 napos kutatói jegy vagy éves jegy (25 euró, 120 euró) megváltására van lehetőség, mely a tartományi gazdasági hivatal előírása (Landliche Finanzabteilung). Ha valaki ezen belül, a kutatási folyamat során tanácsadást kér, az ingyenes. Másolatok megrendelésekor az előállítási díj a munkagénytől függ. A sajátkezü fotózási lehetőséget állományvédelmi okok miatt megszüntették, viszont tervezik egy kisebb iratszkenner beszerzését, kutatótermi használatra. Digitalizált iratokra másolatmegrendelést akár az Archivis Weben keresztül is le lehet adni, mely a belső nyilvántartórendszerük, az Archivis Pro külső megjelenése.²⁰ A kataszteri térképek digitalizációja folyamatban van és idővel tervezik a térrajzok feldolgozását is. A levéltárban grafikai gyűjtemény is található, melyek restaurálására is sort kerítettek már.

¹⁹ <http://www.landesarchiv.ktn.gv.at/klais/> (A letöltés ideje: 2017. november 18.)

²⁰ <https://egov.stmk.gv.at/archivinformationssystem/> (A letöltés ideje: 2017. november 18.)

Grazi Városi Levéltár

Grazban a városi levéltár nagyban támaszkodik a Tartományi Levéltár szakmai segítségére. A városi múzeummal közös intézményvezetésű és költségvetésű, minden tekintetben jóval szerényebb és korlátozottabb lehetőségekkel rendelkező gyűjteményben egyetlen levéltáros végzettségű kolléga van. *Tamara Kefer* számára, bár nem szakterülete, kiemelten fontos feladat a tervtári anyag kiszolgálása, rendezése, gondozása, ugyanis komoly szakmai kihívásnak tartja az építészeti tervrajzokhoz, illetve térképekhez kapcsolódó kutatást, állományvédelmi feladatokat és közzétételt a levéltáron belül. Az anyagok előkészítéséhez egyedül itt találkoztunk a magyar levéltári gyakorlatban is meghonosított három napos várakozási idővel. Az intenzíven kutatott építészeti tervanyagot még pár évvel ezelőtt is, ha szükségük volt rá, elhordták a Rathaus illetékes munkatársai, csak nemrégiben sikerült bevezetni a gyakorlatot, hogy az 1945 előtt keletkezett rajzokat állományvédelmi okok miatt már nem engedik ki a levéltár falai közül. Ezek csak helyben kutathatóak, még a közigazgatási alkalmazottak, építészmérnökök számára is. Fotózni egyébként lehet őket, ráadásul ingyenesen, ugyanis az eddigi kutatási szabályzatukban a fotózás mint lehetőség még nem szerepelt, és így nem kérhetnek érte díjat, amíg újra nem írják a szabályzatot. A kutatóteremben iratszkenner is található, amit az anyag állapotától függően a kutató vagy a levéltár munkatársai használhatnak. A kutatók száma mérsékelt, legfeljebb napi 6 fő, akiknek 90%-a építész, mely összefüggésben van azzal, hogy a levéltár teljes állományának mintegy egyharmadát teszi ki a Bauakten, 2 iratfolyókilóméter terjedelemben. Fotótárunk teljes anyaga digitalizált, azonban még csak a belső hálózaton érhető el. Az eredeti fotográfiák, üvegnegatívok őrzési helye az épület egyetlen klimatizált raktára.

Salzburgi Városi Levéltár

Ez a levéltár a beszámoló elején említett két példához sorolható abból a szempontból, hogy új épületet kapott az intézmény, a vezetéssel közös tervezési folyamat végén, azonban itt is több kritikai észrevétellel találkoztunk a levéltár dolgozói részéről. A raktárak a sötétebb, hegy felőli oldalra, a dolgozói munkaszobák pedig a világosabb, északi-északnyugati tájolású utcafrontra kerültek, látszólag praktikusán. A levéltárosok mégis arra panaszkodtak, hogy az üvegfalak miatt nagyon meleg van a szobákban. A kutatóterem közvetlenül a földszinten kapott elhelyezést, szinte azonnal ezt látjuk meg, ahogy belépünk az épületbe. Középen a kutatószolgálat, onnan jobbra nyílik kilátással a hegy sziklafalaira a kutatóterem, balra pedig rögtön egy, a tervtári anyagokat őrző raktárhelyiség. Többek között ennek is köszönhető, hogy a tervanyagokra (sem) kell várni, nincs előkészítési idő, mert nem rendezik őket, ráadásul a tárolásuk is

nyitott polcos, tehát nem használnak dobozokat. A tervrajzok épület szerint rendszerezve vannak, egészen 1866-tól a kétezres évek végéig (a régebbieket másik rakárban őrzik, a 2000 utániak már digitálisak). Intézményük a „Zwischenarchiv” egyik példája: a keletkezés után az iratokat azonnal megküldi az illetékes hatóság, és innen kéri vissza, ha kell nekik, ilyenkor akár évekre is visszakölcsönzik maguknak az iratokat. A kutatóknak kötelező beiratkozni, azonban ez ingyenes. A kutatóteremben könyvszkenner is található, melyet saját kezűleg használhatnak. A *Karintiai Tartományi Levéltárhoz* hasonlóan itt is díjkötelezett az írásbeli tájékoztatás: arra az esetre is, ha írásban érkezik hozzájuk olyan megkeresés, melynek megválaszolása az illetékes munkatársaktól több mint fél órát vesz igénybe, akkor az első fél óra után félóránként 35 euró díjat számítanak fel. Fotógyűjteményük jelentős (800 000 db fotó, 18 000 üvegnegatív), azonban online még nem kereshető, csak néhány kép található meg a weboldalon „becsalogatóképpen”.²¹ Ezenfelül van még reklám- és plakátgyűjteményük, audiovizuális anyaguk és folyóirat-gyűjteményük is.

III. Összefoglaló a meglátogatott levéltárak használati tudnivalóiról

LEVÉLTÁR	BEIRATKOZÁS/ REGISZTRÁCIÓ	ELŐKÉSZÍTÉSI IDŐ (TERVANYAG)	FOTÓJEGY	SKENNELÉS
Karintiai Tartományi Levéltár	regisztráció minden alkalommal	azonnali kiszolgálás	saját kezű, nincs levéltáros, 7 Euro	1 Euro
Salzburgi Városi Levéltár	ingyenes regisztráció	azonnali kiszolgálás	nincs	0,25 Euro/ felvétel (A2-ig)
Alsó-ausztiai Tartományi Levéltár	regisztráció minden alkalommal	azonnali kiszolgálás	10 Euro/nap	2 Euro/ 10 felvétel
Stájerországi Tartományi Levéltár	25 Euro/hét - 120 Euro/év	1 munkanap	nincs	1 Euro/ A/4 színes
Grazi Városi Levéltár	ingyenes regisztráció	3 munkanap	ingyenes! (még)	0,35 Euro/ felvétel

²¹ https://www.stadt-salzburg.at/internet/bildung_kultur/stadtgeschichte/historische_fotografien/salzburger_fotografien_1880_1918_85870.htm (A letöltés ideje: 2017. november 18.)

Müller Gabriella

A szovjet kulturális propaganda „eszközei” az Orosz Föderáció Állami Levéltárában

A Magyar Levéltárosok Egyesülete sikeresen pályázott az Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma „1945 utáni, külföldön őrzött, magyar vonatkozású iratok feltárása és közzététele” című szakmai programja keretében a moszkvai föderációs és városi levéltárakban végzendő, magyar vonatkozású levéltári forrásokat feltáró kutatások támogatására. E célkitűzésnek megfelelően kutatási témaként az 1945 és 1964 közötti szovjet-magyar kulturális-politikai kapcsolatok vizsgálatát választottam, különös tekintettel a kulturális életet befolyásoló propagandaszervezetek magyar vonatkozású iratanyagának feltárására. A kutatás helyszínéül az Orosz Föderáció Állami Levéltárát (Государственный Архив Российской Федерации) jelöltem meg, amely a legfelsőbb szovjet államhatalmi és közigazgatási szervek iratanyagát őrzi, és a kutatás feltételeit, körülményeit, illetve a levéltár által nyújtott szolgáltatásokat tekintve is modern és kutatóbarát helynek számít.

A második világháború lezárását követően kialakult szovjet nagyhatalmi státusz számos új lehetőséget nyitott a Szovjetunió számára, hogy saját pozícióját és befolyását erősítse szinte egész Európában, de még a tengerentúl is. E nagyszabású feladat kidolgozása és megvalósítása azonban igen összetett külpolitikai mechanizmust igényelt, amelynek szerves részét képezte egy olyan intézményrendszer, amely a kommunista ideológia és értékrend terjesztésére, a szovjet kultúra közvetítésére, illetve a baráti országokkal (főként az értelmiségi rétegekkel) való kapcsolattartásra ösztönözte a szovjet politikai propagandát, hogy a Szovjetunió ezáltal a saját érdekei mentén formálhassa a külföldi országok kulturális életét és közvéleményét.¹ A rendszer nem az új világregend kialakulásával együtt jött létre, hiszen az alapjai egészen a húszas évekig nyúltak vissza. Legfőbb elemeit többek közt olyan intézmények és szervezetek alkották, mint a Szovjet Írószövetség Külföldi Bizottsága, a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társasága, majd a Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége, de ide sorolható a Szláv Bizottság, a Mezsdunarodnaja Knyiga Külkereskedelmi Vállalat, az Állami Rádió- és Televízió Bizottság és a Szovjet Tájékoztatási Iroda is.

¹ Стыкалин, А. С. Пропаганда СССР на зарубежную аудиторию и общественное мнение стран Запада в первые послевоенные годы (по документам российских архивов). Вестник Московского Университета. 1997. Сер. 10. No.1. С. 57–70; No. 2. 35–46.

Függetlenül a nemzetközi helyzet változásától, a világ számára mindig is fontos szempont volt, hogy átfogó információt kapjon a Szovjetunióról. A két világháború közti időszakban a külföldre irányuló szovjet propaganda elsősorban a baloldali értelmiség szűk körére összpontosított. A második világháború győzelme azonban alapvető változásokat hozott. A Szovjetunió politikai befolyása megnövekedett Európában, így a német megszállást túlélő európai országok társadalma, közvélekedése és a szovjet birodalomról alkotott képe is átformálódott, amelynek eredményeképpen a szovjet kultúra és művészet iránt érdeklődő, a propaganda tevékenységet befogadó közönség köre jelentősen bővült.

A számos csatornán keresztül terjesztett különféle ideológiai és kulturális termékek kezdettől fogva politikai célokat (is) szolgáltak, és ebben az új, kedvező helyzetben a Szovjetunió minden eszközzel igyekezett elérni, hogy a saját kultúráját, életmódját és értékrendjét előmozdítsa a szépirodalmi műveken, a szakirodalmi munkákon, a klasszikus zenén, a képzőművészeti kiállításokon, a rádiós műsorközvetítéseken és a filmiparon keresztül. A szovjet megszállást megtapasztalt, majd a szovjet befolyási övezetbe került közép- és kelet-európai országokban, így Magyarországon is, ez a törekvés nyilvánvalóan különösen nehéznek bizonyult.² Kérdés, hogy a szovjet propagandagépezet által megtett lépések milyen eredményt hoztak.

A kutatóutam során a felsorolt propagandaintézmények közül két fond magyar vonatkozású iratanyagát vizsgáltam meg.

A Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társasága, vagyis a VOKSZ (Всесоюзное Общество Культурных Связей с границей – ВОКС) szervezetét azzal a céllal hozták létre, hogy a Szovjetunió kétoldalú nemzetközi kulturális kapcsolatait koordinálja, intézményi és személyi szinten egyaránt. Számos országban önálló kirendeltséggel rendelkezett, Magyarország esetében viszont a szovjet diplomáciai képviselő részeként működött: a VOKSZ magyarországi megbízottja tisztségét a budapesti szovjet nagykövetség első titkára töltötte be az 1945–1956 között, vagyis a képviselő létrehozásától egészen annak megszüntetéséig.

A VOKSZ intézményrendszerének iratanyaga a teljes időszakra (1925–1957) vonatkozóan hozzáférhető, a Magyarországgal kapcsolatos dokumentációs anyag több jegyzékben is fellelhető, és az ügyiratok a levéltári segédletek alapján minden nemzetközi viszonylatban jól kereshetők. Az általam vizsgált szovjet-magyar ügyiratok anyaga (néhány kivételtől eltekintve) jó állapotban maradt fenn, és éves szinten, kronologikusan rendezettek.

A dossziék számos, alapvető információértékkel bíró dokumentumot tartalmaznak: a VOKSZ központi szervei és a magyarországi megbízott közti levélváltásokat, jelentéseket és direktívákat, negyedéves és féléves munkabeszámolókat, amelyek

² A témával kapcsolatban lásd Baráth Magdolna: A Szovjetunióról kialakult és kialakított kép változásai. In: A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990. Bp., 2014. 41–76.

segítségével a szervezet magyarországi jelenléte és tevékenysége részletesen rekonstruálható. Az anyagban szép számmal találhatóak a kulturális diplomácia kutatása szempontjából igen értékes, a budapesti szovjet nagykövetség, illetve a rövid ideig működő debreceni és győri szovjet konzulátusok munkatársai által készített értékelések és javaslatok, számos közéleti személyiséggel, írókkal, tudósokkal, művészekkel folytatott beszélgetések leirata, és mindezzel párhuzamosan a magyar tudományos-művészeti élet egy-egy adott területét, vagy éppen egy-egy megye, település kulturális életét elemző, értékelő feljegyzések is. Külön témacsoportot képeznek a VOKSZ képviselőjével és intézményi hálózatával szorosan együttműködő Magyar-Szovjet Társaság budapesti és az országos tagszervezetei tevékenységéről szóló, a barátság-hónapok és más események, rendezvények megszervezésével, visszhangjával, hatásával foglalkozó iratok. Végül a harmadik irattípust a kulturális- és tudományos csereprogramok keretében Magyarországra és a Szovjetunóba szervezett utazások egyéni résztvevőinek és hivatalos küldöttségek úti beszámolóí alkották.

A szovjet Állami Rádió- és Televízió Bizottság (Государственный Комитет СССР по телевидению и радиовещанию – Гостелерадио) fondjában lévő dokumentáció rendkívül rossz (sérült, folyadékáztatta, töredékes) állapotban maradt fenn. A dokumentumokat ugyan évenként ügyiratokba sorolták, de sajnálatos módon az anyag abszolút rendezetlen, gyakorlatilag „összedobált iratcsomókból” áll (példaként, egy több feljegyzésből álló levélváltás részletei teljesen elszórtan találhatóak meg a dossziékban), és mindebből kifolyólag rendkívül nehezen kutatható.

A levéltár jegyzékei alapján a Rádióbizottság fondja (1933–1991) hatalmas mennyiségű iratanyagot takar: külön állagok őrzik a rádió és a televízió működését irányító szervek, az egyes szakosztályok és szerkesztőségek dokumentumait, munkaanyagait és beszámolóit, valamint a heti és havi rendszerességgel készített műsortervek, a sugárzott adások szöveg-leiratait. Példaként elég megemlítenünk, hogy a külföldre sugárzott rádióadások főszerkesztősége állagában csak Magyarországra vonatkozóan, az 1942–1964 közötti évekből több mint 2100 dosszié gyűlt össze.

A szovjet propaganda és befolyás kiterjesztése szempontjából, a szovjet-magyar viszonyokat illetően a Bizottság Nemzetközi Kapcsolatok osztálya jegyzékét, a Magyar Rádióval folytatott levelezés iratait tanulmányoztam. A dokumentumok minőségüket és tartalmukat tekintve is gyengének bizonyultak, annak ellenére, hogy a Szovjetunió korán felismerve a rádió tájékoztatáspolitikai jelentőségét, és így a nyomtatott sajtó mellett a rádió ügyét is kiemelt helyen kezelte: a dossziék megszámlálhatatlan táviratot és az egyes hatóságok közti levelezést továbbító, mellékletek nélküli kísérőleveleket tartalmaznak. A legfontosabb irattípusok, mint a felsőbb pártszervekben keletkezett értékelések, utasítások azonban szinte teljes egészében hiányoznak, és a kétoldalú kapcsolatokat meghatározó iratok, vagy a valós munkafolyamatokról tanúskodó levelezések is csak kis számban kerültek elő. A feltárt dokumentumok így egyelőre csak adalékokként szolgálnak a kutatott témában.

Vér Eszter Virág

Vándorünnep: történeti kutatások lehetőségei Párizsban

(Kutatási jelentés – részlet)*

Kutatási helyszínek

Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques

Az intézmény létesítésének előzménye a 16. század végére tehető, mivel a jelentősebb diplomáciai iratokat 1589-től a *Trésor de Chartre*-ba kellett megőrzésre átadni. Az alapítás Jean-Baptiste Colbert testvérének, Charles Colbert de Croissy-nak a nevéhez köthető, aki a külügyminisztérium államtitkáráként 1680-tól vállalta, hogy összegyűjteti és rendszerezeti követi szolgálatot is ellátó elődei politikai levelezését. Az iratok kezelését korábban folyamatos „vándorlás” jellemezte, a helyváltoztatásokból fakadóan. A gyűjtemény kialakításának elsődleges célja a diplomata tájékoztatását szolgálta. Az iratokat az előző uralkodói rezidenciából, Versailles-ból Párizsba szállították, ahol 1830-tól Auguste Mignet történész irányítása alatt megkezdődött az anyag feldolgozása és rendezése. Az iratok megfelelő elhelyezése továbbra is nehézséget jelentett, végül 1845-ben a francia parlament Képviselőháza megszavazta egy új épület létesítését a Quai d'Orsay-n.

A jelenlegi szervezeti kialakítás a 20. század második felében jött létre, Európa egyik legjelentősebb külpolitika-történeti gyűjteményének átszervezésével, amely a Külügyminisztérium Levéltára három – Párizsban, Nantes-ban és Colmarban működő – részlegének létrehozását eredményezte. A levéltár német határ közelében kialakított colmari filijában a németországi és ausztriai francia megszállására (1945–1955) vonatkozó iratanyagot őrzik. 1967-ben került sor a nantes-i székhelyű részleg¹ létrehozására, ahová a francia külképviseletek repatriált levéltárait „telepítették”. Ebből következően a nagykövetségek, követségek és konzulátusok iratai mellett a külföldön működő francia intézmények és kulturális központok, francia külképviseletek egyes szervezeti egységei, illetve nemzetközi bizottságainak hazatelepített iratanyagai, továbbá a Marokkói és Tunéziai Protektorátusok levéltárai s a központi közigazgatás egyes levéltárainak iratai is e helyszínen kutathatóak.

* A szerző párizsi kutatásai a Klebelsberg Kuno ösztöndíj keretében valósultak meg 2017 októberében. A cikk a pályázati kiírásban meghatározott kutatási beszámoló részeként készült a tárgyév decemberében.

¹ Le Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

A Quai d'Orsay-n rendkívüli nehézséget jelentő, fokozódó helyhiány és az egyre kedvezőtlenebb kutatási körülmények miatt új levéltári központot építettek Párizs egyik külvárosában, La Courneuve-ben, Henri Gaudin tervei alapján. A 2009-ben átadott épületegyüttes nem csupán a korábban különböző helyszíneken őrzött levéltári egységek egyesítését tette lehetővé, hanem további folyamatos gyarapodás számára is megfelelő raktározási körülményeket teremtett; s ezzel a Quai d'Orsay és a rue de la Convention-on működő konferencia-központ mellett a La Courneuve-i részleg jelenleg a külügyminisztérium harmadik párizsi egysége.

A levéltári iratanyagok négy stage-re – nagyobb szerkezeti egységre – tagolódnak. A levéltárosok feladatait a levéltári teendők főbb funkcióinak figyelembevételével alakították át, 1984-ben. Az „Írányító és Rendező Részleg” részben a rendezési, irattári feladatok ellátását végzi, „archives intermediaire”-ként is működik, ennek megfelelően a németországi és ausztriai francia megszállás során keletkezett iratanyagokat, magánarchívumokat, és egyéb elbeszélésen alapuló anyagokat (visszaemlékezéseket, interjúkat) is őriz. A „Történeti Részleg” állományában kutathatóak azon 30 évnél korábban keletkezett iratanyagok, amelyek derogációs eljáráson túljutva, kutatási korlátozások nélkül hozzáférhetőek. A „Szerződések Részlegében” találhatóak a bi- és multilaterális nemzetközi szerződések eredeti példányai, valamint azon nemzetközi egyezmények másodpéldányai, amelyekben Franciaország is szerepet vállalt. A levéltár (a hazai gyakorlathoz hasonlóan) önálló részlegként üzemelteti könyvtárát, amely több mint 500 000 rekordot számlál, s a kutatók számára csak külön, minisztériumi engedéllyel használható.

Archives nationales (France)

A francia Nemzeti Levéltár az állami adminisztráció központi szerveinek levéltárait „kezeli” – kivételt képez ez alól a továbbra is szakminisztériumi fenntartásban működő Honvédelmi Minisztérium Levéltára, és Külügyminisztérium Levéltára –; gyűjtőköre emellett a közérdekű jogbiztosító iratanyagok megőrzésére, valamint a nemzeti értékeket képviselő személyi fondokra is kiterjed.

A francia Nemzeti Levéltár létrejötté is a forradalomhoz köthető. Az ancien régime idején nem működött egyetlen, a teljes adminisztrációra kiterjedő, szervezeti-egységes központi levéltár. Mindössze a kiemelten fontosnak vélt szervek (például Parlament, Kancellária, Külügyminisztérium stb.) archívumainak őrzése valósult meg, különböző helyszíneken. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1790. szeptember 12-ei ülésén döntött a korábbi levéltárak Országos Levéltárrá való átnevezéséről, illetve összevonásáról. Az 1794. június 25-ei törvény rendelkezett a Nemzeti Levéltár egységes szervezetének kialakításáról, valamint szerepének meghatározásáról is. Emellett a törvény a működést illetően három, máig relevánsnak tartott alapelvet rögzített: a Nemzeti Levéltár központi szerepéről, az állampolgárai számára biztosí-

tott szabad hozzáférésről és a nemzeti levéltári hálózat kiépítésének szükségességéről. Az 1796. október 26-án elfogadott törvény e folyamat további folytatásának törvényi háttérét biztosította, mivel előírta az egyes megyeszékhelyeken a levéltárak létesítését. A megalakuló francia Nemzeti Levéltár – a kormánysszervek iratanyagának egységes kezelése mellett – gyűjtőkörének bővítésével újabb részlegek kialakítása mellett döntött. A forradalom során felszámolt korábbi központi intézmények levéltárainak, valamint az egyházmegyék egyes egységeiben – püspökségeken, plébániákon, kolostorokban – őrzött iratanyagok, továbbá az emigránsok és elítéltek archívumának átvétele valósult így meg. A Nemzeti Levéltárat Napoléon 1808-ban a Hôtel de Soubise-be telepítette, amíg a levéltári speciális igények figyelembevételével tervezett, kifejezetten az archívum számára épülő épületegyüttes elkészült a Mars-mezőn. A Levéltár Múzeumát 1867-ben alapították, amelyben az intézményben őrzött legjelentősebb iratokat állították ki. 1927-ben a levéltár állományának bővítésére újabb épülethez jutott, a korábbi Nemzeti Nyomda épületének otthont adó Hôtel de Rohan átvételével.

A Nemzeti Levéltár fontainebleau-i telephelyén létesített *Centre des Contemporary Archives* (CAC) 1969-ben nyílt meg. Gyűjtőköre a francia állam központi kormánysszerveinek 1958 – az Ötödik Köztársaság alapítása – óta keletkezett iratanyagaira terjed ki.

Az Aix-en-Provence-ban 1966-tól működő *Archives nationales d'outre-mer* (ANOM) a tengerentúli francia kolóniákra és Algériára vonatkozó miniszteriális iratanyagot (például a gyarmati minisztérium iratait), valamint az 1954–1962 között függetlenné vált francia gyarmatokról és Algériából visszatelepített francia levéltárak anyagait őrzi. Gyűjtőköre a területhez kötődő magán- és gazdasági vonatkozású archívumokat is felöleli, ezen iratok az intézményen belül külön egységet alkotnak. (A protektorátusok – Tunézia és Marokkó – anyagai ellenben az *Archives Diplomatiques*-ben találhatók.)

A Nemzeti Levéltár *Archives nationales du monde du travail* (ANMT) részlege 1993-ban nyílt meg Roubaix-ben. Állományába a gazdasági szervek, valamint a munkáltatókhoz, munkavállalókhoz – szakszervezetekhez, egyesületekhez és társaságokhoz – kapcsolódó iratanyagok tartoznak. A levéltárban őrzött dokumentumok jelentős része magánirat.

A korábbi telephelyek telítettsége újabb terjeszkedést tett szükségessé, Jacques Chirac kormányzása idején, 2004-ben döntöttek a Pierrefitte-sur-Seine-i helyszín választásáról. Az európai viszonylatban legnagyobb raktárral rendelkező, Massimiliano Fuksas által tervezett új levéltárépület átadására 2013-ban került sor.

Bibliothèque nationale de France

A francia Királyi Könyvtár előzményének V. Károly kezdeményezését tekintik, amellyel 917 darabot számláló magángyűjteményét egy külön helyiségben helyeztette el a Louvre-ban s uralkodása idején jelentősen gyarapította könyvtárát. Több ezer

darabból álló kéziratgyűjteményéről Guilles Malet 1376-ban készített katalógust. A könyvtár állománya az uralkodó halálát követően, elsősorban hanyag kezelés következtében rendkívül lecsökkent. A gyűjtemény ismételt gyarapodása XI. Lajos uralkodásához köthető. Jelentős magánkönyvtárrá I. Ferenc alakította tudományos igényű fejlesztéseivel. A kötelezpéldány-szolgáltatás előzményének tekintett, 1573-ban kiadott ún. Ordonnance de Montpellier is I. Ferenchez köthető, amely beszolgáltatási kötelezettséget írt elő a Franciaországban megjelent kötetekre vonatkozóan a Királyi Könyvtár részére. A dépôt légal a bevezetést követően a szisztematikus gyarapodás egyik legjelentősebb forrásává vált, melynek eredményeként franciaországi nyomtatású munkák elérhetőek a könyvtár állományában, a 16. század végétől. A könyvtári anyag elhelyezése súlyos nehézségeket okozott. IX. Károly a gyűjteményt Párizsba szállíttatta, a legértékesebb darabjait a Louvreban őrizték, a könyvtár többi részét pedig kolostorokban raktározták. A 18. század jelentős változást hozott az őrzési helyek viszonylatában; az állomány egy része – a ma is a könyvtár egyik központi egységének tekintett² – rue de Richelieu-n, a Louvre közelében található épületegyüttesbe³ került. Colbert az uralkodó dicsősége emelésének szolgálatában jelentős könyvtári fejlesztéseket valósított meg, a gyarapítást illetően elsősorban nagyszabású vásárlásokkal, valamint számos felajánlás elfogadásával növelte a könyvtár állományát. Emellett két, a rue de Richelieuvel párhuzamosan elhelyezkedő Rue Vivienne-i palotáját is átadta könyvtári célra. A folyamatosan bővülő állomány megfelelő elhelyezésére a 18. század során több szomszédos épületet is sikerült megszerezni, amelyekből Robert Cotte tervei alapján egységes épületegyüttest alakítottak ki. A francia forradalom idején a korábbi királyi gyűjtemény állami tulajdonba vételével jött létre a Nemzeti Könyvtár, amelynek állománya e periódusban megsokszorozódott az egyházi gyűjtemények, valamint az arisztokrácia magánkönyvtárainak államosításával. A 19. században is jelentős nehézséget okozott az állomány megfelelő elhelyezése. Az ekkor bekövetkezett változások sorából kiemelkedik a Prosper Mérimée által vezetett bizottság munkája, amelynek átalakításra, korszerűsítésre vonatkozó javaslatai egy részét az uralkodó is magáévá tette, s Henri Labrouste építész bízta meg az épületek egy részének átalakításával, illetve felújításával. E munkálatok részeként alakították ki a nagyolvasót is.

François Mitterrand második ciklusának nyitányaként 1988-ban egy új könyvtári központ létesítéséről döntött a Tolbiac kerületben, a helyhiány megoldására és a korszerű könyvtári szolgáltatások megvalósítására. A ma már nevét viselő könyvtári részleg felavatására 1995-ben került sor. A négy nyitott könyvet formázó toronnyal épült, 360 ezer km² alapterületű épületegyüttest Dominique Perrault tervezte. Az olvasótermek két szinten helyezkednek el, a süllyesztett belső kert körül. A felső

² Le site Richelieu-Louvois

³ 58 Rue de Richelieu, 75002 Paris

udvari szint⁴ a nagyközönség számára kialakított 1500 férőhelyes szakosított olvasó- és tanulási övezetekkel rendelkezik, míg a kutatók igényeit a 2000 férőhellyel bíró alsó udvari szint⁵ szolgálja. *Bibliothèque de recherche* négy szakolvasói – történelmi-filozófiai, jogtudományi, közgazdaságtudományi-politikai és irodalmi-művészeti – részre tagolódik, emellett itt található a ritka könyvek gyűjteménye, valamint az audio-vizuális részleg is.

A BnF részei:

- Le site Richelieu-Louvois (Kézirattár, Éremtár, Fényképtár, Kis- és Aprónyomtatványtár)
- Bibliothèque-Musée de l'Opéra (Színháztörténeti- és Zeneműtár)
- Bibliothèque de l'Arsenal (Különggyűjtemények)
- Bibliothèque François-Mitterrand
- Bussy-Saint-Georges Technical Centre
- Maison Jean Vilar (Avignon)
- Centre Joël Le Theule (Állományvédelmi Központ)

Kutatói feltételek, levéltár- és könyvtárhasználat egyéb gyakorlati tapasztalatai

Az anyaggyűjtést bizonyos mértékig megkönnyítette, hogy – az egyre anakronisztikusabbá váló magyarországi gyakorlattal ellentétben – mindhárom általam felkérésített gyűjteményben kizárólag elektronikus úton lehet benyújtani a raktári kéréseket. Az *Archives Diplomatiques*-ban – feltehetően biztonsági okokból – annyi megszorítással, hogy az espace personnelhez való hozzáférést s így a rendelések továbbítását kizárólag a levéltár egyik helyiségből, a la Salle des inventaire-ből teszik lehetővé. A levéltár fond- és állagjegyzékeinek egy részéhez ellenben nyílt hozzáférést biztosítanak az ADEL (*Archives diplomatiques en ligne*)⁶ használatával. A mikrofilmen elérhető anyagok azonnal kutathatóak, az online kérés során megadott raktári szám ismeretében a kutatók önkiszolgáló rendszerben a la Salle des microfilms-ben kereshetik ki az általuk áttekinteni tervezett tekerceket. (Egyidejűleg mindössze egyetlen film használata engedélyezett.) Mikrofilmre is rögzített iratok kizárólag mikrofilmen kutathatók. Az eredeti állapotában kutatható anyagok esetében a – maximum 6 doboznyi – raktári kérést legkorábban másnapra tudják teljesíteni, az előrendelés biztosított. Ezek ismeretében a későbbiekben már könnyen előre tervezhetőek, ütemezhetőek a további kutatások, valamelyest csökkentve a várakozási időt.

⁴ Haut-de-jardin

⁵ Rez-de-jardin

⁶ <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/s-orienter-dans-les-fonds-et-collections/fonds-et-collections-d-archives/article/portail-de-rechercher-et> (A letöltés ideje: 2018. november 21.)

Az *Archives nationales*-ban – a beiratkozás során elkészített espace personnel birtokában – azt tapasztalhatjuk, hogy azonosító és jelszó birtokában a levéltár központi oldaláról bárhol benyújthatóak a raktári kérések. A korlátozás kizárólag a kért anyagmennyiséget érinti. Előzetesen egy adott napra mindössze 3 őrzési egységnyi – rendszerint doboznyi – iratanyag kérhető, de újabb dátumok kiválasztásával további előjegyzések eszközölhetőek. (Az át nem vett megrendelések esetében engedélyeznek kisebb türelmi időt, amely további egy napra őrzést jelent, s ezt követően küldik csak vissza az át nem vett anyagot. Átvett iratanyagok esetén a kutató kérésére további, esetenként folyamatos hosszabbítások lehetősége is biztosított.) Tekintettel arra, hogy – ellentétben a magyarországi gyakorlattal – az intézményben dolgozó raktárosok nem képzett levéltári szakszemélyzet, ezért nem feladatuk a kérések levezetése, ahogyan arra számos példa ismert más európai levéltárakból is (például a HHStA esetében). A kutatás során egyidejűleg egyetlen doboznyi iratanyag áttekintése engedélyezett, ezt követően kérhető, szintén egyenként a kikért anyagok további kiadása. Az aznapra kikért iratanyagok végleges, raktárba való visszaküldését követően is folytatható a kutatás újabb kérések leadásával, amelyet előreláthatóan ¾-1 óra várakozási időt követően tudnak teljesíteni.

Az 1979-ben hatályba lépő francia levéltári törvényben meghatározott kutatási korlátozások a 19. századra irányuló kutatásaimat nem érintették, a hazai gyakorlathoz hasonlóan. A jogszabály a kutatások engedélyezését az irat keletkezésétől számított 30 éves kutatási határ kijelölésével szabályozza. A személyiségi jogok védelmében 150 éves kutatási korlátozás érvényesül azon dokumentumok esetében, amelyek különleges személyes adnak minősülő – egészségi állapotra utaló – információkat is tartalmaznak és a korlátozás 120 évre csökken a születési adatokat is magában foglaló iratok kutatása esetén. 100 évre terjedő kutatási korlátozás van érvényben a bírósági iratanyag, valamint olyan egyéb statisztikai céllal készült dokumentumok esetében, amelyek személyes és családi vonatkozású információkat is rögzítenek. 60 éves kutatási korlátozást határoz meg a törvény az államtitoknak minősülő, valamint a nemzetbiztonsági adatokat tartalmazó iratokat illetően, valamint személyes jellegű magáninformációkat rögzítő dokumentumok esetében is.

A *Bibliothèque Nationale (France)* esetében szintén hasonló kutatási feltételek fogadják a kutatókat. A beiratkozást követően, kötelezően kitöltött espace personnel birtokában és a BnF központi honlapjáról történő sikeres bejelentkezés után raktári kérések bárhol továbbíthatóak. A korlátozás ez esetben is kizárólag a kért mennyiséget érinti: egy adott napra mindössze hat könyvészeti anyag kérhető, de újabb dátumok kiválasztásával további előjegyzésekre van lehetőség. Előrendelés esetén a megadott időponttól való eltérés esetén a kéréseket kevesebb mint fél órán belül visszaszállítják a raktárba, hacsak a központi számon nem jeleztük esetleges késésünket, vagy nem módosítottuk korábbi kérésünket. S bár a raktári rendelések ismételten benyújthatóak, ez általában a vártnál lényegesen több időt vehet igénybe.

(A normál várakozási idő az itthoni gyakorlathoz hasonlóan rendszerint $\frac{3}{4}$ -1 órát tesz ki.) Tekintettel az egyes szakolvasók jelentős olvasóforgalmára egyébként is célszerű előzetes helyfoglalást tennünk, hogy a tervezett időben mindenképpen legyen helyünk az olvasóteremben. Ellenkező esetben – főként a délutáni órákban – már csak más, távolabbi termekben kaphatunk helyet, de nagyobb forgalmú napok esetén még ott sem. Félretételre csak egymást követő napokon nyílik lehetőség, ily módon korábban átvett, továbbra is a kutatni kívánt anyagaink folyamatosan hosszabbíthatóak. Ellenkező esetben ismételt kérést kell kezdeményeznünk. (Saját oldalunkról mindhárom gyűjteményben megtekinthetőek kutatási előzményeink is.)

A kutatás tervezése során arra is célszerű figyelni, hogy a belépést megelőző biztonsági ellenőrzések (főként a BnF-ben) hosszabb időt is igénybe vehetnek, bár a Nemzeti Könyvtár esetében kutatói olvasójegy birtokában – VIP olvasónak minősülve – a várakozás lecsökkenhet. Kivételt képezhet ez alól a vasárnap: a fokozottabb olvasói érdeklődésből fakadóan aznap lassabban lehet bejutni.

Összességében a kutatási körülmények mindhárom helyszínen igen kellemesnek mondhatók, főként magyarországi összehasonlításban. (Kivételt képezhet ez alól a Külügyminisztérium La Courneuve-i részlegében kialakított Inventáriumok terme, ahol megmagyarázhatatlan módon túlzott hűtést alkalmaznak. A preventív konzerválást – azaz a nemzetközileg elfogadott, legkorszerűbbnek ítélt hűtve tárolást – igénylő korabeli segédletek amúgy sem használhatók, a fond- és állagjegyzékek többsége pedig online felületen, digitalizált formában érhető el, s a teremben offline változatban hozzáférhető nyomtatott jegyzékek többsége, korából fakadóan nincs rossz fizikai állapotban.)

Forrásrögzítés, reprodukció

A megváltozott állományvédelmi és reprográfiai szabályozások következtében valamelyest kivételezett helyzetben lehettem a korábban Párizsban kutatásokat folytató ösztöndíjasokkal szemben. A fotózásra és a fénymásolásra vonatkozó szabályok enyhülésével számos felvétel volt rögzíthető, ideálisabb körülmények között és akár rövid távú anyaggyűjtés során is. Az általam felkeresett kutatóhelyek mindegyikében lehetőségem nyílt kutatási célra, saját használatra díjmentesen fényképfelvételeket készíteni, nem profi felszereléssel.

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni Garadnai Zoltánnak, Szögi Lászlónak, Zeidler Miklósnak, F. Dózsa Katalinnak, Borovi Dánielnek, és a párizsi Magyar Intézet munkatársainak, különösen Karinthy-Rébay Orsolyának, hogy tanácsaikkal, javaslataikkal segítették párizsi kutatómunkám előkészítését, illetőleg megvalósítását.

Bárth János: Jankováci levelek

*Jobbágyvagyon és örökösödés a bácskai Jankovácon
a XIX. század első felében*

*MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára,
Kecskemét, 2018. 264 p. ISBN 978-963-9815-50-6*

Aki esetleg a címben szereplő földrajzi nevet keresné a mai térképeken és a Google Maps nem adna ki találatot, ne csodálkozzon. A Bárth János által ábrázolt egykori Jankovác jobbágyi világának színhelyet adó település ma Jánoshalma néven keresendő. A középkori Jankó, Jankszállásként említett pusztá, majd falu a török háborúk utáni kamarai újratelepítést követően virágzott fel, és vált mezővárossá. A szerző által vizsgált időszakban az ország területéhez viszonyítva még földrajzi elhelyezkedése is más volt Jankovácnak, mely 1904 után kapta a Jánoshalma nevet. A 19. század első felében még Bács-Bodrog vármegye legészakibb csücskének volt meghatározó mezővárosa. Trianon utáni helyzete változott, a mai szerb–magyar határhoz viszonyítva 35 kilométerre található, Tompától északnyugatra.

Az 1944-ben született Bárth János egész életét az alföldi tanyavilág, az egykori mezővárosok és falvak paraszti társadalmának, néprajzának, agrártörténetének, népesedéstörténetének, vallási néprajzának vizsgálatával töltötte. Muzeológusi, történészi, oktatói pályájának során számtalan érdekes és fontos kötetet, tanulmányt készített a 18-19. századi Duna-Tisza közén élő emberek életmódjáról, szokásairól, társadalmáról és gazdálkodásáról. Ezen újabb kötet szülőföldjének, Jankovácnak az agrártársadalmáról szól, bemutatva egy 19. századi Bács-Bodrog vármegyei mezőváros életmódját, lakóinak gazdálkodását, társadalmának rétegződését, tárgyi néprajzát.

A kutató kergethet nagy álmokat egy-egy történeti téma kibontása során, azonban az írott és helyenként a tárgyi források megléte, vagy meg nem léte sokszor behatárolja lehetőségeinket. Jankovác mezőváros vizsgálata kapcsán azonban források bőségéről beszélhetünk és a szerző alaposágát dicséri, hogy e forrásokat példaértékűen használta fel. Az alföldi mezővárosok esetében sokszor tapasztaljuk azt, amit a dunántúli recenzens is irigyel, hogy a 19. század első feléből származó mezővárosi tanácsai jegyzőkönyvek is fennmaradtak. Jankovác esetében is rendelkezésünkre állnak szerencsére e ritka források. A korszak rendi társadalmában mindig fontos volt a jobbágytelkeket birtokló földesúri család személye, annak viszonya a településhez. A történész, néprajztudós szempontjából pedig az lényeges, hogy e család anyaga megmaradt-e az utókornak. A település birtokos családjának, az Orczy családnak a levéltára az MNL Országos Levéltára P szekciójában rendelkezésre áll, és emellett

pedig a végrendeleteket, hagyatéki leltárakat, jobbágyleveleket is tartalmazó úriszéki anyag az illetékes megyei levéltár gyűjteményét gazdagítja. A szerző a szomszédos magyar, valamint határon túli megyék levéltári anyagait is bevonta kutatásába.

A kötet két nagyobb egységre tagolódik. Az első részben a mezőváros gazdálkodásának, paraszti társadalmának részletekbe menő elemzését olvashatjuk. A második részben hatvanhárom – a kötetben – felhasznált dokumentumot közöl a szerző.

A százötven oldalas elemző rész Jankovác birtoklástörténetével, és a kissé hosszadalmas, talán szakembereknek szóló kötet esetében elhagyható, úriszék működéséről szóló fejezettel kezdődik. A következő nagy fejezet a jobbágyvagyon, jobbágygazdaság, gazdálkodás és életmód tükrében mutatja be a 19. századi mezővárost. A háromnyomásos földművelést folytató jobbágyok a külterülethez tartozó Hergevicán is birtokoltak földeket. Jankovác azoknak a kettős határhasználatú településeknek számát gazdagítja, amelyekre jellemző, hogy voltak úrbéri földjeik és voltak olyan területeik is, amelyek mentesek voltak az úrbéri kötöttségektől. Természetesen a földesúr és a mezőváros lakói e földek jogai kapcsán ellentétes érdekeket képviseltek és így a 19. század folyamán hosszú évtizedekig húzódó pereket folytattak. A történész szerencséje ez, és az is, hogy e perek iratanyaga, benne a határhasználatról, gazdálkodásról és sok másról szóló értékes adatokat hordozó iratok fennmaradtak. A szerző az agrárgazdálkodás szegmensein haladva a mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlő- és kertművelés elemzésével árnyalja a korabeli Jankovác gazdálkodási viszonyait. A mezőváros gazdasági teljesítőképességét nemcsak önmagában, hanem megyei kontextusba helyezve, a szomszédos hasonló mezővárosokkal összehasonlítva mutatja be. Emellett az alföldi gazdálkodási egység, a szállásbirtok működéséről is képet kap az olvasó. A gazdálkodáshoz szükséges eszközöket a fellelt hagyatéki leltárak gazdag anyaga szolgáltatta a szerző számára. Aki a korabeli paraszti társadalom tárgyi néprajzával szeretne megismerkedni, e kötetben számos példát talál a korban használt eszközökre.

A mű következő fontos fejezete, a mezőváros paraszti társadalmának elemzését, dinamikáját, rétegződését adja. A szerző nagyon határozottan leszámol azzal a toposszal, hogy a jobbágyságot egységesen egy szegény társadalmi osztályként értelmezzük. A fennmaradt hagyatéki leltárakból számos példát láthatunk arra, hogy mi mindennel bírt egy több jobbágytelekkel bíró gazda. A korabeli jankováci paraszti társadalom rétegződésének bemutatása nagyon fontos és értékes része a kötetnek. Az alföldi paraszti társadalom gazdasági, jogi alapegysége a többgenerációs nagycsalád volt. A családon belüli viszonyokat, a család belső munkamegosztását a birtokelosztás megvalósulását és a családtagok egymás közti viszonyait Bárth János sok példa és hatalmas forrásbázis felhasználásával elemzi. Ez a rész, külön kitérve az árvák helyzetére, talán a kötet legizgalmasabb fejezete.

A történeti rész befejeztével a függelékben hatvanhárom dokumentumot közölt a szerző. Ezek döntő többsége az úriszéki iratanyagból származó jobbágylevelek,

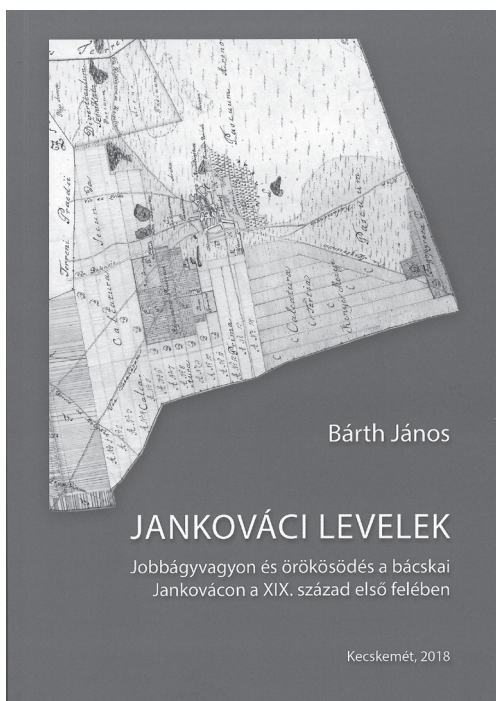
hagyatéki leltárak, végrendeletek, egyezséglevelek körébe tartozik. (A forrásokban és az elemző részekben közölt jobbágynévsorok esetében érdemes lett volna a mai keresztnévalakokat használni az egységesítés érdekében. A betűhív közléstől talán ez esetben eltekinthetett volna a szerző.) A forrásközlő rész nemcsak a néprajzosoknak, történészeknek lehet érdekes. A közölt dokumentumok a 19. század első felének paraszti társadalmának és gazdaságának minden szintű iskolai bemutatásához plasztikusak, jól felhasználhatóak, hasznosak lehetnek, ezért egy e kort tanító történelemtanár számára is jól alkalmazhatóak.

E kötettel Bárh János életművében visszatért a szülőföld gyökereihez, fontos és hatalmas munkát végezve gazdagította a 19. századi Duna–Tisza közén élő emberek életmódjáról, gazdálkodásáról meglévő ismereteinket.

A kötet borítója a korabeli Jankováci határtérképek részleteivel szép külsőt ad a kiadványnak.

A kötet megjelenéséért a mai nehéz könyvkiadási körülmények között köszönet illeti a szerzőt és kiadó levéltárat.

Polgár Tamás

EÁrchívum

Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére

(Szerk.: Héjja Julianna Erika – Sáfár Gyula)

MNL Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2017. 364 p. ISBN 978-963-7239-73-1

Nehéz dolga van annak, aki egy ünnepi tanulmánykötetről ír kritikát. Az ünnep ugyanis kultikus viszonyulást feltételez valamilyen eseménnyel, csoporttal vagy személlyel kapcsolatban, a kritika pedig nehezen fér meg egy lapon a kultusszal. Pedig azokat a tanulmányokat, amelyek az EÁrchívum (Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére) című impozáns kötetben jelentek meg, éppen ilyen kultikus tisztelet hívta életre és fűzte egybe, így igen nehéz a kritika száraz nyelvéen erről a könyvről beszélni.

Természetesen nem a kultusz okoz gondot, hiszen bármelyik kritikus, ha olvasta már Erdész Ádám tanulmányait, hallotta remekül megszerkesztett előadásait, amelyekben mindig fejből idéz hosszabbnál hosszabb szövegrészeket, vagy csak figyelte, hogyan foglalja össze jó érzékkel a Bárka folyóirat társadalomtudományi rovatának tanulmányait, az feltétel nélkül helyeselni fogja, hogy kötet jelenjen meg a kiváló tudós tiszteletére. Nem, nem ez okoz problémát. Az viszont inkább, hogy a kritika a kultusz egységes, közösségi jellegét kísérli megbontani azzal, hogy kiemel, szelektál, bírál, azaz „belemászik” a szövegekbe a maga megosztó, tiszteletet nem ismerő eszközeivel. Ennek a nehéz feladatnak a megoldására tesz kísérletet most jelen írás.

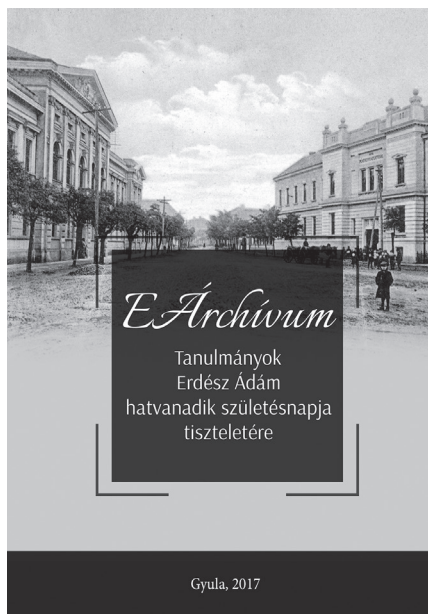
Az EÁrchívum mutatós könyv, komolyságát már kívülről jelzi a keménykötés, a finom arany-fekete címlap egy régi képpel, amin a gyulai városháza és a vele szemben álló Békés Megyei Levéltár épülete látható, amely intézménynek jelenleg Erdész Ádám a vezetője. A Megyeház utca aszfaltotlan idillje egyre beljebb hívja a nézőt a kötet terébe. A cím ráadásul ötletes, monogramjával megidézi az ünnepelt személyt, utal a foglalkozására is, de átvitt értelemben az értékek megőrzésének fontosságát is jelöli. Ha az alcím jelöletlen dupla birtokosa zavarja is a szemünket, azért mindenképpen elismerhetjük, hogy az ünneplőknek reprezentatív könyvet sikerült összeállítaniuk.

A szövegek sorát Szabó Ferencnek és Sáfár Gyulának humorral fűszerezett köszöntője nyitja, amelyben olvashatunk az ünnepelt életéről, tanulmányairól, pályafutásának fontosabb állomásairól. Ehhez kapcsolódik egy „Tabula gratulatoria”, ahol ismert közszereplők, híres irodalmárok, kiváló tudósok neveit olvashatjuk.

A könyv huszonöt tanulmányt tartalmaz hat ciklusra bontva, a végén pedig Erdész Ádám írásainak impozáns válogatott bibliográfiáját böngészhetjük tizenhat oldalon keresztül. Az ünnepi tanulmánykötetek „átka” azért ezt a könyvet is sújtja,

mégpedig az, hogy az ilyen kötetekbe túlságosan sokféle tudományos téma, egymástól eltérő megszólalásmódok kerülnek egybe a kultusz egységesítő miliójében. Ezt a problémát a szerkesztők úgy próbálták megoldani, hogy nagyjából tematikus egységeket hoztak létre az értekezésekből. Az első ilyen, a „Források, kútfők, töredékek” szövegközléseket tartalmaz, a második, a „Hatalom, diktatúra, megtorlás” pedig a kommunista diktatúra bugyraiba kalauzolja az olvasókat. A „Körben – család, közösség, társadalom” már egy nehezebben körvonalazható szövegcsoporthoz tartozik, hiszen egy fogalomtörténettel foglalkozó tanulmány kerül egy várostörténeti (vagy katasztrófátörténeti) és egy kultusztörténeti értekezés mellé, amit egy Küry Albert alispán működéséről szóló és egy polgári szokásokról írt tanulmány egészít ki ciklussá. A negyedik rész, az „Arcvonalak, portrék, karakterek” nagyjából egyes emberekről ad leírást, amit a „Békés megye forrásvidékén” című ciklus hat, a címben jelölt térséghez kapcsolódó tanulmány követ. Ezekből némileg különválnak az „(Igazgató) Úr ír”, ami az ünnepeltet méltató írást és a már említett bibliográfiát tartalmazza. Ám nemcsak témára nézve sokszínű a kötet, de többféle műfajt is magába foglal. Szövegközlések (melyeket a szerkesztők jó érzékkel fűszereztek egybe, egy ciklusba), tanulmányok, sőt egy adattár is olvasható itt. Mellettük Erdmann Gyula egy lábjegyzet nélküli, egyébként kiváló összefoglaló esszét írt a kötetbe az ’56 utáni Békés megyei megtorlásról, Elek Tibor pedig Erdész Ádám irodalmár-pályafutását felvázoló, szintén remek esszével gazdagította a könyvet. Nem volt hát könnyű dolguk a szerkesztőknek, Héjja Julianna Erikának és Sáfár Gyulának, akik igyekeztek a legideálisabb megoldást megtalálni: téma szerint, azon belül pedig nagyjából kronológiai sorba rendezni az írásokat.

A kötet címében is megjelenő archívum jelleget a szövegközlések emelik ki leginkább. Tilcsik György a Mezőhegyesi Cs. kir. Ménesről közli Kunits Mihály 19. századi ismertetőjét, kapcsolódva egyrészt Erdész Ádámnak a mezőhegyesi ménesről szóló munkájához, másrészt felhívva a figyelmet a 19. századi utazók értékes leírásaira. A szöveg olvasását megfelelő jegyzetanyag segíti, Kunits szövegét pedig térkép is kiegészíti (sajnos két lapra szabdalva, nehezen áttekinthető módon). Pajkossy Gábor, a kiváló történész Kossuth egy korai szövegét közli „Critikai töredékek” címmel 1832 decemberéből. Gecsényi Lajos Bartók László zágrábi főkonzul 1941-es naplójából választott egy izgalmas szövegrészt Jugoszlávia német támadás előtti utolsó időszakából. Az így megismert nagyon szimpatikus politikus nemcsak realisan mérte fel a térség országainak lehetőségeit, de saját gondolatainak, érzéseinek és félelmeinek leírásával emberközeli is tette ezt a naplót. Az utolsó szövegközlés Nagy Mihály Zoltán tollából származik, aki Márton Áron, gyulafehérvári püspök egyik, a Szekuritáté által lehallgatott beszélgetését tárja az olvasók elé. Összefoglalóan elmondható a szövegközlésekről, hogy még laikusok számára is izgalmas olvasmányok lehetnek, bár a jegyzeteket talán egységesíthették volna a szerkesztők (Kunits Mihály szövegében lábjegyzetek segítik a tájékozódást, a Kossuth Critikai töredékeiben viszont a szöveg előtt kapnak helyet a magyarázatra szoruló részek leírásai).

A második ciklust indító tanulmányt Mikó Zsuzsanna írta „A magyar népbírósi rendszer megszervezése, 1945–1949” címmel, melyben a szerző a második világháború után megalapított különös-különleges igazságszolgáltatási fórum történetének leírására vállalkozik. A kronologikus rendben haladó, jól argumentált írás megfelelő összefoglalóját adja a témának. Olyannyira, hogy az olvasónak kedve támad néhány peranyagot részletesebben megvizsgálni (ez sajnos szétfeszítette volna a tanulmány kereteit). Erdmann Gyula, ahogy azt korábban jeleztem, egy olvasmányos, remek esszében vázolja fel Békés megye sorsát az 1956-os események után. A megtorlás kegyetlenségét emberi sorsok bemutatásával érzékelteti, kiemelve, hogy a forradalom idején választott vezetők békésen és problémamentesen vitték a települések ügyeit, amit sajnos a forradalom után „meg kellett torolni...” Völgyesi Orsolya hasonlóképpen tárja elénk az 1950-es évek abszurd valóságát a Fekete Gabriella és társai ellen indított per leírásával. A per kiválóan reprezentálja a kommunista diktatúra egyház- és közösségellenességét és azt a groteszk paranoiát, ami arra készítette a hatalmat, hogy egy katolikus közösségben szinte rendszerellenes kémszervezetet lásson. Ö. Kovács József „A kollektivizálás Békés megyei történetéről” című tanulmánya bevezetőjében kiemeli, milyen fontosak a források egy olyan esemény reális megítélésénél, amelynek részletei az „elfojtott emlékezetbe” kerülnek. Nem véletlen tehát, hogy az értekezés egészen kiváló forrásanyaggal dolgozik, gyakran és hosszan idézve a szövegekből. A második ciklust Cseh Gergő Bendegúz és Tóth Eszter közös tanulmánya zárja az állambiztonsági szervek számítógépes nyilvántartásáról.

A témát (és hosszúsága miatt egy kicsit az olvasót is) kimerítő írás precízen gyűjti egybe a gépi adatfeldolgozás és -tárolás lépcsőfokait a számítógépek hőskorától egészen a rendszerváltás időszakáig. Az utolsó rész viszont közli, hogy nem tekinthetők hitelesnek forrásoknak a számítógépek segítségével kezelt adatok, egyben felhívja a figyelmet a papír alapú iratok kritikus kezelésére is.

A harmadik ciklusban Kövér György egy fogalomtörténeti tanulmányban vezeti végig a 20. század végén újra népszerűvé váló „civil társadalom” fogalmának történetét Arisztotelész premodern szóhasználatától kezdve Concha Győző 20. századi társadalom-fogalmáig. A tanulmány nagy érdeme, hogy a fogalom 19. századi magyar recepcióját áttekintve olyan gondolkodókra hívja fel a figyelmet, mint például Lukács Móric, Hunfalvy Pál vagy Eötvös József, akik európai műveltségű politikusként kísérletet tettek a fogalom leképezésére és hazai alkalmazására. A tanulmány sajnos azt írja: „nincs itt tér a legújabb nemzetközi eredmények részletes összefoglalására”, pedig az értekezést értelmező olvasó talán erre is kíváncsi lett volna. Gyáni Gábor „A katasztrófátörténet és várostörténet mezsgyéjén” című tanulmányában a 18. és 19. század legmegrázóbb magyarországi tüzeseteit gyűjtötte össze, amelyek egész városrészeket taroltak le, bemutatva a katasztrófák kiváltó okait, az ellenük megtett intézkedéseket és azt az irigylendő társadalmi összefogást, ami a városok újjraépítéséhez vezetett. Sokkal szívderítőbb témáról, a nyíregyházi közösségi ünnepekről írt tanulmányt Kujbusné Mecsei Éva, aki a nyíregyházi 1824-es birtokba iktatási ünnepségtől kezdve annak százéves évfordulójáig rajzolja meg ezeknek a kultikus eseményeknek a jellemzőit, amit érdemes lett volna talán más városok hasonló ünnepeivel párhuzamba állítani, hogy láthassuk egyedi, különleges vagy a korban szokásos jellemzőjét egy-egy megemlékezésnek, szoboravatásnak. A Küry Albert, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei alispán működését tárgyaló tanulmány Fülöp Tamást dicséri. A dualizmus kori szegénygondozás és gyermekvédelem úttörőjéről készült leírás egyben tisztelgés is Küry alispán előtt. A harmadik ciklust Bódán Zsolt olvasmányos tanulmánya zárja a házasságkötés szokásrendjéről, a témát a Ladics család példáján bemutatva. Az értekezés írója remek érzékkel kapcsolja össze a korszak etikettjéről írt szövegeket a családi levelezésben talált dokumentumokkal, eljutva a párválasztástól az ifjú pár közös életének első időszakáig.

Az arcvonások, portrék, karakterek ciklus írásai mind tudósokról szólnak: Szendiné Orvos Erzsébet egy „Levéltárosok arcképcsarnoka”-val lepte meg Erdész Ádámot születésnapja alkalmából, Katona Csaba Békés megye és Balatonfüred kapcsolatáról írt, bemutatva a fürdőváros és a régió gyér, ám annál érdekfeszítőbb viszonyát, három izgalmas személyiségen keresztül. Rácz György Márki Sándorról mint középkorkutatóról értekezik, különösen annak a Dózsa György-féle parasztfelkelésről írt könyvéről, kimutatva annak tévedéseit és azt, hogyan tartották magukat a benne leírtak még hosszú ideig történelmi tényekként. A ciklus végén Füzesné Hudák Julianna tanulmányát olvashatjuk, aki kultikus hangtól sem mentesen írt Szilágyi Ferenc és

a Kner család kapcsolatairól úgy, hogy közben Szilágyi költeményeit is hosszan vagy teljes terjedelmükben idézi.

A Békés megyéhez kapcsolódó íráskorát Blazovich László nyitja egy érdekfeszítő tanulmánnyal, ami az Alföld földrajzi viszonyainak kialakulásáról, a Körös-vidék vízrajzáról és az itteni középkori településrendszerről szól. Különösen értékes ez az írás, hiszen egybegyűjti a térség falvainak neveit (azokat is, amelyeknek helyéről ma már nem tudunk), ráadásul az olvasó a mellékletben közölt térkép segítségével könnyen tájékozódhat a középkori Körös-vidéken. A kora újkorba lép át Kenyeres István tanulmánya, „A gyulai vár és uradalom kamarai vizsgálata 1564-ben”, ami a költséges magyar végvár ostromot megelőző utolsó előtti évét dolgozza fel. Legfőbb érdeme, hogy felszámolja a várkapitányról elterjedt áruló-mítoszt, és úgy mutatja be Kerecsényi Lászlót, mint aki mindent megtett, hogy Gyulát megfelelően felkészítse a török támadásra. Dusnoki-Draskovich József folytatja az ünneplők sorát, aki Gyulának és Békés megyének a történetét foglalja össze a 17. század végétől 1735-ig. A török korban is visszanéző értekezés a teljesen lenullázott megyének a Rákóczi-korban betöltött szerepéről és a betelepítés időszakáról ad remek összefoglalót. Kereskényi Miklós szintén Gyuláról jelentetett meg tanulmányt a kötetben, ami az uradalom jobbágynak adózásáról szól. Levéltári források alapján sorra veszi a különböző adónemeket, és teljes körű képet nyújt a 18. század első felének terheiről, hozzátevé, hogy egyáltalán nem volt rossz dolog ebben az időszakban a gyulai uradalomban élni. Csepregi Zoltán egy különleges életrajzi adattárat közöl a kötetben a 18. századi Békés vármegyei evangélikus lelkészekről, tekintélyes levéltári, kéziratári és szakirodalmi listát csatolva mellé azokról a dokumentumokról, amelyekből a lelkészek adatait gyűjtötte ki, valószínűleg rendkívül sok munkával. Szögi László a Mezőhegyesi és Szarvasi Evangélikus Líceum hallgatóiról gyűjtött adatokat rendszerezte. A tanulmány ezeknek a hiánypótló intézményeknek a hallgatóiról gyűjt egybe több értékes jellemzőt, közérthető táblázatokba rendezve, megfelelő magyarázattal ellátva.

A tanulmányok sorát Elek Tibor esszéje zárja. Ez a zárszónak is beillő írás Erdész Ádámot a levéltárosok és történészek által talán kevésbé ismert oldaláról mutatja meg, irodalmárként beszél róla. Széleskörű érdeklődésének útját ezen a területen társadalomábrázolással kapcsolatos irodalmi művekről írt kritikák, a régió próza-termésének kiváló darabjairól alkotott recenziók és irodalmi igényű esszék jelzik.

Mindent mérlegelve elmondható, hogy a kötet – jóllehet tanulmányai, szövegközlései, esszéi meglehetősen sokszínűek – egyrészt méltó megünneplése egy kiváló tudós eddigi életművének, másrészt a könyvespolc díszé is lehet, kulcsin és belbecs alapján egyaránt.

Dávid Péter

Szögi László köszöntése

A tudományos-kutatói pályán a 70. esztendőőt szoktuk fordulópontnak tekinteni, ám ez az életkor korántsem jelenti a kutatói tevékenység végét, legfeljebb a számvetés idejét. Számos kiemelkedő kollégánk van, akinek igen sokat köszönhet a magyar levéltárügy, és 70. életévüket betöltve továbbra is tevékeny, alkotó résztvevői maradtak tudományos életünknek. Szögi László idén júliusban érte el ezt a bűvös korhatárt.

A magyar levéltáros társadalom ismert alakja ő. Történelem és levéltár szakon tanítja diákok nemzedékeit az ELTE-n – immáron negyvenhárom esztendeje. Szögi László is levéltár szakot végzett, 1972-ben az ELTE-n. Sinkovics István professzor ajánlotta őt be a Műszaki Egyetem Levéltárába. Az új munkahely teremtette meg a levéltárüggyel való életre szóló kapcsolatot. Nem volt egyszerű helyzetben az akkori kezdő szakember, hisz gyakorlatilag a semmiből kellett levéltárat teremtenie. A sikerrel teljesített feladat nevet szerzett neki, és újabb munkákat hozott, hiszen más felsőoktatási intézmények is felkérték levéltári gyűjteményeik rendezésére. Így került sor például a SOTE, az Állatorvostudományi Egyetem, a Közgazdaságtudományi Egyetem és a gödöllői Szent István Egyetem levéltárainak a létrehozására. Alig van ma Magyarországon egyetemi levéltár, amelyhez ne lenne köze Szögi Lászlónak, hisz vagy részt vett a levéltári rendszer kialakításában, vagy szakértőként felügyelte. A Nemzeti Közszerológiai Egyetem levéltára koncepcióját is ő készítette. Nem feledkezhetünk meg az ELTE Levéltáráról sem, amelynek 1983-ban lett az igazgatója, és ő hozta létre azokat a körülményeket, amelyek között ma is működik az intézmény. A legtöbb helyen egykori tanítványai most a levéltárosok. Az ő kezdeményezésére jött létre 1993-ban az egyetemi levéltárosokat összefogó szervezet, a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, melynek egy ideig elnöki tisztét is betöltötte. Neki (is) köszönhető, hogy az idén 25 éves egyesület széleskörű nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik.

Nem csupán egyetemi gyűjtemények létrehozásán fáradozott. Jelentősége okán a legfontosabb az a munka, amit Erdélyben, Gyulafehérvárott végzett, mert különösen jelentős és értékes iratanyag megmentéséről volt szó. Az erdélyi érsekség történeti iratai ugyanis igen mostoha körülmények között, elhanyagolt állapotban érték meg a rendszerváltozást. 1995 és 2010 között Szögi László hosszabb-rövidebb időszakokat töltött Erdélyben, kialakítva az érseki levéltárat. Az anyag időköre a 18. századtól napjainkig terjed, bár másolatban korábbi időszakok dokumentumai is fellelhetők benne. Munkájában segítettek mások is, így Bernád Rita, aki az érsekség levéltárosa lett, és az ELTE levéltár szakos hallgatói, akik helyben, az iratanyag begyűjtésén, rendezésén keresztül tanulták meg a napi levéltárosi munkát. Szögi László felismerte, hogy a plébániákon őrzött iratokról is gondoskodni kell. Már csak azért is, mert

sokfelé alig maradtak hívek, számos helyre sajnos pap sem jutott. Az erdélyi kolléganő gyűjtőmunkája révén Erdélyben kilenc gyűjtőlevéltár létesült, melyek rendezésében Szögi László is gyakran részt vett diákjaival.

Szögi László tevékeny részt vállalt és vállal a levéltárosi közéletben is. 1986-ban egyike volt a Magyar Levéltárosok Egyesülete alapítóinak, hosszú időn át a vezetőség tagjaként. Két cikluson keresztül, 2000 és 2008 között volt az egyesület elnöke. Ehhez az időszakhoz több fontos kezdeményezés is kötődött. Érdemes kiemelni, hogy sokat dolgozott a nemzetközi kapcsolatok erősítésén. A tartalmas, tartós kapcsolatok kialakítását, a tapasztalatcserét szorgalmazta. Őt nemzetközi szerződés fűződik a nevéhez. A levéltárak szempontjából a korszak egyik legfontosabb nemzetközi eseménye a 2004. évi levéltáros világtalálkozó volt. A rendezvény Közép-Kelet-Európa levéltárait bemutató szekciójának programját ő és az osztrák Peter Csentes tervezte meg.

Szögi László több szakmai folyóirat szerkesztőbizottságának volt tagja, így hosszabb ideig vett részt a Levéltári Szemle szerkesztésében is (1986–1995, 1999–2000). Munkáját több kitüntetéssel ismerték el, 2003-ban vehette át a Pauler Gyula-díjat.

Nincs tér arra, hogy széleskörű tevékenysége minden területére kiterjünk. Megemlíthetjük, hogy 18 esztendeig állt az ELTE Egyetemi Könyvtár élén. Csupán utalni lehet jelentős egyetemtörténeti kutatásaira, széleskörű publikációs tevékenységére (bibliográfiája több mint 350 tételt számlál, amiből 13 levéltári segédlet). 2002 óta tagja a Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottságnak.

2018. július 6-án adták át neki bensőséges ünnepség keretében az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár dísztermében a tiszteletére készült emlékkönyvet, ami 44 tanulmányt tartalmaz, és címével (Universitas – historia) utal azokra a területekre, amelyeken működött, működik. Az ünnepségen az egyetem rektorhelyettese és az MLE elnöke mellett barátai, tanítványai köszöntötték az ELTE hetvenesztendős címzetes egyetemi tanárát. Ezúton kívánunk neki jó egészséget, tervei megvalósulását, újabb könyveket! Ad multos annos!

Draskóczy István

MELTE–EME vándorgyűlés, 2018

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE), az Egyházi Muzeológusok Egyesületével (EME) karöltve idén a szokottnál nagyobb vándorlásra szánta el magát és a MELTE nevében szereplő *Magyarországi* jelző jelenkori határait túllépve, történetiségének és lelki valóságának határain azonban még messze belül maradván, Kolozsvárra szervezte éves szakmai találkozóját. Igaz, nem első ízben, hisz 2009-ben az akkor ezeréves jubileumát ülni Erdélyi Püspökség fogadott minket Gyulafehérváron. Tavaly a reformáció 500 éves évfordulója adott volna alkalmat arra, hogy az 1999. évi kolozsvári alkalom után 2017-ben is Heltai Gáspár és Dávid Ferenc városába vándoroljon a tagság. Miután végül a reformáció évében Debrecen, a református Róma lett a fogadóváros, idén került sor ismét Kolozsvárra. 2018-ban még hallani az 500 éves reformációs ünnepek visszhangját, amit a 450 éves magyar unitarianizmus ünneplése egészít ki. Mindezekbe pedig a 100 éves Romániát ünneplők hangja vegyül.

A vándorgyűlés július 2–4. között zajlott, házigazdája és főszervezője az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára volt. Isten nevének segítségül hívásával indult az első nap, Ősz Sándor Előd kolozsvári kollégánk, református lelkész tartott reggeli áhítatot. Délelőtt Sipos Gábor kalauzolt bennünket Kolozsvár utcáin, évszázadain keresztül és kiváló helytörténésznek bizonyult. A Szabók bástyájánál léptünk be a várfalakon belülre, ahol elsőként a nemrégiben felújított Farkas utcai református templomot csodáltuk meg. A Mátyás király rendeletére épült gótikus templomot kezdetben a ferencesek lakták, majd az erdélyi reformátusok nagytemplomává lett. Szomszédságában épült fel a híres kolozsvári református kollégium. A templom falai közé temették I. Apafi Mihályt és Bornemissza Annát, valamint II. Apafi Mihályt és Bethlen Katát. A templom kerengőjén és egy csonkatorony-szobában működött korábban a református egyházkerületi levéltár. Ennek most már felújított, más funkciót kapott tereit láthattuk. Innen a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (GYFL) Kolozsvári Gyűjtőlevéltarába mentünk, ahol Nagy Emőke kolléganőnk várt bennünket. Bemutatta a levéltárat és annak néhány értékesebb darabját, középkori okleveleket, pápai bullákat, tervrajzokat, számadáskönyveket – hozzátéve egy-egy darabot az előttünk kirajzolódó Kolozsvár-történethez. A római katolikus gyűjtemény nem csak a kolozsvári katolikus intézmények és a főesperesség iratait őrzi, hanem a Kolozs–Dobokai és részben a Torda–Aranyosi főesperesi kerület plébániáinak levéltárait is.

Fadrusz János főtéri, Mátyás király szoborcsoportjánál volt következő megállónk, amely 1900-ban aranyérmet nyert a párizsi világkiállításon. Ezután a Szent Mihály-

templomba tértünk be. A gótikus templom, melyet a város száz polgárai kezdtek építeni a 14. század derekán, a reformáció után evangélikus, református, majd 150 évig unitárius templom volt. Eredeti állapotában tekinthettük meg a régi könyvtárszobát a karzat mellett, ahová szűk, középkori csigalépcső vezet. Értékesebbnél értékesebb kötetek, köztük nem kevés ősnymtatvány várt itt jobb sorsra.¹ Utunk a Király utcán folytatódott, megálltunk Mátyás király szülőházánál, majd a Carolina-téren, a mai ferences templom és kolostor épületét látogattuk meg. Ez az ún. óvári templom, itt állt a város első temploma a 11-12. században, domonkosok és ferencesek hajléka. Refektóriumterme az erdélyi gótika egyik gyöngyszeme. A reformáció éveiben egy évig Izabella királyné is itt lakott, később hosszú ideig unitárius iskola működött benne. A főtér sarkán lévő Heinz-ház, a város első patikáját csak kívülről figyeltük meg, mert már vártak a lutheránus templomban. A szép, letisztult barokk és neoklasszicista elemeket ötvöző templom az erdélyi magyar evangélikus püspök székhelye.

Délután az Apafi Kollégium épületében megtekintettük az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárát, valamint a földszinten berendezett református múzeumot, amelyet 2017 októberében nyitottak meg. Mindkét gyűjtemény jelentőségéhez illő helyre és körülmények közé került. A múzeum értékes klenódium-gyűjteményt bemutató kiállítása az 500 év emlékére készült, az itt kiállított kölcsöntárgyak azonban javarészt visszatérnek az egyházközségekbe, mint önazonosságuk féltve őrzött darabjai.

A MELTE és EME éves közgyűlésének a szomszédos Protestáns Teológiai Intézet épülete adott helyet. A MELTE közgyűlése elfogadta Szabadi István elnöki és Lakatos Andor gazdasági ügyintézői beszámolóját, valamint a titkári beszámolót, majd sor került a tisztújításra. A Mózsessy Gergely vezette jelölőbizottság megválasztotta az új Intézőbizottságot, amelyben továbbra is minden felekezet képviselteti magát: Bernád Rita, Koltai András, Vajk Ádám római katolikus, Majchrics Tiborné Újteleki Zsuzsanna görögkatolikus, Farkas Zsolt és Ősz Sándor Előd református, Czenthe Miklós evangélikus, továbbá az intézőbizottsági póttagok, Damásdi Zoltán és Karlinszky Balázs római katolikus, Garas Norbert pedig református levéltárak munkatársai. Az Ellenőrző Bizottság tagjai maradtak Nemes Gábor és Világi Dávid – római katolikus és evangélikus levéltárak képviselőit. Az Intézőbizottság megválasztotta tagjai közül a vezető tisztségviselőket: elnök Koltai András, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának vezetője, titkár Vajk Ádám a Győri Egyházmegyei Levéltár igazgatója, gazdasági ügyintéző Majchrics Tiborné Újteleki Zsuzsanna (Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Debrecen) és Garas Norbert (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen) lett. Az új megbízatások négy éves mandátumra szólnak.

¹ Időközben a Szent Mihály-templomot lezárták, elkezdődtek a teljes felújítás munkálatai, a könyvtárlománny átkerült új helyére, a GYFL Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának kerületi régikönyv-gyűjteményébe, amelynek ez lesz legtekintélyesebb darabja. A feldolgozás folyamata csak ezután következik.

A nap utolsó programpontja az ökumenikus istentisztelet volt. A Farkas utcai templom oltárasztalát Kató Béla református püspök, Bálint Benczédi Ferenc unitárius püspök, Fehér Attila evangélikus esperes, Janka György görögkatolikus paptanár, valamint Veres Stelian plébániai kormányzó állta körül.

A keddi nap lelki útravalóját Küsmődi Attila szamosújvári plébános, levéltáros kollégától kaptuk. A szakmai tanácskozás első tömbje a *Sematizmusok, névtárak, archontológiák* cím köré rendeződött. Kertész Botond előadásában a Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT) részét képező Evangélikus Lelkészek Magyarországon (ELEM) adatbázisról, az ELEM-projektről, annak nehézségeiről és tanulságairól beszélt. Az ELEM keretében megtalálható a magyarországi evangélikus lelkeszek 1920-ig terjedő történeti adataira. Hudi József a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában folyó egyháztörténeti kutatásokról számolt be, különös tekintettel a háromkötetes archontológiai–prozopográfiai munkára, amely az egyházkerületben Mohácstól Trianonig szolgált prédikátorok, lelkeszek és tanítók adatait, rövid életrajzát gyűjti össze.

Szögi László, az MTA–ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoportjának projektkoordinátora bemutatta újabb kutatási eredményeiket, a kutatócsoport egyházi adatbázisait. Megismerhettük a különféle magyarországi teológiai, hittudományi főiskolák, egyetemek, papneveldek történeti változásait, a diákság rétegződését és alakulását. Ezt követően Lakatos Andor, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár levéltárvezetője számolt be a sematizmusok, papi adattárak területén az elmúlt húsz évben végzett feldolgozó munkáról. A 2002-ben elkészült történeti sematizmus, majd az újabb online adatbázisok és digitalizált források különféle feldolgozó módszereket igényeltek. Hallhattunk a munka tapasztalatairól, nehézségeiről, eredményeiről és a tervekről is. Karlinszky Balázs a Veszprémi Érseki Levéltárban folyó e-sematizmus készítéséről számolt be.

Az *Erdélyi művészettörténeti kutatások* tömbjében Ziegler Ágnes a brassói Fekete templomról tartott izgalmas, új kutatási eredményeket is bemutató előadást. Ezt követően Koltai András felolvasott vitaindítójával Lakatos Andor és Smohay András kerekasztal beszélgetésben taglalták a levéltári és múzeumi informatika új kihívásait. Hallhattunk szoftverekről, adatbázisokról, e-kutatásról, de egy közös MELTE e-kutatási felület tervéről is. Oláh Róbert az ún. GDPR, az új európai adatvédelmi szabályozás egyházi levéltárakat érintő vonatkozásairól beszélt.

A következő tömb fókuszpontjában a levéltári és múzeumi begyűjtő, állagmegőrző munka tapasztalatai és eredményei álltak. Elsőként Tóth Levente az Erdélyi Református Egyházkerület területén az utóbbi két évben végzett leltározó, levéltármentő munkáról számolt be, különös tekintettel a Dél-Erdélyi, Hunyad-Zarándi egyházközségekre. Bernád Rita főlevéltáros a Gyulafehérvári Főegyházmegyében közel 20 éve tartó iratmentő, levéltárszervezői munkát ismertette. Fotókkal is szemléltette a pusztulástól megmentett iratok útját a fehér levéltári dobozig, bemutatta

a 9 gyűjtőlevéltár létrejöttét, struktúráját, beszélt a készülő restaurátor műhelyről és a folyamatban lévő főegyházmegyei régikönyv-begyűjtésről. Damásdi Zoltán élménydús, képes beszámolója a Pécsi Egyházmegye plébániai levéltárainak begyűjtésénél megélt izgalmakról és tapasztalatokairól szólt. A következő két előadást a muzeológusok munkájáról hallgathattuk: Hegedűs Enikő az Gyulafehérvári Főegyházmegye, T. Horváth Iringó pedig az Erdélyi Református Egyházkerület tárgyi emlékeinek, műkincseinek értékmentő munkájáról, gyűjtemények, múzeumok kialakításáról számolt be.

A délután és az este további részében a 450 éves Unitárius Egyház került a figyelem középpontjába. Kovács Sándor egyháztörténész az 1568-as tordai országgyűlésről és az erdélyi vallásszabadságról beszélt, rávilágítva tényekre, félreértésekre és mítoszokra. Molnár Lehel levéltáros kollégánk az Unitárius Egyház történetének levéltári forrásait mutatta be, amit később ritka és egyedi iratokkal is szemléltetett, amikor a püspöki palotában lévő unitárius levéltárba kalauzolt minket. A palotában, amely egyben a János Zsigmond Unitárius Kollégiumnak is helyet ad, a házigazda, Bálint Benczédi Ferenc püspök fogadott. A Felvinczi György díszteremben személyes hangú, őszinte, lelkesítő fogadtatásban volt részünk, a püspök úr vázolta a hely és a közösség történetét, kiemelte a levéltáros munka jelentőségét és cselekvésre buzdított.

Az est vidám ünneplésbe fordult, amire méltó okot szolgáltatott a mindannyiunk által igen tisztelt Szögi László 70. születésnapja. A tanár úr az ökumenikus csapat, barátok, tanítványok, tapasztaltabb és fiatal kollégák közepette vehette át a Gyulafehérvári Érsekség köszönőlevelét korábbi önzetlen munkájáért és mindenkori támogatásáért, amelyhez egy pápai áldást közvetítő oklevél is társult.

A vándorgyűlés harmadik napja hagyományosan a szakmai kirándulásé. Az autóbuzszon Sípos Gábor, Ősz Sándor Előd és Tóth Levente kollégánk virtuóz bemutatást biztosított Torda környékéről, Aranyos, Kis-Küküllő és Maros mentéről, ahol áthaladtunk. A helyszínek az ökumené jegyében szerveződtek és a kevésbé ismert értékeket kívánták megmutatni. Így láthattuk Ádamos unitárius gyülekezetének késő-középkorból örökölt templomát, ahol a helyi lelkész hozta közel hozzánk a múltat és a jelen valóságát. Küküllővár református templomát éppen felújítási munkálatok közben találtuk. Útitársunk, Fülöp Zsuzsánna művészettörténész beszélt a templom építés- és művészettörténeti érdekességeiről, a bátrabbak pedig közről is megnézhették a toronysisak alatt évszázadok óta „megbújó” tatárfejet. A bolkácsi szász erődtemplom az erdélyi szászok gazdag múltját és az elmúlás szomorúságát ötvözte számunkra. Megtekinthettük a templom szomszédságában, ódon szász házban berendezett szász falumúzeumot is.

Következő állomásunk Balázsfalva volt, a Román Görögkatolikus Egyház központja. Meglátogattuk a nagyérseki székesegyházat, ahol a székesegyház parókusa, főesperese fogadott. A nagyérsekség kúriájának püspöke a kúria épületében köszöntött, ahol megtekinthettük az egyesült erdélyi püspökök arcképcsarnokát és egy

izgalmas egyháztörténeti kiállítást. Balázsfalváról Tövisre utaztunk, a Hunyadi János által építtetett római katolikus templomot csodálhattuk meg, az egykor ferenceseknek majd pálosoknak helyet adó, most funkcióját kereső kolostorépülettel együtt. A nap zárásaként a nagyenyedi erődtemplom szomszédságában lévő, frissen felújított Bethlen Gábor Kollégiummal ismerkedtünk meg, az intézmény igazgató-nőjének vezetésével. Ezt követően meglátogattuk az iskola értékes Dokumentációs Könyvtárát. Találkozunk 2019-ben – a tervek szerint – Szombathelyen.

Vass Csongor

(Fotók: Czenthe Miklós és Farkas Zsolt)

Közgyűteményi kihívások napjainkban

a Fiatal Levéltárosok Egyesületének 10. Tudományos Nyári Tábor

A Fiatal Levéltárosok Egyesülete (FLE) 2018. július 19–21. között immár 10. alkalommal rendezte meg Tudományos Nyári Táborát. A badacsonyi tanácskozás három napján összesen nyolc előadást, egy kerekasztal-beszélgetést, és az egyesület őszi konferenciáját előkészítő panelbeszélgetését hallgathattak meg az érdeklődők.

Az első nap a közgyűteményi szféra egészét vagy egyes intézményeit érintő problémákról és programokról szólt. A konferencia első, *A 2017. és 2018. évi jogszabályváltozások – továbbképzés iratképzők vizsgálatához* című előadásának két felszólalója az iratkezeléssel kapcsolatos legfontosabb kihívásokat és feladatokat tekintették át, az iratképzők és a levéltárak részéről. Kántor Balázs, az EMMI munkatársa ismertette a 1121/2017. (III. 17.) kormányhatározat iratkezelésre vonatkozó előírásait, az elektronikus dokumentumok átadása, selejtezése és megsemmisítése kapcsán felmerülő problémákat. Vezsenyi Péter, Budapest Főváros Levéltárának főosztályvezető-helyettese pedig levéltári oldalról mutatta be, hogy a közigazgatás elektronikus ügyvitelre való átállása milyen teendőket követel meg.

Vajda Tamás, a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) Levéltárának levéltárvezetője a levéltár alternatív gyakornoki programjának tapasztalatait osztotta meg a résztvevőkkel. Előadásában kiemelte, az SZTE Karrier Irodája által kínált levéltári gyakornoki program kettős előnnyel jár a levéltár számára. Egyfelől megismerteti a programon résztvevő egyetemi diákokkal a levéltár működését, másfelől a rendelkezésre álló gyakornokokkal olyan feladatokat (pl.: levéltári anyagok fotózása, adatbázisépítés stb.) sikerült elvégeztetnie, amire az intézménynek nem lett volna erőforrása.

A Győri Egyházmegyei Levéltárból Vajk Ádám *Utolsókból első. Katolikus levéltárak a rendszerváltás után (TIOP és TÁMOP projektek ismertetése)* című előadásában a Magyar Katolikus Egyház levéltárainak elmúlt évtizedekbeli helyzetét mutatta be. Az egyházi levéltári rendszer kiterjedtségét, a levéltári anyag elhelyezésének körülményeit, feldolgozottságát, illetve a szakképzett munkaerő létszámát és arányát figyelembe véve vázolta fel az egyházi levéltárügy fejlődését a rendszerváltástól az utóbbi évek jelentős fejlesztéséig.

A nap utolsó előadójaként Szabó Attila, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet igazgatóhelyettese *Színházi emlékezet Magyarországon a levéltári dokumentumok tükrében* című előadásában a 2017-ben elindított *Magyar Színházi Emlékezet Megőrzése Projektet* mutatta be. Az utóbbi évtizedek legjelentősebb összehangolt színháztörténeti kutatásának ismertetésekor az előadó arra hívta fel a figyelmet,

hogy a színháztörténetre vonatkozó különböző források egymáshoz való viszonya milyen kérdéseket vet fel a feldolgozásukkor.

A szakmai munka július 20-án Mákos Judit, az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára munkatársának *Gyakorlatcentrikus foglalkozások a levéltárban – a gyerekek képesség- és kompetenciafejlesztése* című előadásával kezdődött. Az előadó áttekintette, hogy miképp vált 2009-től egyre inkább prioritássá a fiatalabb korosztályok megszólítása a felnőttek mellett. A szolnoki papírgyár történetére és a papírgyártásra vonatkozóan ugyan több kiállítást és foglalkozást is csináltak fiatalok számára, a valódi nyitást a „Nyitott levéltár, velünk élő múlt” TÁMOP-os projekt keretében megtartott levéltári foglalkozások jelentették.

A délelőtti további részében az előadók a közgyűjteményi – elsősorban a múzeumi területi – képzések aktuális problémáit és lehetőségeit járták körbe. A kerekasztal-beszélgetést Török Róbert, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum igazgatóhelyettese nyitotta meg. Kiemelte, hogy a kerekasztal-beszélgetés legfőbb kérdése, hogy az egyetemi oktatás és a múzeumok igényei közötti rést miképp lehet megszüntetni.

Ezt követően Lukács Fanni, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum muzeológusa mutatta be a Pulszky Társaság Ifjúsági Tagozatának, a Pulszky FIATnak a múzeumi szakképzéssel foglalkozó munkacsoportjának munkáját. Tapasztalataik szerint gyakran a muzeológiai képzést adó intézmény oktatói sem igazán tudják, hogy milyen ismeretanyagra volna szüksége egy jó múzeumi szakembernek. A Pulszky FIAT ezért tartja szükségesnek, hogy létrejöjjön a múzeumi vezetők, oktatási intézmények és diákok közötti kommunikáció.

Németh Szandra, a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Gyűjteményi osztályának vezetője a skanzen Múzeumi Oktatási és Módszertani Központját (MOKK) mutatta be. Mint kiemelte, amíg a Magyar Nemzeti Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ elsődlegesen a múzeumi digitalizációs, statisztikai feladatokat koordinálja, addig a Skanzen MOKK módszertani és szakmai továbbképzéseket tart, kiadványokat jelentet meg a témában. A Skanzen képzéseinek ismertetése mellett rátért több képzési problémára is. Rendkívül heterogén diplomával rendelkező személyek dolgoznak múzeumokban, nehéz meghatározni, milyen készségek szükségesek a múzeumi munkához, illetve az egyes munkakörökhöz (pl.: múzeumpedagógus, muzeológus, kommunikációs munkatárs). A MOKK képzéseinek gyakorlati részét a *Kiállítás-rendezés A-tól Z-ig* kurzus áttekintésével mutatta be az előadó.

Minden előadó részéről kritikaként jelent meg, hogy minisztériumi és felsőbb szinten a jelenlegi képzések (egyetemi muzeológia) fenntartása jelenik meg, amely a szak elsorvadását, illetve annak stagnálását hozza magával. Emellett a különböző muzeológiai tanfolyamok is elsősorban EU-s támogatásokból valósulnak meg, így innen is hiányzik a megfelelő állami anyagi támogatás. Szükség lenne a közgyűjteményi szakma, az egyetemek, illetve a fenntartók együttműködésére és a képzés

jövőjét illető kommunikációra. A jelenlegi rendszerben képzett hallgatók ugyanis ma már nem felelnek meg a múzeumok igényeinek, szakképzési feltételeinek.

Turcsányi Eszter a megújuló Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum példáján mutatta be, hogy milyen heterogén tudásra van szüksége jelenleg egy muzeológusnak. Az előadó üdvözölte, hogy a múzeumba egyre több fiatal veszne fel a tapasztalt kollégák mellé, hiszen ezek a fiatal munkatársak rendelkeznek azzal a másfajta és frissebb tudással, ami szükséges a jelenlegi kihívások megoldására. Már nem elég jó muzeológusnak lenni, meg kell találni a hangot a látogatókkal is. Másfelől a Múzeum speciális anyagából adódóan az egyetemen megszerzett történeti muzeológiai tudás nem elég az összes feladat ellátására, mivel a múzeumi tárgyak felmérése mérnöki ismereteket követel meg, ami további megoldandó problémák forrása.

Az elhangzott előadásra válaszolva Németh Szandra azt emelte ki, hogy hiába vannak különböző, 30–120 órás tanfolyamok, sajnos aligha tudják átadni azt a muzeológiai szemléletet, amit egy több éves egyetemi képzés megad. Manapság hazánkban is számos múzeum végez heterogén többlettevékenységet, többek között azért, hogy a megborult finanszírozási arányt korrigálja. Értelemszerűen ezek a tevékenységek még több kompetencia meglétét igénylik a múzeumi dolgozóktól, ezek többsége pedig különböző szakképzettségű gárdát és folyamatos továbbképzéseket kíván meg. Nem elég tehát az egyetemi alapképzéseket aktualizálni, biztosítani kell a közgyűjteményi dolgozók számára a továbbtanulás és képzéseken való részvétel folyamatos lehetőségét a megújuló kihívások és a versenyképesség fenntartása érdekében.

Haraszi Viktor, Budapest Főváros Levéltárának (BFL) főigazgató-helyettese az elhangzottakhoz hozzászólva hasonló kritikákat fogalmazott meg a levéltáros képzéssel kapcsolatban. Az egyetemi képzés nem minden tekintetben tudja követni a megváltozó igényeket, az MNL módszertani központja részéről pedig a végzett levéltárosok részére indítandó továbbképzési tanfolyamokat hiányolta. Akkreditált képzést nehéz indítani és erre a BFL nem is vállalkozik. Ugyanakkor hatodik éve szerveznek a BFL-ben képzést a határon túli és egyházi levéltárosok részére *Egy a múltunk - őrizzük egyazonképp a jövőnek!* címmel. Ugyancsak felhívta a figyelmet, hogy vannak olyan új, levéltári feladatok – például a levéltárpedagógia –, amikre semmilyen egyetemi képzés nem vonatkozik. A BFL és az ELTE együttműködésével kidolgozásra került az információ- és record management mesterszakos szakirány képzési terve, de a képzés még nem indult be. A kerekasztal résztvevői beszélgetésük konklúziójaként egyetértettek abban, hogy a képzési problémát csak egy olyan átfogó egyeztetési sorozat tudná rendezni, amelybe egyaránt be kell vonni a közgyűjteményeket, a képzést adó oktatási intézményeket, az EMMI-t, illetve magukat a hallgatókat is.

Ezt követően Turcsányi Eszter a Pulszky FIAT projektjét, a múzeumi expo tervét mutatta be. A megrendezendő expo célja, hogy a múzeumi kiállítások megvalósításában közreműködő cégek bemutathassák korábbi projektjeiket, legyen szó installáció kivitelezéséről, élményállomás tervezéséről vagy akár látványtervek készítéséről.

A közgyűjtemények képviselői ezen a vásáron megismerhetik munkájukat, így az új és megújuló kiállítások tervezése során sokkal nagyobb kivitelezői piac ajánlatai közül válogathatnak, ezáltal is növelve a megvalósuló kiállítások színvonalát.

Kora délután Zámbó István, a BFL főosztályvezető-helyettesének vezetésével megkezdődött a BFL és az FLE közös őszi konferenciáját előkészítő műhelymunka. A meghívott előadók a levéltárakban őrzött vizuális és tárgyi források által felvetett kérdéseket járták körbe.

Zámbó István bevezető előadásában a BFL IV. Főosztályán végzett munkájára alapozva mutatta be az őszi konferencia problémafelvetését. 2018 januárjában a főosztály fotófeldolgozási stratégiát készített a fotók feltérképezésére, rendezésére, leírására, megőrzésére és publikálásra vonatkozólag. A levéltár fényképeinek feltárása viszont ráirányította a figyelmet más vizuális és tárgyi forrásokra is, így júniusban létrehozták a Vizuális és Tárgyi Források Munkacsoportot a források feltárására, gyűjtésének szabályozására, állományvédelmi feladataira, leírására és közzétételére. Az előadó több példán keresztül érzékeltette, hogy egy iratanyagban milyen változatos formában jelenhetnek meg vizuális és tárgyi források, s milyen nehéz a meghatározásuk. Emellett felvetette a kontextus virtuális megtartásának lehetőségét és bemutatta a BFL mikrofilmtári raktárát, amely a fotók tárolására optimálisához közelítő körülményekkel és felszereltséggel rendelkezik. Végezetül szólt a levéltárban tárolt és az iratképző szerveknél még kint lévő filmtekercsek feldolgozásának, illetve gyűjtésének problémáiról.

A bevezető előadást követően Gellér Judit, a Robert Capa Kortárs Fotográfiai Központ kurátora osztotta meg tapasztalatait egy archívum, egy digitális gyűjtemény létrehozásával kapcsolatban. Habár a Capa Központ – más közgyűjteményekkel szemben – nem rendelkezik saját gyűjteménnyel, így csak kiállítótérként szolgál, a Pécsi József fotóművészeti ösztöndíj 25. évfordulójára össze tudott állítani egy online archívumot a pályázaton résztvevő alkotóktól. Gellér bemutatta, hogy az archívum összeállításában milyen elméleti és gyakorlati megfontolások játszottak közre, milyen problémák merültek fel a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában való felkutatástól, az alkotók felkeresésén át egészen a digitális technológia által feltett kérdésekig.

A panelbeszélgetés további résztvevői elsősorban saját gyűjteményüket bemutatva reflektáltak a vizuális és tárgyi források kérdéskörére. Hussein Evin a Magyar Nemzeti Filmarchívum munkatársaként *A magyar filmörökség kalandos útja* címmel beszélt a magyar filmgyártás, filmforgatás és –fogyasztás kezdeteiről, illetve, hogy a Filmarchívum 1957-es megszületéséig hogyan alakult a filmörökség megőrzésének ügye. Az előadó elsősorban azt emelte ki, hogy a 20. század első felében szinte semmilyen maradandó értéket nem tulajdonítottak a filmeknek, így a háború, az emberi hanyagság vagy a selejtezések következtében az 1945 előtti magyar filmek jelentős hányada megsemmisült.

Lukács Fanni a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívumának bemutatásakor hasonló problémákra mutatott rá. Habár 1916-tól elkezdődött a fényképek gyűjtése, a két világháború között az elsősorban a fegyver- és kitüntetéscentrikus múzeumi szakembergárda nem tekintette túl értékesnek a fotógyűjteményét, így nem kezelték kitüntetett figyelemmel a gyűjteményt sem. A fotóanyag ezért csak 1960-tól alkot önálló gyűjteményt a Múzeumon belül. Lukács bemutatta a mintegy 109 ezer tételből, 650 ezer fényképből (és mintegy 200 ezer még nem leltározott képből) álló gyűjteményt, annak kutatási lehetőségeit és digitalizációját.

A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum vizuális gyűjteményeinek bemutatása kapcsán Török Róbert pozitív tapasztalatokról számolt be. A múzeum mindkét fotógyűjteménye (*Kereskedelmi fotógyűjtemény*, *Vendéglátóipar-történeti fotógyűjtemény*) rendezett állapotú, digitalizálásuk meglehetősen előrehaladott állapotban van. További tervekként ismertette a MaNDA, a MúzeumDigitár és a Hungaricana adta lehetőségeket, illetve azokba a gyűjteményekbe adott betekintést, melyek digitalizálása hasznos lenne.

A műhelymunka keretében elhangzott előadásokat követő beszélgetésben a megszólalók elsősorban egy egységes közgyűjteményi digitalizációs stratégia meglétét hiányolták. A múzeumok esetében ez egy idei jogszabályi háttérnek köszönhetően elkezdett megvalósulni, azonban intézményenként különböző módon.

Az utolsó nap az FLE Műhelyszekciójára került sor Ogoľjuk-Berzsenyi Anett, az Iparművészeti Múzeum adattárosának és Huszár Renáta, az MNL Országos Levéltár segédlevéltárosának előadásával. Ogoľjuk-Berzsenyi Anett az Iparművészeti Múzeum Adattáráról adott áttekintést: bemutatta a múzeum és az Adattár létrejöttének körülményeit, illetve beszélt az Adattár heterogén forrásanyagáról és gyűjteményeiről. Huszár Renáta szakdolgozatának eredményeit felhasználva *Békés megye reformkori követutasításai* címmel tartotta meg előadását. A követutasításokon keresztül mutatta be, hogy a konzervatív politikai kultúrával rendelkező alföldi megye hogyan vált az egyik legradikálisabban liberális reformokat követelő megyévé. A megye politikai életén túl megvizsgálta a politikai döntések mögött álló társadalmi, gazdasági, nemzetiségi és vallási tényezőket is.

A Fiatal Levéltárosok Egyesülete 10. Tudományos Nyári Táborának előadói részletekbe menően áttekintették a közgyűjteményi munka aktuális kérdéseit, kihívásait. Különösen előremutató, hogy túllépve a szűken vett levéltárügyön, a muzeológusok bevonásával kerestek erre közös megoldást.

Fóris Ákos

Változó egyetem, változó levéltár

Beszámoló a 60 éves ELTE Egyetemi Levéltár és a 25 éves Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség közös rendezvényéről

Az ELTE Egyetemi Könyvtárának és Levéltárának második szakmai napja és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség éves vándorgyűlése idén közös rendezvény keretein belül valósult meg a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Az esemény egyben jó alkalmat kínált arra is, hogy a legnagyobb egyetemi levéltár alapításának 60. és az MFLSZ 25. évfordulójára emlékezzünk.

Mint megnyitó beszédében Borhy László, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora kiemelte, a könyvtárak és levéltárak fizikai és szellemi értelemben vett terei fontos szerepet töltenek be a múltra és a jelenre vonatkozó ismeretek átadásában. Ennek megfelelően ugyanúgy fontos megemlékezni például a hazai főiskolák és egyetemek életében nagyszabású változásokat hozó első világháborús vereségről és ennek következményeiről, ahogy a jelenből kiindulva elengedhetetlen a másokkal való együttműködés és a modern kor követelményeinek megfelelő iratkezelés támogatása is.

Az első szekcióülés elnevezése szerint a felsőoktatási levéltárak történetének kérdéseit volt hivatott körüljárni, de előadásai az intézmények jelenére és jövőjére is rávilágítottak. Az ELTE Egyetemi Levéltárának és az MFLSZ-nek a történetére visszatérő Szögi László az iratanyagot 1958-ban megöröklő intézményről szólva kiemelte az annak alapítására tett korábbi próbálkozások kudarcát, a gyűjtemény hanyattatott sorsát, illetve a ma körülbelül kétezer ífm iratot őrző egyetemi levéltár későbbi, elhelyezési problémáit. Az MFLSZ történetéről szólva az 1990 utáni időszak jelentőségét leginkább abban látta, hogy egyre több felsőoktatási intézmény döntött saját levéltárának létrehozásáról. Ennek eredményeként jött létre a kezdetben csak fővárosi és gödöllői intézményeket összefogó, majd 1996-tól országos szintűvé váló szövetség. Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár részéről Tóth Krisztina megbízott levéltárvezető az intézmény jelenéről és jövőbeni terveiről beszélt. Mint kiemelte, az 1990-es évektől megváltozott a levéltárak társadalmi környezete, így a történészek mellett már egyre több olyan kutató is felkeresi az intézményeket, akik nem rendelkeznek az előbbiekhöz hasonló, kutatást segítő ismeretekkel. Ennek megfelelően a levéltáraknak is új kihívásokkal kellett szembesülniük, illetve új lehetőségek is nyíltak az intézmények előtt. Az előbbi szempontokhoz kapcsolódva az előadó az ELTE-ről, illetve annak Levéltáráról szólva említette az elektronikus iratkezeléssel kapcsolatos problémákat, a digitális tartalomszolgáltatás erősítését, a diákmunka nyújtotta lehetőségek kihasználását, az egyetem szombathelyi kampuszához tartozó könyvtárral és levéltárral való

együttműködés kiépítését, egy muzeális gyűjtemény létrehozását, illetve az Egyetemi Könyvtárral való együttműködésből következő perspektívákat. Az MFLSZ elnökeként és a Szegedi Egyetem Levéltárának vezetőjeként Vajda Tamás általában a felsőoktatási levéltárakat, illetve velük együtt a szakmai szervezetet érintő aktuális problémákról beszélt. Mint megjegyezte, a levéltáraknak csak kisebb része van közvetlenül az egyetemi vezetés alá rendelve, a többi intézmény pedig nagyjából a könyvtáraknak alárendelten működik. Hogy a felsőoktatási levéltárak nagyobb befolyáshoz jussanak saját fenntartó intézményeiken belül, ahhoz az előadó szerint feltétlenül szükséges a levéltárak összefogása, az egyetemek és főiskolák iratkezelésének hatékony támogatása, illetve az arculatépítésbe való aktívabb bekapcsolódás. Az MFLSZ jövőjéről szólva hangsúlyozta a tagság aktivitásának növelését, a finanszírozási problémák enyhítését, az érdekképviseleti tevékenység erősítését, a technikai fejlesztéseket, a digitalizálás aktívabb támogatását, illetve az új levéltárak alapításának elősegítését.

A Trianon és a felsőoktatás elnevezésű szekció előadói a száz évvel ezelőtti események egyetemtörténeti vonatkozásait vették górcső alá. *Ujváry Gábor* a VERITAS Történetkutató Intézet vezetője a két legkritikusabb év, 1918 és 1919 felsőoktatási politikájáról beszélt. Kiemelte, az időszak az egyetemeken is kedvezett a radikális szervezetek létrejöttének, miközben a Károlyi- és Berinkey-kormányok az egyetemi autonómiát súlyosan sértő intézkedéseket is hoztak. Az intézmények ellenállása miatt végül az egyetemek belső függetlenségét is teljes mértékben felfüggesztették a Tanácsköztársaság alatt. Az ELTE jogelődje, a Budapesti Tudományegyetem Trianon utáni történetéről szólva *Varga Júlia*, az ELTE Levéltárának főlevéltárosa szintén kiemelte a jobboldali radikalizmus előretörését. A folyamatok éreztették hatásukat a felsőoktatásban is, aminek eredményeként a társadalmi és politikai káosz nagyban hozzájárult a végül kifejezetten az izraelita diákok arányának visszaszorítását célzó „*numerus clausus*” törvény megalkotásához. Ugyanakkor sikereket is könyvelhetett el a fővárosi intézmény, hiszen jogi úton védte meg vagyonának vitatott részét Csehszlovákiával szemben a Hágában székelő nemzetközi bíróság előtt. *Hollósi Gábor*, a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa előadása kezdetén a Debreceni Tudományegyetem alapítását megelőző több évtizedes próbálkozásokat emelte ki. Mint elmondta, az egyetemalapítási kísérletek első kezdeményezői között ott találhatjuk a református egyházat és magát a várost is, míg végül Tisza István hathatós támogatásával 1912-ben törvény született a debreceni és pozsonyi intézmények létrehozásáról, amelyre emlékezve az előbbi 1931-ben fel is vette az egykori támogató nevét. Az új egyetem kampuszainak kiépülését természetesen a világháború és az azt követő összeomlás jelentősen hátráltatta, ezek egy részének megnyitására csak jóval az egyetemalapítást követően került sor. *Dévavári Zoltán* tudományos munkatárs szintén a VERITAS Történetkutató Intézettől érkezett, és a magyar felsőoktatási rendszer délvidéki felszámolásáról tartott előadást, amelyben elsősorban az 1918 és 1929 között zajló folyamat különféle állomásait mutatta be.

Így hallhattunk a zsidóság magyar iskolákba történő beiratkozásának megtiltásáról, a településeken kisebbségbe szorult diákok körében bevezetett magyar oktatási nyelv tilalmáról, a tanulók neve alapján történő nemzetiségi besorolásról és az ez alapján történő beiskolázásról, valamint az intézmények államosításáról is. A folyamat végpontján hozott, 1929-es szerb oktatási törvény már csak betetőzte a folyamatot, amelynek célja egyértelműen a magyar iskolák hálózatának teljes felszámolása és a kisebbségbe került szellemi elit eróziója volt. A szakmai tanácskozás első napjának lezárását követően a résztvevőknek lehetősége volt az Országgyűlés Iratkezelési Osztályának felkeresésére, és az ott folyó munkával kapcsolatos tapasztalatszerzésre.

A szakmai tanácskozás második napjának első szekciója az egyetemi levéltárak szervezeti kérdéseit járta körül. *Osváth Zsolt*, a Szent István Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár levéltárvezetője, arra hívta fel a figyelmet az egyetemi levéltárak és könyvtárak viszonyáról, illetve szervezeti problémáiról szóló előadásában, hogy míg a felsőoktatási törvény szerint az intézményi könyvtárak levéltári funkciót is elláthatnak, addig a levéltári törvény a köziratok esetében kifejezetten a közlevéltárakat nevezi meg ezek őrzőjeként. Mint az előadó kifejtette, a könyvtárak és levéltárak eltérő feladatköre egyben szükségessé is tenné a két szerepkör szétválasztását. A Nemzeti Közszerkeleti Egyetem levéltárának vezetője, *Szécsényi Mihály* a kérdés jogi vonatkozásait járta körül. Mint kiemelte, az egyetemi, vagy főiskolai könyvtárak csak annyiban láthatnak el levéltári feladatokat a felsőoktatási törvény szerint, amennyiben magániratokat is őriznek, a köziratok esetében azonban az ezeket őrző intézmény működése miniszteri engedélyhez és a Levéltári Szakfelügyelet szakmai ellenőrzéséhez kötött. A más szervezeti egységeknek való alárendeltség mellett azonban az intézményi levéltárak felett jogilag már nem tud érvényesülni a minisztériumi és a szakfelügyeleti kontroll. *Molnár László*, a Semmelweis Egyetem Központi Levéltárának vezetője szintén az egyetemi levéltárak szervezeti kereteiről beszélt. Mint kifejtette, nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a felsőoktatási szaklevéltárak egy egyetemen belüli másik intézmény alárendeltségében vagy teljesen önállóan tudnak a leghatékonyabban működni. Ez utóbbi cél eléréséhez azonban – bármilyen szervezeti keretet is veszünk alapul – sokszor hiányzik az érdekérvényesítő erő a hazai felsőoktatási levéltáraknál. A sok vitát kiváltó témafelvetéseket követően *Szabadi Istvánnak*, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár igazgatójának előadása inkább a felsőoktatási levéltárak között eddig kevésbé ismert intézmény bemutatására koncentrált. A szekció lezárásaként tartotta meg előadását a könyvtárak és a levéltárak együttműködési lehetőségeiről *Kálóczi Katalin*, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár főigazgatója. Az integráció előnyeiről beszélő előadó kiemelte az összeolvadással kapcsolatos félelmeket is (levéltárak szakmai önállóságának elvesztése, anyagi helyzetük romlása, fokozódó munkaerőhiány, a gyűjtemény integritásának elvesztése, a közös munkával járó átfedésekből eredő konfliktus). Mint a főigazgató megjegyezte, az egyetemi levéltár és az egyetemi könyvtár 2017-es integrációjának már most érezhetőek az előnyei:

munkaerőhiány enyhítése, levéltári e-nyilvántartó rendszer feltöltése, az iratkezelés hatékonyabb támogatása, közös rendezvények és kiállítás. Jövőbe mutató célként az előadó hangsúlyozta a levéltári infrastruktúra fejlesztését, a pályázatok előkészítése kapcsán elengedhetetlen adminisztratív támogatás fontosságát, illetve a lobbierő hatékonyabb kihasználásának lehetőségét. A szekciót követően vita alakult ki a felsőoktatási levéltárak szervezeti keretei tárgyában, amelyben az egyik álláspont hívei a jogszabályokból következő intézményi önállóságra helyezték a hangsúlyt, miközben a másik oldal részéről – elismerve a törvényi szabályozás figyelembe vételének fontosságát – felhívták a figyelmet a kis levéltárak számára sokszor irreálisan nagy-nak tűnő kihívásokkal kapcsolatos megfelelési kényszerre és a szervezeti keretektől független szubjektív szempontokra.

A következő szekció az elektronikus iratkezelés és a digitalizálás kérdéskörét járta körül az egyetemi levéltárak vonatkozásában. *Lux Zoltán* osztályvezető az MNL Országos Levéltára részéről az e-iratkezeléssel kapcsolatos intézményi tapasztalatokról számolt be. Bár az egyetemi levéltárak technikai lehetőségei még nem teszik lehetővé az előadó által említett modell alkalmazását, azonban a felvetett kérdésekkel hamarosan a kisebb intézmények is szembesülni fognak (az e-iratok jogszabályi környezete, iratkezelési rendszerek hitelesítése, az e-irat fogalmi meghatározása, új tematikájú képzések). *Bényei Balázs* főosztályvezető a Semmelweis Egyetem Igazgatási és Iratkezelési Igazgatóságától érkezett. A fővárosi orvostudományi egyetem kapcsán külön érdemes kiemelni, hogy talán egyedülként egy olyan szervezeti egységet hozott létre, amely az intézményi szaklevéltár mellett az egész egyetemen kézben tartja és ellenőrzi az iratkezelést. A mindenhol megszokott anyagi, szervezési, technikai és emberi nehézségeken túl Bényei Balázs felhívta a figyelmet arra is, hogy munkájuk ellátásához szélesebb jogkört is kaptak egy új iratkezelési folyamat módszeres kialakításához és annak betartatásához. Bár a régebbi iratok digitalizálása, a levéltárnak való elektronikus iratátadás, a digitális tartalom megőrzése és a rendszer karbantartása még megoldatlan problémát jelent, de úgy tűnik, a támogató hozzáállás és a szervezeti keretek létrehozása elengedhetetlenül szükséges a minden levéltárat foglalkoztató probléma megoldásához. *Zsidi Vilmos*, a Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Levéltárának vezetője más oldalról közelítette meg a digitalizálás kérdését. Az előadó elsősorban a maradandó értékű iratok elektronikus feldolgozásáról beszélt a kulturális örökségvédelem szempontjából. Mint kiemelte, míg tíz éve elsősorban még az adatbázis-építésre koncentráltak az intézmények, manapság a hangsúly már egyre inkább a digitalizáláson van. Ennek a törekvésnek az eredménye például az egyetemek vezetőtestületi tanácsuléseiről készült jegyzőkönyveknek az elektronikus formában történő közzététele is. *Lakatos Andor*, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár vezetője szintén a digitalizálás témakörét járta körül, de ezúttal az egyházi levéltárak vonatkozásában. Az előadáshoz az alapot egy egyházi levéltárak körében végzett felmérés adta, amelynek keretén belül kiderült, hogy az intézmények

közel felében zajlik tömeges, 50 000 képszám feletti digitalizálás, amihez az esetek 70%-ában technikust vagy betanított munkaerőt vesznek igénybe, és a folyamat az intézmények 90%-nál saját technikai eszközzel történik. A feldolgozás eredményeként naggyobbreszt anyakönyvek váltak elektronikus úton kutathatóvá, ami egyben a kutatási esetek számának ugrásszerű növekedéséhez is vezetett. *Somfay Örs*, az Arcanum Adatbázis Kft. marketingigazgatója az egyik legnagyobb, digitalizálást végző szolgáltató cég részéről világította meg a korábbi előadók által érintett témát. Felhívta a figyelmet a szakmai koncepció és az iratanyaghoz tartozó segédletek szükségességére és a digitalizáláshoz kapcsolódó középtávú programok nélkülözhetetlenségére.

A két napos szakmai tanácskozás utolsó szekciója a felsőoktatási levéltárak egy-séges elektronikus nyilvántartó rendszerével és az intézmények közművelődési feladataival kapcsolatos kérdéseket járta körül. Az első előadásban *Acél Róbert*, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltárának főlevéltárosa és *Koltai András*, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi levéltárának igazgatója számolt be a felsőoktatási és az egyházi szaklevéltárak által is használt UNIVA/ARCA ATOM levéltári e-nyilvántartó rendszerrel kapcsolatos tapasztalatokról, eredményekről és fejlesztési tervekről. Az előadók felhívták a figyelmet a kutatói és az intézményfenntartói igények közötti jelentős különbségekre és a rendszer szabványosításának, illetve jogszabályokhoz való igazításának szükségességére. *Rácz Attila*, Budapest Főváros Levéltárának főosztályvezetője az intézmény sikeres levéltár-pedagógiai programjáról beszélt. A digitális oktatótereket is biztosító archívum tapasztalatai alapján az iskoláskorú fiatalok egy számukra vonzó környezetben és történeti keretbe ágyazva ismerhetik meg a többféle nézőpont figyelembe vételét kívánó történelmi perspektívákat és a levéltárak is tovább bővíthetik intézményes kapcsolatrendszerüket az iskolák felé. *Batalka Krisztina*, a Budapesti Műszaki Egyetem Levéltárának vezetője az intézményben évről-évre megrendezett, változó tematikájú foglalkozásokat mutatta be. Az egész BME-n közös ügynek számító Gyermekkegyetem programsorozat keretében a fiatalok az intézményi levéltárban is eltöltenek egy rövidebb időszakot.

A rendezvény zárásaként került sor az ELTE Egyetemi Levéltárának „*A tudomány az életért van, a mi életünk pedig legyen a tudományért*” – Személyi hagyatékok az ELTE Egyetemi Levéltárban című kiállításának megnyitójára. Az intézményben őrzött tudósi hagyatékok közül négy sajátos életutat és a hozzájuk tartozó személyes jelentőségű iratokat bemutató kiállítást az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja, Sonkoly Gábor nyitotta meg. Összegezve elmondható, hogy a minden intézményt érintő problémák mellett sikerült olyan eredményekről is beszámolni, amelyek mindenképpen előremutatóak lehetnek. A problémák és megosztó kérdések megbeszélése pedig már önmagában is pozitívum a szakmai szempontokat szem előtt tartó vita szintjén.

Csik Tamás

Beszámoló az MLVT 2018. október 4–6. közti vándorgyűléséről és közgyűléséről

Az 1994-ben alapított Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) Magyarország meghatározó levéltáros szakmai szervezete, amely tagsága révén képviseli a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiként működő megyei levéltárakat, a települési önkormányzatok által fenntartott, úgynevezett városi levéltárakat, valamint a többi bejegyzett köz- és magánlevéltárat, úgy az egyetemi és szaklevéltárakat, mint az egyházi levéltárakat.

A Tanács tagja lehet minden hazai bejegyzett levéltár első számú vezetője, közvetlen helyettese és gazdasági vezetője, valamint intézményi tagság is lehetséges. Jelenleg öt városi levéltár, hét egyetemi levéltár, hét egyházi levéltár, kettő szaklevéltár és az MNL taglevéltáraiból harminchárom intézményvezető, helyettes és gazdasági vezető van a tagok sorában. A Tanács speciális fórumot nyújt a levéltári vezetőknek, ahol vezetői ismeretekkel kapcsolatos tapasztalatok megosztására, a „best practice” elsajátítására kerülhet sor. A levéltárak vezetői a társegyesületi fórumokon általános levéltári és történettudományi témákkal találkoznak, mindazzal, ami a modern vezetéselmélet és annak gyakorlata, kevésbé. A Tanács alapvető célja emellett a levéltárakban folyó munka szakmai támogatása, az új kezdeményezések felkarolása, a szakmai érdekképviselés.

A szervezet legfontosabb fórumai az éves közgyűlések, melyek minden esetben szakmai tudományos konferenciával összekötve kerülnek megrendezésre. A konferenciák alapvetően levéltárvezetői döntési körbe tartozó elvi és gyakorlati szakmai kérdések köré szerveződnek. Az idei soproni konferencia fő témája a GDPR, az Európai Általános Adatvédelmi Rendelet volt, mely 2018. május 25-től közvetlen alkalmazandó és komoly jogkövetkezménnyel járhat annak megsértése. A levéltárvezetők felelőssége amúgy is nagy, hisz a nemzeti kulturális örökség egyedi, pótolhatatlan részének őrizését, feldolgozását, hozzáférhetővé tételét kell biztosítaniuk. Mindezt a 21. század követelményeivel és új kihívásaival szembeesülve, melyek közül az elektronikus iratok megőrzésének feladata mellett az adatvédelmi megfelelés biztosítása talán a legnagyobb kihívás.

A levéltári iratok hozzáférhetővé tétele, az állampolgári kutatási és a tudományos kutatási igények, az információszabadság biztosítása, a személyes adatok megfelelő szintű védelme mind egyenértékű alaptörvényben biztosított jogok, melyek sokszor egymást korlátozva jelennek meg. Ezen a kényes mezsgyén kell egyensúlyozniuk a levéltári vezetőknek akkor, mikor a jogszabályi keretek közt egy-egy személyes, még inkább különleges (egészségügyi, vagy bűnügyi) adat kutatónak történő kiadásáról, személyes adatokat tartalmazó források publikálásáról kell dönteniük.

Nem kevésbé kell a jogszabályok ismeretében eljárnia a levéltár vezetőjének a munkavállalók személyes és különleges adatai kezelése során, a munkavállalók ellenőrzése, a kamerás vagyónvédelmi rendszerek működtetése esetében és a kutatók, ügyfelek részére születő adatvédelmi tájékoztatók készítésekor.

A konferencia első napjának délutánján levéltárszakmai aktualitások kerültek megvitatásra, valamint átadták az Egyesület egyik alapítójáról elnevezett Bösze Sándor-díjat. A díjat 2018-ban az Egyesület elnöksége Bariska Istvánnak, nyugalmazott kőszegi fióklevéltár-vezetőnek, főlevéltárosnak ítélte oda, aki 1970-ben a Vas Megyei Levéltár munkatársa, majd 1971-ben az akkor felállított Kőszegi Fióklevéltár – amely Magyarország első fióklevéltára – vezetője lett 2006-os nyugdíjba vonulásáig. Bariska István a magyar levéltárügy közszeretnek és köztiszteletnek örvendő személyisége, aki nyugdíjba vonulása óta is aktívan kutat, dolgozik, előad és publikál.

Bariska István (balra) átveszi a díjat Kenyeres Istvántól, az MLVT elnökétől
(Fotó: Lovász Marianna)

A levéltárszakmai aktualitások előadásainak sorát Brummer Krisztián, Sopron város Polgármesteri Hivatalának irodavezetője nyitotta meg. Az állami és önkormányzati igazgatás és a levéltárak kapcsolatairól, a közigazgatás elvárásairól szólt. Kántor Balázs, az Emberi Erőforrásokról Minisztériuma Dokumentációs osztályának képviselője bemutatta a NEDOK, a Nemzeti Dokumentumkezelő Zrt. működését, közigazgatással való kapcsolatát. Hermann István a Nemzeti Kulturális Alap Kögyűjteményi Kollégiuma által kezelt kulturális támogatások szűkülő forrásairól adott nem túl biztató tájékoztatást. Cseh Gergő Bendegúz – immár hagyományosan – a szakfelügyelet tevékenységét mutatta be, mely ebben az évben a gyűjtőterületi nyilvántartások és a levéltári szervlátogatások tervszerűségét vette górcső alá. Végezetül Fehér Csaba, Budapest Főváros Levéltára (BFL) főosztályvezetője egy sikertörténetről

számolt be. A „CO:OP: Közösség mint lehetőség – A levéltárak és felhasználók alkotói hálózata” projekt keretén belül eddig hat topotéka kialakítására került sor. Bízta a jelenlévőket további topotékák létrehozására, melyet 2018. év végéig még kedvező anyagi feltételekkel lehet megtenni.¹

A konferencia fő témájára a második napon került sor, Jóri András, egykori adatvédelmi biztos nyitóelőadásában ismertette a május 25-től közvetlen alkalmazandó GDPR főbb előírásait, szabályait, és kitért az ágazati jogalkotás késedelmes helyzetére is. Mikó Zsuzsanna, az MNL általános főigazgató-helyettese az európai levéltárak felkészülését és intézkedéseit ismertette. A Nemzetközi Levéltári Tanács gondozásában elkészült egy levéltári szolgáltatásokra vonatkozó magatartáskódex-tervezet és készülöben van a GDPR végrehajtását segítő útmutató is.² Cseh Gergő Bendegúz, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója a levéltár illetékességébe tartozó iratok kutatásának, közzétételének speciális adatvédelmi követelményeiről szólt, a levéltári törvény és az ÁBTL-re vonatkozó speciális szabályok összevetésével. Haraszi Viktor, a BFL főigazgató-helyettese a Levéltári Kollégium ad hoc adatvédelmi munkacsoportja által készített adatvédelmi tájékoztató anyagot ismertette, mely a hazai levéltárak GDPR megfelelőségét hivatott támogatni. A tájékoztató az MNL honlapjáról és a Magyar Levéltári Portálról egyaránt letölthető.³ Az egészségügyi adatok, mint különleges adatok megőrzése, kutathatósága, rendkívül kényes kérdés, kezelésükről, a kutatások eredményeinek közzétételi nehézségeiről Bényei Balázs, a Semmelweis Egyetem ügyviteli főosztályvezetője tartott előadást. Utolsó előadóként Lengvári István, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltára igazgatója a GDPR közvetlen hatását elemezte az egyetem iratkezelésének és a levéltár mindennapjainak tekintetében. Az előadásokat érdekesítő kerekasztal beszélgetés és szakmai vita zárta le, melyből mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a GDPR, a levéltári törvény és egyes szektorális szabályok összhangba hozása elodázhatatlan feladat.

A szakmai konferencia ülésével párhuzamosan tanácskoztak a gazdasági szekció tagjai, akik Béndek Eszter, az MNL Tolna Megyei Levéltára gazdasági ügyintézőjének előadása nyomán a 2018. évi számviteli változásokat tekintették át, valamint Hetényi Tiborné, a BFL gazdasági igazgatójának és P. Holl Adrienn, a BFL állományvédelmi főosztálya vezetőjének előadásán keresztül a kultúra finanszírozásának kérdéseibe nyerhettek betekintést.

¹ Topotéka szócikk. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Topot%C3%A9ka> (A letöltés ideje: 2018. november 5.)

² European Archives Group: Guidance on Data Protection for Archive Services. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eag_draft_guidelines_1_11_0.pdf (A letöltés ideje: 2018. november 5.)

³ Tájékoztató anyag AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2016/679 RENDELETE alkalmazásáról a közlevéltárak számára. <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/tajekoztatok> (A letöltés ideje: 2018. november 5.) ill. <http://www.archivportal.hu/hu/blog/adatvedelmi-tajekoztato/> (A letöltés ideje: 2018. november 5.)

A konferencia zárónapja Sopron különleges helyzetével foglalkozott a rendszerváltás éveiben, a vasfüggöny lebontása körüli események újabb kutatási eredményeinek bemutatásával. Slachta Krisztina történész, az Andrássy Gyula Német Nyelvű Egyetemről „Sopron – a kapu Nyugat felé. Állambiztonsági szempontok és a vasfüggöny lebontása” és Tóth Imre, a Soproni Múzeum igazgatója „A kelet-német menekültválság és a vasfüggöny-korszak vége” című előadásaikban részletesen bemutatták az egykori helyzetet, mind a nagypolitika, mind az akkoriban azt megélők szemszögéből.

Az előadások után került sor az Egyesület tisztújító közgyűlésére. Az egyesület megújulása, tevékenységi és tagsági körének kibővülése folytán új összetételű elnökség került megválasztásra. A szavazás eredménye alapján a következő öt éves időszakra vonatkozóan a Magyar Levéltári Vezetők Tanácsa egyesületi elnöke Cseh Gergő Bendegúz, alelnöke Haraszti Viktor, titkára Vajk Ádám, elnökségi tagjai: Czetz Balázs, Lengvári István, Várady Zoltán, Kenyeres István, felügyelő bizottsági tagjai: Csurgai Horváth József, Tilcsik György, Hermann István lettek.

Haraszti Viktor